

“Aramızda qalsın, Sonyaya vurulmuşdum. Güzəl qız idi. Uzun saçları, göy gözləri, yaşının az olmasına baxmayaraq gəlmiş boy-buxunu, belindəki səhəngə belə naz satan ədəli yerləş, şaqraq qəhqəhələri vardı. Bütün tövrü ilə başını nümayişkarənə qaldıran məmələrini ətrafdakılara göstərən, hamını bu gözəl tənəsübün fərqiinə varmağa məcbur edirdi.”

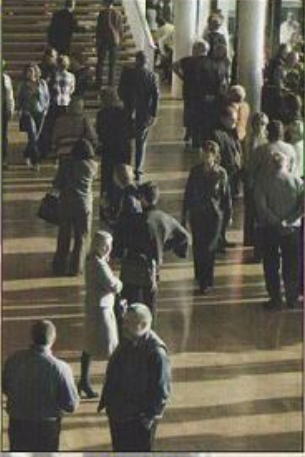
Şərif Ağayar

tərəfindən ədəbiyyat sahəsindəki uğurlarına görə "Gənclər mükafatı"na layiq görüldü. Həmin il Yemisi Ədəbiyyat və Sənət Təşkilatı Mərkəzinin Azərbaycanında ilk dəfə keçirdiyi I Proza N internet-müsabiqəsinin qalibi oldu. 2003-cü ildə "Vektor" Ədəbiyyat Mərkəzinin təşəbbüsü ilə "Səhrə məsnəvisi" adlı şeirlər kitabı, 2010-cu ildə isə Milli Kitab Mükafatı layihəsi çərçivəsində ilk onluğa düşən "Kəpikcison kişinin dastanı" povesti nəşr edilmişdir.

1976-cı ildə Ləçin rayonunda doğulub. N.İsmail adına ADPU-nu bitirib. Uzun müddət mətbuatda işləyib. 1998-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Mədəniyyət İşçiləri Məntəqili Həmkarlar İttifaqının təşəbbüsü ilə "Xəlil Rza Ulutürk" mükafatına, 2003-cü ildə Gənclər İdman və Turizm Nazirliyi

Şərif
AĞAYAR
aftafalı antrakt

◆ proza ◆

ANN.Az

Kitabın adı: Aftafalı antrakt

Müəllif: Şərif Ağayar

Redaktor: Əsəd Cahangir

Annotasiya:

“Aftafalı antrakt” müəllifin üçüncü kitabıdır. Kitabdakı hekayələr müxtəlif illərdə müxtəlif qəzet və jurnallarda, internet saytlarında yayımlanıb, ədəbiyyat adamlarının, tənqidçilərin diqqətini çəkib, müzakirələrə səbəb olub. Düşünürük ki, bu nümunələrin kitab halında nəşri müəllifin bir nasir kimi daha yaxından anlaşılması üçün yardımçı olacaq.

Müəllifdən

Atam atın tərkində məni xaraba kəndimizin üstündəki yaşıl yaylağa qaldıranda gördüyüm ilk mənzərə uşaq yaddaşıma ömürlük həkk olundu. Bu, bir çiçək dəryasıydı və sərin mehlə sağa-sola dalğalanır, rəngdən-rəngə düşürdü. Çiçəklər gün işığında parıldaşır, oynaşır, gülüşür, qaqqıldaşır, uğunub gedirdilər. Onların səsinə eşidirdim desəm, gülməyin.

Uşaq ağımla soruşdum: “Çiçəklər niyə belə eləyir?”

Atam indinin özündə də məni heyretləndirən qeydi-adi bir istedadla cavab verdi: “Sən yaylağa gəldiyinə görə sevinirlər”.

Nəsr yazmağa atamın yalan dediyini anlayandan sonra başladım. O zaman ki, gelişimə dünyanın sevinmədiyini, üstəlik bunun ilahi bir qanunauyğunluq olduğunu dərk etdim.

Bəlkə elə bu səbəbdən hardansa ağımda qalan aşağıdakı cümləni həyat amalına çevirdim:

Zərreyi xali məgər cahan qunəst və cahan qunəst qu xali zərrə mədarəst

...Baş sındırmayın. Bu cümlənin dünyanın heç bir dilində heç bir anlamı yoxdur.

K.T.B

“Həyat nədir?” sualına ən fərqli cavablar vermək olar. Biri də budur – şeirdən nəsrə doğru yol! Gənclik həyatın poeziyası, qocalıq prozasıdır, orta yaş keçid dövrü. Səni nəsrə gətirən yolu bir az dumanlı da olsa, on il öncəki gənclik şeirlərindən də görürdüm. Fəhmim məni aldatmadı. “Aftafalı antrakt” dumanı dağıtdı. Ədəbsiz mühiti bürümüş saxta reklam, əsassız (və gülünc!) iddia dumanlarının arasından, nəhayət ki, nasir səsi gəlir. Və demək, sən də qocalırsan, əziz Şərif!

Ən vacibi odur ki, sən tarixi zamanı, vaxtı duyursan. Vaxt sənün üz-gözünü yalamır, damarlarından axır. Bu, kitabın ilk baxışdan qəribə adından da görünür. Axı yaşadığımız son iyirmi il qlobal bir tamaşanın, doğrudan da, möhtəşəm antraktıdır: siyasi yöndən – təkpartiyalı sistemlə çoxpartiyalı sistem arasında; mənəvi yöndən – ateizmlə din arasında; iqtisadi yöndən – planlı təsərrüfatla azad rəqabət arasında; coğrafi yöndən - şərqlə qərb arasında, ədəbi yöndən sosrealizmlə postmodernizm arasında... Biz keçirik, biz köçürük! Biz keçidin, keçhakeçin, köçhaköçün, körpünün, antraktın yavrularıyıq. Dayanmaq qadağandır! Kitabdakı hekayələrin hər biri mənə vaxtın əqrəblərinin irəliyə doğru növbəti hərəkəti kimi görünür. Onlar həm də bədii salnamələrdir.

Əgər baxsan, sənün özünün də həyatının keçid dövrüdür: şeirdən nəsrə keçirsən, gənclikdən ahıllığa, ilk qələm məşqlərindən ciddi ədəbiyyata, bədii etüdlər, qeydlər və hekayələrdən povest və romanlara, realizmdən postmodernizmə... Kitab bu keçidi bütün yönləriylə əks etdirir.

Sən mənim üçün bir az aşağı, bir az yuxarı ədəbi yaşadlarının demək olar ki, heç birində olmayan bir cəhətinlə həmişə maraqlısan – bədii fikrinin struktural özülü, altyapısı, onurğası var. Hörgünü qaldırmazdan öncə özülü qoyursan. Bu, ilk nəsr kitabının ümumi quruluşundan da görünür. Üç hissədən ibarət kitabın birinci və üçüncü hissələri arasında yer alan ikinci hissəsini “Aftafalı antrakt” yarımbaşlığı ilə verməyini kitabın, ümumən bədii sözün tamaşa, teatr, oyun səciyyəsinə dair gizli işarən kimi anladım. Sənin əksər hekayələrini həm intellektual elita, həm də kütləvi oxucuya ünvanlamağını – ikili kodlaşdırmanı da tuta bildim. Müəllif təhkiyəsindəki loru danışmaq leksikonu, vulqarizm və rusizmləri aşağı, gizli işarələri yuxarıya hesablamağın da aydındır. Quş dilini süleymanlar bildiyini bilirsen. Amma rusizmlər məsələsində, mənəcə, bəzən lüzumsuz ifratlara varırsan.

Kitabının keçid səciyyəsi özünü ən qabarıq şəkildə ədəbi-bədii metod məsələsində göstərir. “Kosmos əsrinin gerçəklərindən” silsiləsinə daxil etüdlər, “Corcinin evi”, “Balabəy”, “Laçınsız ilk gün”, “Mənim 16 saatım” hekayələrində özünün sevimli realizminə sadıqsən. “Estafet” hekayəsində estefeti heç cür əldən vermək istəməyən qocaların yeni nəslin başına açdığı iyrənc oyunlardan sənin üçün o qədər də səciyyəvi olmayan xalis simvolist dillə danışırısan. Və Borxesin məşhur bir fikrini unudursan ki, simvollar yalnız gerçək, konkret həyat faktının özündən doğanda ədəbiyyat faktına çevrilir. “İşğaldan bir gün əvvəl”də isə lap vurub kəlləçarxa çıxmısan. Son iyirmi ildə başımıza gələn faciələrin kökünü, nəhayət ki, təkcə yerdə yox, həm də göydə axtarır, magik realizm məşqi edirsən. Pis də eləmirsən və... yaxşı eləyirsən. Yazıçı dünyanı bütöv görməli və göstərməlidir. Yer və göy, insan və Tanrı sözün konseptual mənasında reallıqda olduğu kimi mətndə də birləşməlidir. Əski bir türk daş bitiyində deyildiyi kimi, yuxarıda mavi göy, aşağıda qonur yer yarandıqda, ikisinin arasında insan oğlu yaranmışdır. Amma sənin gələcək nasir uğurlarını daha çox “Hərbi-siyasi məsələ” hekayəsi və “Kərpickəsən kişinin dastanı” povestindəki ikibaşlı ironiya, dekonstruktivizm və intertekstualılıqla şərtlənən postmodernistik cəhdlərində görürəm. Çaylar bir-birinə qovuşub dənizə töküldüyü kimi sənin bütün izmlərin də postmodernizmdə aram tapır.

Narahatlıq duymaya bilərsən. Bu, metodoloji kaos yox, cavan nasir üçün keçilməsi zəruri olan özünüaxtarış mərhələsidir. Amma inanmıram (və istəmirəm!) ki, bu axtarışlar nə vaxtsa bitsin. Xüsusən son vaxtlar özünün hamıyla yola gedən adam imicini formalaşdırmağa xeyli qüvvə sərf eləsən də, səni qarşıda yalnız və yalnız təkbəşinə keçilən bir yol gözlədiyini hiss edirəm. Kaş ki yanılmayıdım! Adamlarla üzlüşməkdən, onları domino daşları kimi bir kənara atmaqdan niyə ehtiyatlanırsan ki? Adamlar Allahı görməyə sənə ancaq əngəl olacaqlar. Onlardan ədalət də gözləmə! Məncə, bu ədalətsizliyi bir neçə dəfə artıq görmüsən! “Kino +” qəzetinin sabiq baş redaktoru, bu, hələ ancaq jurnalıdır, film qabaqdadır. Kaş ki yanılıydım...

Hekayələrinin iki cəhətini ayrıca vurğulamaq istəyirəm. Birincisi, Qarabağ müharibəsi, qaçqınların yeni ərazilərə əzablı adaptasiya prosesindən tutmuş urbanizasiyanın gətirdiyi mənəvi aşınma, romantik idealların kədərli süqutuna qədər mövzu aktualığı – bədii sənət həm də bədii sənəd olarsa, bu, onun kəsiri

yox, üstünlüyüdür; ikincisi, təsvir olunan olaylara münasibətdə hər cür prokuror sanksiyası, hakim ədasından uzaq müəllif obyektivliyi mövqeyində durmaq cəhdi! Obyektivlik haqq-hesabında bəzən müəyyən güzəştlərə də gedir, məsələn, qaçqınlara və ümumən qaçqınlığa münasibətdə nəinki dünya, hətta Azərbaycan da yox, Laçın vətəndaşı kimi çıxış edirsən və bu, təbiidir. Çünki sən, doğrudan da, laçınlısan və bununla ancaq fəxr eləmək olar. Dünya nəsrində müəllif obyektivliyinin örnəkləri sayılan Stendal, Flober, Dostoyevski də yox, eləcə Şərif sən və bundan da əndişələnməyə dəyməz - onlar da Şərif deyillər. Ən realist və ya postmodernistik təhkiyə belə bəzən Russo qələminə layiq “gözlənilməz” sentimental akkordlarla bitir və bu da məntiqidir. İnsan ağrısı və bundan doğan duyğusallıq hər cür “izm”dən ötdür. Sənin ən “şən” hekayənin altında da hansısa ağrı qıvrılır. Və bu ağrının ən küt oxucunu belə çaldığı məqamlar olur. Ədəbiyyatımızda bir yandan ağrısızlıq, arsızlıq sindromunun baş alıb getdiyi, digər tərəfdən isə bayağı, şablon kədərini tüğyan elədiyi bir vaxtda sənin hekayələrindəki təbii ağrılar daha qabarıq duyulur.

Bəzən “önəmsiz” məsələlər barədə cümləni cümləyə qoşur, səni ən çox ağrıdan fakta dair isə kiçik bir işarə, hətta sükutla kifayətlənib qalan məsələləri oxucuya etibar edirsən. Məncə, haqlısan, işarələr daha ciddidir, sükutun dili daha mənalıdır. Səssiz söhbət etibardır və bu etibarına görə sağ ol! Allah da bizimlə səssiz danışır, onun da səsini qulağımızda yox, ürəyimizdə eşidirik.

Şərif! Mən bu yazını ön söz yox, məktub kimi yazdım, oxucu yox, müəllifə ünvanladım! Çünki mənə bu haqqı verən sən oldun və sözümü ancaq sənə deyə bilərəm. Amma fikirlərim oxucular üçün də maraqlı olsa, bundan yalnız və yalnız məmnunluq duyar və deyərdim: Şərif Ağayarı oxuyun. Onun timsalında yeni əsrin nasiri yetişir.

Dərin ehtiramla,
Əsəd Cahangir

Laçınsız ilk gün

İşğaldan bir gün əvvəl

Kənd arvadlarının gördüyü qara-qura yuxular Kəndxudanın kürkünə birə salmışdı.

Kəndxuda özü də son vaxtlar qəribə yuxular görürdü; bir başından möhür, o biri başından cəza vasitəsi kimi istifadə etdiyi simli qamçısı ilana çevrilib onun boğazına sarılırdı. Qəribəsi o idi ki, ilan dil açıb danışır, gördüyü bütün bivec işləri bir-bir Kəndxudanın yadına salırdı; dostunun arvadını ərindən qalma mirasa görə zorla almasını, bu izdivac üçün kəndin ən yoxsul kişisinin atını satıb şəhər qazisinə rüşvət verməsini, öz arvadının bu hoqqalara dözməyib vərəmləməsini, dostunun oğlu,

həmişə “qardaşoğlu” dediyi Səlimi qızı ilə nişanlayıb, dostu öləndən sonra bu əhdi pozmasını...

Kəndxuda vaxtı ilə fəxrlə “məni kresloda saxlayan budur, olmasa, bir gün də camaatın öhdəsindən gələ bilmərəm” deyib göydə şaqqıldatdığı qamçını indi hər görəndə əti çimçəşir, boğazında acı bir şey düyünlənirdi.

O, incə hörgüləri gerçəkdən ilan qabığına bənzəyən simli qamçısını bir müddət əlinə ala bilmədi. Günlərin birində isə qamçını kötüyün üstünə qoyub balta ilə doğradı, yuxusuna girməsin deyər uşağına murdarlatdı.

Bu dəfə qamçı yaralanmış ilan kimi girdi Kəndxudanın yuxusuna. Yaralarından qan sızan ilan fişıldayır, dilinin ucundan qətran kimi süzülən zəhər Kəndxudanın ağzına tökülürdü. Kəndxuda boğuldu, çəçədi. Səhər duranda boğazını zəhər kəsirdi. Güzgüdə dilinə baxdı, zəfəran kimi sapsarı idi.

Divardakı təqvim... O, çoxdan unudulmuşdu, xeyli vaxt idi ki, köhnə vərəqlər cırılmırdı. Kəndxuda günlərin keçməsinə istəmirdi elə bil. Qopub düşən hər səhifənin onu hələ dərk edə bilmədiyini dəhşətli bir günə daha da yaxınlaşdırdığını duyurdu sanki.

Amma nədənsə bu gün tamam başqa ovqatda idi Kəndxuda. Elə bil narahatlıqlar sona çatmış, qorxunc xəyallar ona rahatlıq vermişdi. İndi hər şeyin lap əvvəlki kimi oilmasını istəyirdi. Bunun üçün saat vaxtında işləməli, təqvim günbəgün cırılmalı idi.

Kabinetində azca gəzinəndən sonra irəli durdu, təqvimi təzələmək üçün varaqları bir-bir, iki-bir qoparmağa başladı. Qəfil onu ildırım vurdu elə bil: təqvimin sabahkı səhifəsindən qan damırdı.

Başını əlləri arasında möhkəm sıxan Kəndxudanı xəyallar aləmindən, daha dəqiqi, xəyallar əzabından Çoban Səlimin tütəyinin yanıqlı səsi ayırdı.

Atasını vaxtsız itirən, nişanlısından ayrılan, anası zorla kəndxudaya ərə verilən, atadan qalma bütün var-dövləti, torpaqları əlindən çıxan Səlimin başına hava gəlmişdi. İndi qəpik-quruşa kənd camaatının qoyun sürüsünü otaran Səlim qorxudan yox, şüursuzluqdan Kəndxudaya “dədə” deyirdi.

Səlim kəndin sakit və aydın sabahlarında sürünü dağın döşünə yayıb tütək çalırdı. Bu tütəyin yanıqlı səsi hər evdə, hər ocağın başında eşidilirdi. Eşidilirdi və arvadları ağladır, kişiləri kədərləndirirdi. Ancaq əlindən bir iş gəlməyən, gəlsə də, ağrımaz başına dəsmal bağlamaq istəməyən kənd adamları göz yaşını axıtmaq, köks ötürməklə kifayətlənirdilər.

Kəndxuda həmişə Çoban Səlimin tütəyinin səsini eşidəndə cin vururdu təpəsinə. Ona görə yox ki, vicdan əzabı çəkirdi. Ona görə ki, bu səs Kəndxudanın dostunun ailəsinə elədiklərini camaatın yadına salır, onun üstünə nifrət yağışları yağdırırdı. Bəlkə buna görə dərkolunmaz bir gücün, qara bir qüvvənin boğanağından çıxıb bilmirdi. Vaxtı ilə işdən qovmaq istədiyini sağıcılardan birinin – kənd ağsaqqalı İsfəndiyar kişinin qızının dediyi sözləri yəqin, qəbr evinədək unuda bilməyəcəkdi: “Dədəm Səlimin anasını almağına razı olmadı, indi məndən qisas alırsan! Qisas

alırsan, a namussuz! Dostunun ailəsinə göz dikən biqeyrət! Ailəsinə göz dikib cavan balasını bədbəxt eləyən qudurğan. Səni görüm qanını yalıyasan!”

İsfəndiyar kişinin qızına heç nə deyə bilməmişdi Kəndxuda. Bütün günahı Çoban Səlimin tütəyində görmüşdü. Axşam örüşdən qayıdan vaxtı Səlimi atdöşü edib kürəyinə həmən simli qamçı ilə bir-ikisini çəkmişdi. “Oy dədə” – demişdi Səlim. Camaat bilməmişdi “dədə” deyəndə kimdən imdad umur binəva. Öz doğma atasındanmı, yoxsa atrıq atası zənn etdiyi Kəndxudadanmı. Sonra tütəyini almışdı Səlimin, dizində iki bölüb atmışdı. Kimsə yerə çömbəlib hönkür-hönkür ağlayan Səlimin qolundan tutub qaldırmaq istəyəndə “Dəymə” – demişdi İsfəndiyar kişi – “Fürsətdi, qoy ürəyini boşaltsın”.

Səlimin tütəyini susdurmaq elə də asan deyildi. O, Kəndxudaya “dədə” deyə bilərdi, ancaq tütəksiz qala bilməzdi.

Səlimin təzə düzəltdiyi tütəyin səsi daha çox təsir edirdi adamlara. O, kəndin bütün dərdlərinin tərcümanı idi. Səsi gəldimi, insanlar nəfəsini qısıb qulaq asırdılar. Kəndin heyvanları da öyrəşmişdi bu səsə. Adamlar qarışıq bütün canlılar qulaqları ilə deyil, bədənləri ilə eşidirdilər Səlimi. Tütəyin səsi ətinə-qanına hopurdu bütün canlıların. Hopurdu və onlara ilahi bir sakitlik gətirirdi.

Bu gün Kəndxuda da hiss edirdi bu rahatlığı, ləzzətlə qulaq asırdı Səlimə. Arada qəhərləndi də!

Tütək susan kimi ayağa qalxdı, kənd idarəsinin qarşısına toplaşan adamlara tərəf qışqırdı:

“Səlimi bura gətirin!”

“O günü idarənin qarşısına toplaşan adamlara nə demisən?” – Səlimin bozarmış şalvarına, əzik-üzük pencəyinə, dağınıq və kirli saçlarına, həyəcədən böyümüş gözlərinə ötəri nəzər yetirib soruşdu.

Səlim başını aşağı salıb dinmədi.

“Sənnənəm, qorxma, danış”.

Səlim yenə dinmədi.

“Danış, danış. Pul verəcəm sənə, danış. Nə görmüsən o günü, dedin keçilər nə edirdi?”.

“...”

“Sənnənəm!” – Kəndxuda əlini balaca yuxarı qaldırdı, Səlim gözlərini qırpıb boynunu qısdı – “Bax döyərəm səni, danışmasan”.

Səlim yenə dinmədi.

Kənd ağsaqqalı İsfəndiyar kişi içəri girdi, üzünü Kəndxudaya tutub narazı səslə dilləndi:

“Nə istiyirsən uşaqdan? Bilmirsən, qaradınməzdi”.

Səlimə yaxınlaşdı, mehribanlıqla başını tumarlayıb soruşdu:

“Oğlum, dünən bizə danışdıqlarını yenə söylə, utanma”.

Səlim təntiyərək İsfəndiyar kişinin üzünə baxdı. Həyəcədən az qala gözləri yerindən çıxacaqdı:

“Keçilərin.... hamısı... bala salır, qoçların.... buynuzu əyilib öz gözlərini çıxarır” – dedi və tələsik otaqdan çıxdı.

Kəndxuda dərindən köks ötürdü:

“Kəndin başının üstündə qəza var, İsfəndiyar kişi!”

“Bu hardan çıxdı?” – ağsaqqal istehza ilə soruşdu.

“Qəza var, görəcəksən”.

İsfəndiyar kişi dinmədi, ağ saqqalını ovuşdura-ovuşdura təqvimdən döşəməyə dammış qana baxdı.

İdarənin həyətində səs-küy qopmuşdu. Kəndxuda İsfəndiyar kişi ilə bahəm həyətə çıxdı:

“Nə olub, ay camaat!”

Məşədən gələn bir dəstə adam az qala xorla qışqırdılar:

“Yaş çökəyin altından adam səsi gəlir”.

“Bu nə deməkdi, adam danışanda, qışqıranda səsi gələr də”.

“Yox ey, yerin altından...”

Kəndxuda tutuldu.

“Yerin altından?” – İsfəndiyar kişi təəccüblə soruşdu.

“Həə... Yerin altından. İsfəndiyar dayı, üstümdə andın yoxdu, inanmırsan gedək özün qulaq as”.

“Bu nə səfehlikdi, məni dolamırsınız?” – İsfəndiyar kişi heyrətdən donub qalan insanlara, sonra rəngi ağappaq olmuş Kəndxudaya baxdı, özü də tutuldu. Çiyindəki çuxanı düzəldə-düzəldə camaatın qabağına düşdü.

Doğrudan da yerin altından qarışıq səslər gəlirdi. Onların hansı dildə danışdığı bəlli deyildi, amma insan olduqlarına şübhə yox idi. İsfəndiyar kişi həyəcədən titrəyən kənd sakinlərinə əli ilə “sakit olun” işarəsi verdi və qulağını yerə söykəyib dinşəməyə başladı. Bir azdan ayağa qalxdı, hədəqəsindən çıxan gözlərini Yaş çökəyin nəm torpağına zillədi, sonra dalı-dalı çəkildi. Camaat da onun kimi geri çəkilməyə başladı. İsfəndiyar kişinin dili batmışdı deyəsən. Kəndxuda onun qoluna girdi, kişiye su verdilər, tütün eşdilər. Hannan-hana özünə gəlib camaata baxdı:

“Gələn ölülərimizin səsidir, onlar nədənsə narahatdılar!”.

Bir saat çəkməmiş meşədəki ağacların qara çiçək açdığı, bulaqların qan rəngində axdığı, qayaların döşü ilə gedən yolların öz-özünə uçub dağıldığı, kənddə bir qadının ölü uşaq doğduğu barədə xəbərlər gəldi.

Kəndxuda yerində dayana bilmir, idarənin qabağında sağa-sola var-gəl edirdi.

Həmişə olduğu kimi yenə də çıxış yolunu İsfəndiyar kişi tapdı:

“Gedək Gərəhməzin yanına!”

Gərəhməz il on iki ay evdən çölə çıxmırdı. O, ömrünün 8 ilini türmədə keçirmişdi. Ərini öldürdüyünə görə... Meşədə odun qırdıqları yerdə öldürmüşdü ərini. Arxadan balta ilə başına iki zərbə vurmuşdu. Ərini öldürdüyünü boynuna almırdı Gərəhməz. Deyirdi, bir şaxı sürüyüb maşın ayağına gətirdim, geri qayıdanda ərimin qan içində çabaladığını gördüm. Qardaşları evimizdəki vara-dövlətə yiyə durmaq üçün öldürtdülər onu, işi də mənim üstümə atdılar.

Gərəhməzin guşənişin olmasının səbəbkarı da ərinin qohumları idi. Türmədən çıxanda yanına gələn adamları qovmuşdu qapısından, “Rədd olun, sizin sifətinizi görmək istəmirəm!” – demişdi.

Gərəhməzin mərhum ərinin çoxlu qızılı-pulu varmış. Mehriban dolansalar da, övladları olmurmuş. Danışdırlar ki, Gərəhməzi qohumları öyrədib. Deyiblər uşağın olmur, o var-dövlətdən sənə bir qəpik də qalmayacaq, ərini öldür, qızılları da götür, gəl, səni ürəyin istəyən cavan bir oğlana ərə verək, övladın da olsun, şad-xürrəm yaşa.

İşin üstü açılmayıb əvvəlcə. Deyilənə görə mərhumun qardaşları əvvəldən Gərəhməzdən şübhələnibmişlər. Ona görə gözdən qoymurmuşlar onu.

Dəfndən bir həftə sonra Gərəhməz anası ilə getmək üçün icazə alır. Uzun qış gecəsi anası ilə ordan-burdan söhbət eləyən Gərəhməz axır ki, baş verənləri olduğu kimi danışır. Hətta qohumlarının onu aldatmasından gileylənir, ərini öldürdüyünə peşman olduğunu söyləyir. Deyir ki, yazığa birinci baltanı vuranda üzüqoylu yıxıldı, amma tez özünə gəldi, dedi, Gərəhməz, day vurma məni, öldürmə, onun-bunun sözü ilə özünü də, məni də məhv eləmə, səni aldadırlar... “Amma gözümü qan örtmüşdü, eşitmədim onun dediklərini, ikinci baltanı da yerdə ikən vurdum, canını tapşırıd” – guya Gərəhməz etiraf etmişdi.

Bütün bu söhbətlərə mərhumun qardaşı damın bacasından gizlicə qulaq asırmış...

Gərəhməzlə bağlı başqa əhvalat da danışdırlar kənddə. Guya türmədə ikən yuxuda ona vergi verilib. Əvvəlcə qəbul etməyə gücü çatmırmış, ona görə ağlını itirib. Sonradan qəbul edib. Hətta bir dəfə cinlərin köməyi ilə türmənin hündür divarından aşib qaçmaq istəyirmiş... Güc-bəla ilə saxlayıblar.

Gərəhməz evdən bayıra çıxmadiqca onun barəsində yaranan əfsanələrin sayı artırdı. Danışdırlar ki, gecələr cinlərlə söhbət edir, ölən qohumları evinə qonaq gəlir. Guya Gərəhməz nəinki cinlərin və ölülərin, heyvanların, quşların, hətta ağacların dilini bilir, onlarla söhbət edirdi. Guya gecələr Gərəhməzin həyatindəki qarağacda ocaq yanır, o ocağın tütüsündən iyləyən adam heç vaxt ölmür.

Daha bir əhvalat Gərəhməzin uşaqlığı ilə bağlı idi. Guya uşaq ikən cinlər dəyişmişdilər onu. Anası gəlib beşiyin içində gözəl-göyçək körpəsinin yerində eybəcər bir məxluq görəndə özündən gedibmiş.

Onu da deyirdilər ki, Gərəhməz gecələr kəndin bütün yerlərini gəzir, meşəyə gedir, yaylaqlara qalxır. Gecələr kəndin arasında, örüşdə bir xəyalatın dolandığını bilirdi hər kəs. Bu xəyalatın Gərəhməz olduğunu düşünüb sakitləşirdilər...

Bütün kənd Gərəhməzin qapısına yığışmışdı. Arvadlar ağlaşır, kişilər boğaz çəkib yalvarırdılar. Gərəhməz evdən bayıra çıxmırdı. Sanki çöldə bir yığın sərçə cükküldəşirdi.

Çox çək-çevirdən sonra Gərəhməzin evinə Çoban Səlimi yollamaq qərarına gəldilər. Çünki burada olmayan yeganə kənd sakini Səlim idi.

Kəndxuda onun dalınca adam göndərdi. Səlim gələn kimi İsfəndiyar kişinin yanına qaçdı:

“...Q....q....qorxuram....” –dodaqları titrədi.

İsfəndiyar kişi:

“Qorxma, oğlum. Bax, indi get, gördüklərini Gərəhməz xalana denən. Denən gəlib bizə kömək eləsin”.

Çoban Səlim adamların sifətinə baxa-baxa Gərəhməzin evinə tərəf addımladı. Qapını açıb içəri keçdi. Adamlar yalnız bundan sonra Gərəhməzin qapısındakı qarağacın budaqlarının çürüdüyünü gördülər.

Gərəhməz Çoban Səlimin əlindən tutub bayıra çıxanda, camaatın arasında dolaşan uğultu kəsildi.

Rəngi meyiti xatırladan, dişləri tökülmüş, burnu donqarlamış qarını əvvəlcə heç kim tanımadı. Saçlarını cin hörmüşdü elə bil. Saman, ot, tikan parçaları da qarışmış bu düyünlər yəqin, heç qiyamət günündə də açılmayacaqdı. Əynindəki köhnə libasın rəngini ayırd etmək mümkün deyildi. Evindən və bədənindən gələn ifunət, rütubət qoxusunu isə bircə yaxınında dayanan Səlim hiss edirdi.

Səsi də tamam dəyişmişdi Gərəhməzin:

“Nə istəyirsiniz məndən!?”.

Duruxdu, gözlərini qıyıb diqqətlə camaata baxdı. Deyəsən, heç kimi tanımırdı. Ya da çoxdan bəri gün üzü görmədiyindən gözləri qamaşırdı.

Xırıltılı səslə:

“Dağılacaq bu kənd! Yernən yeksan olacaq!”

Camaat ölü bir sükut içində “cin dəyişəyinin” nitqinə qulaq asırdı.

“Baxın, a kor olmuşlar” –əlini çürüyüb tökülməkdə olan qarağaca uzatdı – “Görün çırağımı necə söndürdünüz. Sizin aranızda ala qarğa bala çıxarmaz!”

Dodaqları əsdi, çoban Səlimin başını tumarlaya-tumarlaya əlavə etdi:

“Bu bədbəxtin meyitini kəndin girəcəyindəki tut ağacından asılı gördüm. Qarğalar gözlərini dimdikləyirdi. Məni evimlə birlikdə yandırdılar. Səni.... hı.... ədalətli kəndxudanı, tikə-tikə doğradılar”.

Kəndxuda gözlərini avamcasına qırpdı. Gərəhməzin kefi lap kökəldi:

“İsfəndiyar kişinin qızıl qanı ağ saqqalına yaman yaraşırdı...” – səsini yüksəltdi – “Qadınlar, hamınız əsirsiniz! Uşaqlar, ölünüz! Körpələr, sizi süngülərdə oynatdılar!”

“Biz səni başa düşmürük, Gərəhməz! Bizə kömək elə...” – kimsə dilləndi.

“Nəyi başa düşmürsüz, ay avamlar! Yaş çökəkdən gələn səsləri eşitmədiniz?”

Adamlar təəccüblə biri-birinə baxdılar.

Gərəhməz çürümüş budağa bənzəyən əlini havaya qaldırıb işarə verdi:

“Arxamca gəlin!” Və sürətlə getməyə başladı. Adamlar ha qaçsalar da ona çata bilmirdilər. Birdən onun addım atmadığını, eləcə göylə uçduğunu gördülər. Az sonra kənd adamları da Gərəhməzlə birlikdə havada uçurdular.

Yaş çökəyə necə çatdıqlarını bilmədilər. Gərəhməz gələn kimi yerin altından eşidilən qarışıq səslər kəsildi. O, Yaş çökəkdə xeyli hərlənəndən sonra böyük bir çevrə cızdı, addımları ilə ölçüb çevrənin ortasını tapdı. Dodağının altında nəsə oxuya-oxuya dabanı ilə nəm torpağı eşib balaca bir oyuq açdı, həmin oyuqdan nəsə çıxarırmış kimi əllərini altdan yuxarı hərəkət etdirməyə başladı. Əllərinin hər ikisi göy üzünə doğru açılıb dayananda Gərəhməz üzünü camaaata tutdu:

“Ölüləriniz narahatdır, sizinlə görüşmək istəyirlər, kimi çağırım əvvəlcə?”.

Adamlar çaşıb qaldılar, bir şey söyləyə bilmədilər.

“Bəlkə Səlimin atasını çağırım” – Gərəhməz eyhamla Kəndxudaya baxdı, Kəndxuda yerində qurcuxdu.

Gərəhməz bir də soruşdu:

“Kimin ölüsünü çağırım? İrəli durun!”.

Camaatın arasında narahat bir uğultu gəzdi, amma heç kim yerindən tərpənmədi.

“Nə gərnəşirsiz?! Hamının öləndən sonra yurdunu kor qoyduğu bir-iki qohumu var. Maşallah, bu barədə səxavətiniz əskik olmayıb. Amma kefinizi pozmayın, onlar bu ağır gündə belə üzünü baxmaq istəmirlər”.

Hamı İsfəndiyar kişiyyə tərəf çevrildi. İsfəndiyar kişi boğazını arıtlayıb irəli durdu:

“Rəhmətlik Şükür kişini çağır. O, böyük ağsaqqal olub, gör bizə nə məsləhət verir”.

“Bilirəm” – Gərəhməz dilləndi – “Kəndin ən hündür damının üstünə çıxıb, filan qızı filan oğlana verdim söylərdi. Valideynlər heç nə deməzdilər. Çünki Şükür kişi heç vaxt layiq olmayanları evləndirməzdi. Həmin ailələr ən möhkəm ailələr olurdu. Amma bu ailələrdən siz doğuldunuz!”

Gərəhməz qəflətən əllərini kənara açıb dal-dala qaşa-qaça qışqırdı:

“Haddın! Haddın! Haddın! Brrəvın! Brəvvin! Brrəvın!”

Bayaqkı oyuqdan uğultuyla torpaq püskürməyə başladı. Torpaq havada tüstü kimi görünür, yerə qayıdınca, heykəllərin üstünə tökülürmüş kimi adam şəkli alırdı. Sanki əvvəldən kəndin ən dərin dərəsi olan Yaş çökək gözəgörünməz adamlarla dolu imiş. Gərəhməz onların üstünə torpaq tökən kimi görünməyə başladılar.

Bu adamlar hamısı çılpaq idi. Üz-gözlərini, ayıb yerlərini torpaq örtə də, kənd adamları öz ölülərini tanıdılar. Onlar yerin altında olduğu kimi qarışıq səslər çıxarıb, narahatlıqla ora-bura qaçırdılar. Ölülər ağzını açıdıqca onların dilinin yerində bir ovuc çürüntü görünürdü. Odur ki, danışa bilmir, dəhşətli bir hadisənin şahidi olduqlarını hərəkətləri ilə dirilərə anlatmağa çalışırdılar. Deyəsən, heç qohumlarını da tanımırdı bu adamlar. Ruhları, yaddaşları yox idi bəlkə də... Tanrıdan beş-on dəqiqəlik möhlət istəmişdilər, tanrı da sadəcə can vermişdi onlara. Ona görə daha çox heyvan sürüsünə bənzəyirdilər. Cürbəcür dəhşətli səslər çıxarıb sağa-sola qaçısan,

amma Gərəhməzin çəkdiyi çevrədən kənara çıxma bilməyən bu adamlar kəndin ölülərinin hamısı deyildi. Bunu yerində donub qalmış dirilərin arasından yeganə fərq edən İsfəndiyar kişi oldu.

“Bəsdir gözünüzü döydünüz” – Gərəhməz idi – “Haydı, ardımca gəlin, Ata yeri qayasının başına çıxmalıyıq”.

Adamlar yuxudan ayıldılar elə bil. Yaş çökəkdə nə çevrə vardı, nə də onun içində vurnuxan ölülər.

İsfəndiyar kişi təəcüblə soruşdu:

“Şükür kişini görmədik axı!”

Gərəhməz ona çəpəki bir nəzər saldı:

“Şükür kişini işıqlı dünyadan çağıracaq”.

Ata yeri qayasının üstündən kəndin bütün torpaqları görünürdü. Yamyaşıl yamaclar sozalmış, dağlar balacalaşmış, bulaqlar azalmış, çaylar bulanmışdı. Göydəki buludların hamısı tünd qara rəngdə idi. Göy qaş-qabağını sallamışdı.

İsfəndiyar kişi Ata yeri qayasının üstündən kəndin geniş, bərəkətli torpaqlarına həsrətlə baxıb dərinə köks ötürdü:

“Babalarımız vaxtı ilə burda dayanıb kənd torpaqlarını adamlar arasında bölüşdürmüşdülər, bir nəfər belə narazı qalmamışdı. Onların ruhu indi bizimlədir, bizə kömək edəcəklər”.

Gərəhməz Ata yeri qayasını başındakı balaca düzəngahda saatlarla sağa-sola qaçdı, qərribə hərəkətlər edə-edə əcaib dillərdə nəsə oxudu, ancaq heç nə alınmadı. Hamı getdikcə daha böyük maraqla işıqlı dünyadan gələcək adamı gözləyirdi.

Artıq qüruba əyilən günəş Ata yeri qayasının başına toplaşan insanların üzünə son dəfə işıq salırdı. Sanki onları bir-bir bağrına basır, əlacsız-köməksiz qoyub getmək istəmirdi.

Gərəhməz qan-tər içində düzəngahın kənarındakı ağ mamırlı daşın üstündə oturdu. Camaatdan tütün istədi, tündülədə-tündülədə gözlərini qıyıb çox uzaqlara baxdı. Onun rəngi daha da saralmış, ovurdları çuxura düşmüşdü.

Lal-dinməz xeyli oturandan sonra əlini Çoban Səlimə uzatdı:

“Yaxın gəl, bala”.

Çoban Səlim qorxa-qorxa Gərəhməzə yaxınlaşdı.

“Çıxar tütəyini. Bu tütək kəndimizin İsrail suru olacaq. Çal. Çal görək harayımıza kim gəlir”.

Çoban Səlim tütəyi çalmağa başladı. Tütək çaldıqca dəliklərindən qan axır, Səlimin nazik barmaqları qana bulaşırdı. Səlim gözlərini yumduğundan heç nəyin fərqi deyildi.

Az keçməmiş göydən qayanın tilinə solğun bir işıq düşdü. Sonra uzun, ağ əba geyinmiş nurani bir adam pilləkənmiş kimi işığın üstü ilə aşağı endi. Adamlar onun nurlu sifətinə diqqətlə baxdılar. Gələn Şükür kişi idi.

Şükür kişi danışmır, camaata baxıb səssizcə ağlayırdı. Kənd sakinləri bir müddət çaşqınlıq içində ona tamaşa etdilər. Sonra körpələrin ağlaşma səsi gəldi. Ardınca qadınların, daha sonra kişilərin... Bir-bir Şükür kişinin yanında zühur edən rəhmətə getmiş kənd sakinləri də səssiz göz yaşları axıdurdılar. Bu adamların içində Səlimin atası da vardı, Gərəhməzin əri də... Ancaq onlar başlarını qaldırıb dirilər tərəfə baxmırdılar. Dirilər də ölümlərin sifətinə baxa bilmirdilər.

Qəflətən dirilər Şükür kişinin qarşısında diz çökdülər. Kiminsə boğuc səsi eşidildi:

“Sənə qurban olum, Şükür kişi, bizə yol göstər”.

Şükür kişidən səs-səmir gəlmədi.

“Yol göstər bizə! Yol göstər bizə!” – yerbəyerdən həyəcanlı qışqırıqlar eşidildi.

Şükür kişi başını bulaya-bulaya ağlamağına davam etdi. Göz yaşı axıda-axıda gəldiyi işıq-pilləkənlə yuxarı qalxdı və gözdən itdi. Onunla gələnlər də eyni ilə arxasınca getdilər. Işıq şüasının üstündə bir nəfər gülüş çöhrəli uşaq qaldı. O, ağlamır, hüznə gülümsəyirdi.

“Tanıdınız mı?” – Gərəhməz uşağa işarə edib soruşdu.

Adamlar təəccüblə udqundular.

Gərəhməz üzünü İsfəndiyar kişiye tutdu:

“Hə... hörmətli ağsaqqal, bax görək tanıyırsan mı?”

İsfəndiyar kişi gözlərini qıyıb xeyli tamaşa edəndən sonra qışqırdı:

“Kərəm!”

Uşaq bir az da gülümsədi.

“İndi Kərəmin kim olduğunu deyə, hamı bilsin”.

İsfəndiyar kişi çaşqınlıq içində sözə başladı:

“Müharibənin pis vaxtları idi. Camaat ağac qabığı yeyirdi. Kərəmin də onda olardı 8-9 yaşı... Məndən bir-iki yaş böyük idi. Anası ölmüşdü, atasını cəbhəyə aparmışdılar. Bir ayağı şikəst olan əmisinin yanında qalmışdı üç uşaq – Kərəm, 5-6 yaşında bir bacısı, 4-5 yaşında bir qardaşı... Əmisinin ac uşaqlara verməyə heç nəyi yox idi. Üstünə diləyə getməyə də adam qalmamışdı, hərə öz başının hayındaydı. Ona görə Kərəmin əmisi gecələrin birində uşaqları yuxuda qoyub arvadı ilə bahəm qaçıb getdilər kənddən. Səhər açılar-açılmaz uşaqlar əl-ələ verib ağlaşa-titrəşə qapımıza gəldilər, “Əmimiz hani” – deyib haray saldılar. Dədəm əlindəki ağaclarla bax o haça qayanı göstərib dedi, əminiz, arvadı ilə birlikdə ordan aşıb getdilər” – İsfəndiyar kişi əlini kənd torpaqlarının uzaq qurtaracağındakı haça qayaya uzatdı – “Uşaqların üçü də əl-ələ verib həmin haça qayaya tərəf yola düşdülər.

O gündən bəri bu uşaqları “gördüm” deyən olmadı...” – İsfəndiyar kişi duruxdu, birdən Kərəmin qarşısında diz çöküb başını yerə döyə-döyə qışqırdı:

“Sizə bir loxma çörək verən tapılmadı, Kərəm! Hansı qurda, hansı quşa yem oldunuz, hansı qayadan uçdunuz, hansı canavar parçaladı sizi, hansı sel apardı bilən olmadı, maraqlanan olmadı... İndi özümüz o günə düşdük! Bütün kənd, bütün insanlar...”

İsfəndiyar kişi hönküdü. Sonra başını zorla qaldırıb Kərəmin zühur etdiyi tərəfə baxdı. Havadan bir damcı göz yaşı asılmışdı.

Camaatın ölü sükutunu Çoban Səlimin qışqırığı pozdu. O, tütəyinin də, barmaqlarının da al qan içində olduğunu indi görmüşdü. Səlim tütəyini atdı, əllərindəki qana baxa-baxa geri çəkildi, sonra qışqıra-qışqıra kəndə tərəf götürüldü.

O gecə kənddə Çoban Səlimdən başqa heç kəsin gözüne yuxu getmədi. Hətta quşların, həşəratların belə. Külək də rahatlanmır, ağacları ahəstə xışıldadıb bir neçə saatdan sonra baş verənlərə şahid olmaq üçün oyaq saxlayırdı.

Səhərə yaxın ilk atəş səsi eşidildi.

Kəndxuda “evimiz yıxıldı” söylədi. İsfəndiyar kişi “Allah sən saxla”- deyə titrək səslə dua etdi. Gərəhməz isə şeytani bir şövqlə parıldayan gözlərini evinin balaca pəncərəsindən səs gələn tərəfə zilləyib ürəkdən pıçıldadı: “Xoş gəldiniz!”

Laçınsız ilk gün

...Mən Əhmədbəyliyə – Əşrəf əmigilin yatağına çatanda gördüm kəndçimiz Zaman su maşınının içindən uşaq çıxarır: əlini çənin bacasından içəri sallayıb nəse axtarır, yuxarı dartır, maşının üstündə və yanında dayanan çobanlar pəncəklərinin boynu, yaxası «quzğun çaynağı»na keçmiş uşaqları ziyanlıq mal kimi biri-birinə ötürüb yerə qoyurlar. Uzun müddət tifillər ayaqlarının keyini açıb yeriyə bilmir. Zaman yenə zarafatından qalmırdı. Kimin peysərindən yapışib çəndən çıxarırdısa, alnına yağlı bir söyüş də şappıldadırdı:

«Əlini ver görüm, sənın xalanı... Nə təhər gəldiniz? Köpəyuşağı! Çənin pasını üst-başınızla yaxşıca təmizləmişiz. Basırığa düşəniniz yoxdu ki...»

Hər uşağın qucağında öz dəyişək paltarı vardı. Ata-anaları Laçında qalmışdı bu uşaqların. Uzağı Kəlbəcər üzdən piyada gələrdilər. Ayağı yer tutmayan uşaqları, qocaları isə beləcə arana yola salırdılar. Ağcabədi uzaq idi. Ona görə əlsiz-ayaqsızları, xəstələri Füzulidə, Cəbrayılada məskunlaşan tanış-bilişin evində qoyub geri qayıtmaq lazım idi. Kənddə hələ çox adam qalmışdı, vaxt isə daralırdı.

Əşrəf əmi məni görən kimi tələş içində olduğumu anladı:

«Niyə belə sınıxmısan, ə! Çörək vermillər sənə? Qorxma, sizin eviniz bir az bundan əvvəl keçdi Ağcabədi tərəfə. Öz gözümünə gördüm».

Mən Füzulinin Alxanlı kəndi həndəvərindəki yataqların birində, qohumlarımgildə olurdum. Qoyun-quzu saxlayırdıq. Qorxum ondan idi ki, dədəm kənddə deyildi. Bakıya müalicəyə getmişdi. Yel xəstəliyi vardı kişinin. Laçın soyuq yer olduğundan həmişə ağrıyırdı. Ağrıyan kimi də qanı qaralırdı.

«Bu xarabadan nə vaxt canımız qurtaracaq. Ay bura daş qoyanın...»

İki gün sonra aşağı yataqlardan bir uşağı mənim ardımca Alxanlıya göndərdilər: «Dədəm dedi, təcili gəlsin Əhmədbəyliyə...»

Getdim.

«Şuşanın alınmasını eşidən kimi işimi bildim, dava-dərmanı yarımçıq qoyub gəldim. Laçını alıblar da, gedib də! Qohum-övladın çoxu qalib kənddə, inanmırlar ki, torpaq alınacaq... Qız-gəlini güdaza verəcəklər!» - dədəm çox həyəcanlı idi.

Sonra izah elədi ki, biz dayımı və əmimi qarşılamaq üçün Laçına tərəf getməliyik. Onlar köç yolu ilə heyvan gətirirlər.

Köç yoluna maşın işləmirdi. Asfaltla gedənlər isə yalnız ev-eşik yığmaq üçün tutulan «partavoy» maşınlar idi. Allah işimizi rast saldı. Asfaltdan köç yoluna tərəf ağ bir «Qaz 53» buruldu. Dədəm kepqasını yelləyə-yelləyə maşına tərəf yüyürdü:

«Ə, saxla! Ə, saxla! Belə gündə adam adamı yolda qoyar?!»

Maşın dayandı, onlar da bizim kimi adam qarşılamağa çıxmışdılar.

«Kuza»ya qalxdıq. Yol boyu heyvanlarını qabağına salıb gələn yüzlərlə adam varıdı. Soraqlaşa-soraqlaşa ta Laçının qənşərinəcən gəldik. Xoşbəxtlikdən mindiyimiz «Qaz 53»-ün sahibləri axtardığı adamı tapa bilmirdilər, yoxsa qalan yolu piyada getməli olacaqdıq. Dağtumasdan Muradxanlıya tərəf sallananda əmimlə rastlaşdıq. Saqqal basmışdı tamam. Onu belə görməmişdim heç vaxt. Dədəm maşının salonunu orta barmağı ilə taqqılatdı, maşın dayandı, düşdük. Xahiş elədik, bizi bir dəqiqə gözləsinlər. Əmimlə görüşdük, dedi, dayımı görməyib. O biri əmim isə kənddə qalıb, gəlmək istəmir. Bir dəstə kənd adamına qoşulub gedənlərə gülür və deyir, qayıdanda sizi kəndə buraxmayacağıq. Dədəm başını buladı və biz maşına qayıtdıq.

«Kuza»da azca saman varıdı. Dədəm samanı ayağı ilə küncə toplayıb üstündə oturdu, kepqasının arxasını qaldırıb başını «port»un taxtasına söykədi və mürgülədi:

«Necə gündü yuxusuzam. Yerimə qor dolub elə bil».

Maşın qəflətən çalaya düşüb atdandı, «port» dədəmin başının arxasına dəyincə kepqası atılıb «kuza»nın ortasına düşdü. Cəld kepqanı götürüb çırpdım və dədəmə qaytardım. Dədəm əli ilə başının arxasını ovuşdura-ovuşdura dedi:

«Görəsən buralardan maşın tapmaq olarmı? Gedib Cəfərqulunun da evini yığıb gətirək».

Cəfərqulu dədəmin ortancıl qardaşı idi.

Muradxanlıdan azca yuxarı, Laçına tərəf dikləşmişdik ki, yolun içində böyük qələbəlik gördük. Elə bir basabas, itələmə vardı ki, torpaq atsan yerə düşməzdi: bir tərəfdə hərbcilər – tank, top, qrad qurğuları, bir tərəfdə camaat – qohumları o bir üzde qalan laçınılılar...

Hərbcilərdən biri tankın üstünə çıxıb qışqırdı:

«Ay camaat, Laçını ermənilər aldı! İndi Qayğı qəsəbəsindən də yolu bağlayacaqlar! İrəli getmək olmaz!»

«Bəs siz harda ölmüşdünüz ki, Laçını aldılar? Həə, a qurumsaxlar!» – səsindən tanıdım, Əliqulu kişi idi... Uzun müddət qonşu kənddə briqadir işləmişdi, qoçaq adamıdı.

Bu sözün arxasınca bir qışqırıq, bir haray-həşir düşdü ki, adamı lap vahimə basırdı. Kişilər də arvadlara qoşulub şivən qoparırdı.

«Uşaqlarım qaldı! Atam qaldı! Ailəm qaldı! Balalarım qaldı! Qardaşımın yetimləri qaldı!»

Tanklar hərəkətə gəldi. Adamlar yoldan çəkildilər və camaatı düşmən umuduna qoyub nərildəyə-nərildəyə aradan çıxan bu cansız əjdahalara nifrinlər yağdırmağa başladılar. Bircə Əliqulu yoldan çıxmadı. Qabaqdakı tank məcbur olub dayandı, içindən çantaraq bir əsgər düşüb Əliquluya yaxınlaşdı:

«Dayı, çıx yoldan».

«Bala, bizi qoyub hara gedirsiniz? Barı silahlarınızı verin, gedib arvad-uşağımızı xilas edək də...»

«Çıx yoldan! Mane olma, biz əmrə tabeyik ».

Əliqulu üzüqoylu asfaltın ortasına uzandı:

«Onda mənim üstümdən keçəcəksiniz».

Tankdan daha bir əsgər başını çıxarıb zabitəli səsle rus dilində nəsə dedi. Görünür komandır idi. Cantaraq əsgər onu dinləyəndən sonra tələsik Əliqulu kişiye yaxınlaşdı və avtomatın qundağı ilə boynunun arxasına möhkəm bir zərbə endirdi. Əliqulu kişinin sifəti asfalta dəyincə hüşunu itirdi. Əsgər yaxasından yapışib onu yolun kənarına sürüdü. Asfalta tökülmüş qanın içində Əliqulunun qızıl dişləri parıldayırdı.

Qaş qaralmışdı artıq. Qələbəliyin içində hamı biri-birindən kimisə xəbər alırdı. Biz də təsadüfən bir qohumumuzu gördük. O, dedi ki, dayım maşın tutub heyvanları Ağcabədiyə aparıb. Day elə bir işimiz qalmamışdı. Elə həmin maşının üstündə Cəbrayılın Dastumas kəndinə gəldik.

Tanımadığımız tinlərin birində düşdük. Kənddə işıq yanmırdı, küçələr zülmət içində idi. Dədəm qalın şüşəli eynəyini taxıb sağa-sola boylandı:

«Bu kənddə olmamışam, heç yanı tanımıram».

Boş küçə ilə kəndin içinə tərəf addımladıq. Acından ürəyim gedirdi. Hündür darvazalı evlərin birindən bişmiş çolpa ətinin qoxusu gəlirdi.

«Bax, bir kasıb evi tap, a bala, gözüm yaxşı seçmir».

«Kasıb niyə?»

«Kasıblar dargöz olmur».

Qəribədir, dədəm kəndimizin ən varlı adamlarından idi.

Sınıq-salxaq bir darvazanın qarşısında dayandıq. Həyət divarla deyil, dağılıb-yırtılmış köhnə çəpərlə əhatələnmişdi. Dədəm darvazanı taqqılatdı, cavab gəlmədi. Bir də... Bir də... Yerdən daş götürüb, təkrar taqqılatdı. Yenə cavab gəlmədi. Darvazanı qorxa-qorxa itələdi. Açıq idi, amma eybəcər cırıltısı vardı. Bir qarış açmışdı ki saxladı, kepqasını götürüb başını içəri uzatdı:

«Ay ev yiyəsi!»

Mən çəpərin yırtığından həyətdəki tövlənin dəhlizini aydınca göürdüm. Əyninə plaş geyinmiş uzun bir kişi əlində fənər, o biri əlində ağac üzü tövləyə dayanmışdı. Qarşısında bir camış vardı. Camışın altında çömbəltmə oturan qadının çılpaq dizi fənər işığında ağappaq ağarırdı.

«Ay ev yiyəsi!»

Qadın cəld donunun ətəyini dartıb açıq dizini örtüdü və camışın qarnının altından darvazaya tərəf baxdı. Kişi də arxaya boylandı. Hətta camış belə gövşəyə-gövşəyə üzünü bizə sarı çevirdi. Kişi ayaqlarını sürüyə-sürüyə azca aralanmış darvazaya yaxınlaşdı. Dədəm kepqasını başına qoyub qəddini düzəltdi. Ayna qarşısındaymiş kimi paltarını səliqəyə saldı.

«Dığğğğ...» - darvaza ağır-ağır açıldı, kişi dədəmlə üzbəüz dayandı. Fənəri onun sifəti bərabərinə qaldırıb saxladı, diqqətlə baxdı. Hannan-hana yorğun səsi eşidildi:

«Kimsən?»

«Allah qonağıyıq, ağsaqqal!»

«Allaha da qurban, qonağına da...»

Kişi üzünü çevirib evə tərəf getdi. Dədəm də arxasınca... Bir azdan kişinin xırıltılı səsi gəldi:

«Ay qız, Yasəmən, gəl qonaqların əlinə su tök».

Əlində vedrə tutmuş gözəl-göyçək bir qız evin dəhlizinə tərəf yaxınlaşdı. Vedrəni bizdən iki-üç addım aralı, pilləkənin üstünə qoyub içəri keçdi. Əlində aftafa, qolunun üstündə ağ dəsmal geri qayıtdı. Kişi sakitcə dayanıb baxırdı.

Əvvəlcə dədəm ovuclarını tutdu. Əllərini biri-birinin üstündə təzəcə hərləmişdi ki, qız qəflətən qeyri-adi bir səslə qışqırdı:

«A pişik!!!»

Hamımız diksindik. Qız özü də qorxdu və əlini ağzına aparıb susdu. Sonra cəld aftafanı yerə qoyub pilləkəndəki vedrəyə tərəf yüyürdü. Vedrəyə qara bir pişik sırmanmışdı. Qızın gəlişini görən heyvancığaz evin dəhlizi ilə qaranlıq küncə tərəf götürüldü. Qız pilləkəndəki palçıqlı qaloşlardan birini götürüb pişiyin arxasınca tolazladı. Qaloş da, pişik də qaranlıqda görünməz oldu. Artıq mən qızın əlindən yerə düşüb suyu laqqaluqla boşalan aftafanı qaldırıb dədəmin əllərinə su tökükdüm. Qız utandığından baş barmağının dırnağını qabaq dişlərinin arasına sürtə-sürtə bizə yaxınlaşdı və birdən pıqqıldayıb gülməyə başladı. Nə qədər başını gizlədib özünü ələ almağa çalışdısa da, heç nə alınmadı. Kişi dözmədi:

«Noolub, bala?»

Qız əlindəki dəsmalı kişiyyə verib qaça-qaça bizdən uzaqlaşdı.

Yuyunub, qurulanandan sonra evə keçdik. Bura yəqin ki, qonaq otağı idi. Bir stol, dörd stul, bir «Rekord» markalı köhnə televizor və bir çarpayı vardı. Stolun üstünə çırağ qoyulmuşdu. Əyləşdik. Kişi görünüşünə bab gələn usandırıcı bir ağırlıqda söhbətə başladı:

«Uzaq yerdən gələnə oxşuyursuz».

«Hə, Laçınnanıx» – dədəm cavab verdi.

«Laçını da verdilər?»

«Verdilər».

«Köpəyuşağı... Yoxdu da bu millətin yiyəsi. Nə təhər çıxdınız? Ölüm-itim olmadı ki?»

Dədəmin səsi boğuldu:

«Hələ bilmirik».

Kişi dədəmin qəhərləndiyini görüb, təsəlli vermək istədi:

«Ürəyini sıxma, inşallah yaxşı olar».

Sonuncu söz kişinin dodaqlarından üzülməmiş işıqlar yandı. Kişinin gözləri parıldadı:

«Gördünüz, Allah var, irəhimi var. Oğlundu?»

...Söhbət xeyli uzandı. Sonra kişi durub televizoru işə saldı. Televizor göstərmədi.

«Andırı dünən düzəldirmişdim» – deyib də televizorun «təpəsinə» bir yumruq ilişdirdi. Bu an Bəxtiyar Vahabzadə göründü ekranda. O, vətənpərvərlik və Qarabağ mövzusunda danışdı. Şeir də oxudu. Biz şairə qulaq asa-asa Yasəməninin gətirdiyi qatıq doğramasından yedik. Qablar bir az çirkli olduğundan mən güc-bəla ilə yedim. Bir yandan da Yasəməninin hərəkəti yer eləmişdi mənə. O, hər dəfə stola yaxınlaşanda yenə səssiz gülüslə içində uğunub gedir, başını və göyçək çöhrəsini hamıdan gizlətməyə çalışırdı. Dədəmin vecinə deyildi heç nə. İki-üç qaşığa boşqab par-par parıldadı.

Bir azdan, dədəm demiş, havamızı dəyişməyə çıxdıq. Qayıdanda gördük Yasəmən iki nəfər üçün yer hazırlayıb. Yəqin yenə gülə-gülə. Döşəmədəki nazik döşəklərdən birinin üstünə uzandım. Dədəmgil üz-üzə oturub təzədən söhbətə başladılar. Bayaqqı veriliş də qurtarmamışdı hələ.

Mənə elə gəldi ki, gülməli əhvalat danışır

Bir həmyerlimiz Bakıda pullu tualetlərdən birinə gedir. Beş yüz manat alırlar ondan. Tualetdən bir-iki addım uzaqlaşan kimi üzünü təxminən qoyub gəldiyi dağlara tərəf tutur:

«Can ay dağlar, bu hesapan sizə nəxərtə borşdu qaldım».

Məncə yanılır o kişi! Əksinə, biz bütün borclarımızı bu yolla qaytardıq o torpağa. Bəli, məhz bu yolla! Bir qara qəpik belə verəcəyimiz qalmadı.

Əvvəllər Daşburundan Beyləqana gələn yolun çala-çuxurunda bir mistika axtarırdımsa, indi belə işlərə soyuq başla yanaşıram. O vaxt hesab edirdim ki, torpaq bu çala-çuxurla maşınların sürətini azaldır ki, mümkün qədər gec getsin, onu qoyub qaçmasın.

Dədəmlə Cəbrayılın Dağtumasından mindiyimiz «Qaz 53» maşının «kuza»sında Ağcabədiyə gəlirdik və Daşburun-Beyləqan arası həmin çala-çuxurların təsirindən poetik xülyalara dalmışdım. Dədəmin nə düşündüyü bəlli deyildi. Çünki o, heç nə danışmırdı. Eləcə gözlərini maşının sinəsinin altından sürətlə axıb keçən asfalta dikib susurdu.

Taxtakörpü. Ağcabədi rayon mərkəzinin 11 kilometrliyi. Bura sonralar Laçın rayonunun mərkəzinə çevriləcək, ağ şirmayı evlərdən böyük bir qəsəbə salınacaq, icra hakimiyyəti üçün dəbdəbəli saray tikiləcək, çardağına üçrəngli bayraq taxılacaqdı. İcra binasından azacıq aşağı rayonun polis şöbəsinə miskin bir bina tikəcəkdilər,

böyründə də təcridxanası... Ən əsası, təcridxananın əlli metrliyindən keçən və bütün Laçın yataqlarını dolanıb İmişliyə – Şirin Quma qədər uzanan xır yolunun üstünə bir-birinin ucuna bağlanmış və arxasına ağır KAMAZ diski keçirilmiş payalardan əzəmətli şlaqbaum qoyulacaqdı və təzə Laçın bu şlaqbaumdan başlayacaqdı.

İndi demək olar ki, heç nə yox idi bu düzəngahda. Beton divarlardan ibarət hasara alınmış sahə, bir-iki balaca köşk, təkər təmiri sexi, vaqon və s. Heç bir maneəsi olmayan xır yolu ilə «evimizə» gedirdik. Xalamgilin Baş yataqda daxalı var idi və bütün qohum-övlad (ana tərəfdən) bu daxala yığışmışdı.

Görüşəndə ilk dəfə biri-birimizə «necəsən» söyləmədik.

O gecədən ən çox yadımda qalan anamın giley-güzarı oldu:

«Nə qədər yalvardım qohumlarınız bir gəbə də götürmədilər».

Anam qonşu kənddən idi. Həmişə dədəmin qohumlarının bizə olan məhəbbətinə şübhə toxumu səpmək istəyir, əvəzində öz qardaş-bacısının daha yanımçı olduğunu beynimizə yeridirdi. İndi, ilin-günün bu vədəsi arvadın əlinə əməlli-başlı fürsət düşmüşdü.

Sonralar soruşub öyrəndim ki, qaççaqaç vaxtı maşın olmadığından tək anamdan yox, heç kəsdən yorğan-döşək, gəbə-filan götürməyiblər. Hər beş uşağa bir kisə un, vəssalam! Aran onsuz da istidi, bircə, ac qalmayasan.

«Cələkəsən köppəyuşağı! Elə bildilər girov qalacayıq. Allah mənimkilərin canını sağ eləsin».

Evimizi xalam oğlu göndərdiyi maşınla çıxarmışdılar deyən anamın qarşısında duruş gətirmək çətin idi. Odu ki, dədəm dinmirdi.

Məni səhər ertədən qaldırdılar. Füzulinin Alxanlısına – qohumlara əmanət qoyub gəldiyim mal-qaranın yanına qayıtmalı idim. Ayağa duran kimi açıq qapıdan daxalın o biri otaqçasında sərələnib miş-miş yatan qohumlarıma baxdım. Xocalı meyidlərini xatırladırdılar -üstlərindən tank keçmişdi elə bil.

...Əmim iri əli ilə boynumun arxasını sığallaya-sığallaya dedi ki, əgər dədən o tüfəngi məndən almasaydı, Kəlbəcər oğrularına heyvan verməzdim, qorxmazdım onlardan. Sonra güldü, heç qorxana oxşamırdı və birdən mənə elə gəldi ki, gülməli əhvalat danışır və mən də güldüm...

Oyatdılar məni. Əl-üzümü yuyub yüngülvari çay içdim və inəkləri holadım. Alxanlının bahar havasını ciyərlərimə çəkə-çəkə fitlə bir iki saz havası da çaldım. Haramı düzəngahının kəndə yaxın ütülü təpələrinin birinin başına qalxmışdım ki, yaxınlığımızdakı taxıl zəmisinin qoruqçusu şalvarı qılçalarında hövlank ayağa durdu. Kök olduğundan şalvarını dalından keçirib ortasını bağlamağa macal tapmadı. Şalvarını düzəldə-düzəldə arxasına baxmadan uzaqlaşan taxıl qoruqçusunun nəcisi göy otların arasında buğlanırdı.

Axşama yaxın uzaqdan bir qaraltı göründü. Gəlhagəl, gəlhagəl... gəlib çıxdı ki, məndən kiçik qardaşımdı. Yanıma çatar-çatmaz dedi:

«Əmim itkin düşüb».

Çaşıb qaldım, ilk dəfə idi ki, belə söz eşidirdim. Necə yəni itkin düşüb?! Heç adam da itərmi?

«Qohumlardan bir yerdə heyvanlarını Kəlbəcər üzə aparırmış. Bir dəstə silahlı adam qarşılarını kəsib, elə biliblər ermənidi. Silahsız olduqlarına görə qorxublar. Elə ki, həmin adamlar heyvanı alıb bunlara dəyməyib, əmim şübhələnib. Sonra məlum olub ki, Kəlbəcər oğrularıdır. Təzədən kəndə qayıdıb yiyəsiz heyvanlardan adama bir dəstə düzəldib, gəliblər Kəlbəcəyə. Əmim soyuqladığından yoldaşlardan icazə alıb Murovdan Gəncəyə, ordan da «çerez» Ağcabədi keçib Füzuliyə – “Horadizin kruqu”na. Ailəsinin-uşaqlarının sığınacaq tapdığı yerə... Orda - «Vadaproz»da qohumlarımız çoxdu. Hamısı istinin dərindən doluşub ictimai tövləyə. Əmim də tövlənin bir küncünü taxta ilə kəsib «ev» düzəldib, qəpik-quruşdan uşaqlara xərclik verib, sonra yollanıb babamgilin qaldığı yerə – Beyləqanın Binnətli kəndinə... Xəstəliyi şiddətli imiş. Kürəyinə bankə salıblar, deyiblər bir az qal, sonra gedərsən. Deyib yox, yoldaşlara söz vermişəm. Səhəri babamgillə bir maşında Ağcabədinin girəcəyinə qədər gəlib. Gəncəyə gedən maşınlarla minmək üçün orda – Qarabağ kanalının yanında düşüb.

Bir aydan sonra yoldaşlar gəlib çıxıblar ki, əmim yoxdu. Onlar elə bilirmişlər xəstəliyinə görə Horadizdə qalıb» - qardaşım udqunub susdu.

Dədəm kənddə mağazada işləyirdi. İmkanına söz ola bilməzdi. Əmim kasıb idi amma. Bir gün dədəmdən niyə nəyə istəyir, dədəm vermir, inciyir dədəmdən. Yadımdadı, hamımızla dost idi, dədəmdən başqa. Ona görə bizə gəlmirdi. Dədəmlə salamlamırdı da. Bir gün dədəm bizi göndərdi ki, gedin, Cəfərqulugildən (yəni əmimgildən) tufəngimizi alın, gətirin. Əmim yaxşı ovçu idi. Öz tufəngi yox idi amma. Qardaşım ilə gedib tufəngi istədik. Dinməz-söyləməz gətirib verdi. Bütün ləvazimatı ilə bir yerdə: patrondolduran, ehtiyat gilizlər, ölçü qabı, qırma, barıt, piston, pistonçıxaran, lüləni silib yağlamaq üçün polad məftil, qatar və s. Sevindiyimizdən atılıb düşürdük. Uşaq aqlımızla özümüz ova gedəcəkdik...

Evdə ali məktəbə hazırlaşmağımı istəyirdilər. Heyvanlarımızı maşına doldurub Ağcabədiyə – Cəfərbəyli kəndində anamgilin yığıldığı evə gəldik. Dədəm yox idi. Soruşdum, dedilər qohumlarına dəyməyə gedib. Qohumlar da hərəsi bir rayonda... Gecikməyi təbii idi, amma bu qədər yox. Az qala iki ay tamam olurdu. Arada xəbər gəldi ki, bəs qohum-əqrəbanın başbilənləri əmimi axtarmaqla məşğuldu. Televizorda elan veriblər, pasportunun surətini Qızıl Ayparaya çatdırıblar, Kəlbəcəyə gediblər, onu görənlərlə söhbət ediblər və bizim bilmədiyimiz daha hansısa işləri görüblər. Dədəmə görə qayğımız bir az azaldı. Amma üçüncü ayın tamamından sonra anam gecələr yata bilmirdi. Evdə on nəfər idik, əksəriyyəti də azyaşlı. Dədəm demiş, qanayaqlı körpə... Göz görə-görə acından ölmək təhlükəsi varıdı.

İsti yay günəşi qaldığımız məhəllənin həyətidəki budanmış tut ağacının lüt-üryanlığından istifadə edib pəncərədən ədəbsizcəsinə içəri soxulur, adamın əhvalını doğrudan-doğruya təlx edirdi. Aranın istisi Murovun soyuğunu laçınlıların sümüyündən çoxdan çıxarmışdı. İt kimi ləhləyirdi camaat.

Pəncərənin qabağında üzümü qırırdım, yaxınlarda qəbul imtahanları başlamalı idi. Dədəm isə gəlmək bilmirdi.

Qəflətən gözümə bir qaraltı sataşdı və tez də pəncərənin qarşısından ötüb keçdi. Üzü köpüklü qarıya yüyürdüm. Üst-başı cır-cındır, əlində ağac, qəddi əyilmiş, uzun və çal saqqalı toqqasına sallanmış, dərvişvari bir kişi gördüm. Dilənçi zənn etdim, hətta pul üçün əlimi cibimə də atdım. Birdən səsini çıxardı:

“Salammələyküm!”

Dədəm idi.

Axşam hamı heyrətdən böyümüş gözlərini dədəmin ağzına dikmişdi. Kişi elə şirin-şirin danışdı ki, adamın ağzı sulanırdı. Protez dişlərinin hərdən zəif saqqıldaması da söhbətə bir şirinlik qatırdı. Heç vaxt belə yaxından görmədiyimiz uzun, çal saqqalın müdrikcəsinə qalxıb-enməsi isə bambaşqa aləm idi.

«Kəlbəcər tərəfdə, onun gedə biləcəyi bütün binələrə, yaylaqlara, köç yollarına getdik, yüzlərlə laçınlı gördük, hər şeyi yerli-yataqlı danışdıq, gördüm deyən olmadı» – söylədi dədəm. Dedi, əmimin Kəlbəcərə gedib çıxmadığına əmin olublar:

«Necə ola bilər ki, bu qədər adamdan biri ona rast gəlməsin?»

Dədəm kimə hesabat verdiyini, bu qəribə sualı bu dəqiqə cavabını alacağına inanla kimə ünvanladığını özü də bilmirdi, odur ki, cavab üçün çox yubanmadı.

«Bircə ehtimal qalır: təsadüfən maşın vurub, meyitini gizlədiblər. Onu soyğunçuluq məqsədi ilə öldürməzdilər, çünki pulu yox idi. Davakar adam da deyildi ki, deyəsən kiməsə ilişib».

Dədəmə görə daha ağıllı ehtimal bu idi: əmim babamgildən ayrılıb Gəncə yolunda düşdüyü vaxt hava çox isti imiş. Ağcabədinin həmin yerində kölgəlik olmadığından və Gəncə maşınları seyrək gəldiyindən istiyə dözməyib, yuyunmaq və ya çimmək üçün Qarabağ kanalına yaxınlaşıb. Yuyunmaq ehtimalı daha məntiqlidir. Çünki əmim xəstə olduğundan və axşam kürəyinə bankə qoyulduğundan soyunub suya girməzdi. Həm də əgər belə olsaydı, paltarı kanalın kənarında olardı. Sözündən belə çıxırdı ki, dədəm Qarabağ kanalının sahilini qarış-qarış gəzib, hər daşa-kəsəyə əli, ya ayağı ilə toxunub, nəşə bir nişanə axtarırmış.

Bəli, əmim əlini yumaq üçün kanala əyləndə huşunu itiribmi, gözü qaralıbmı, sürüşübmü, hər nə isə düşüb kanala boğulub. Amma belə yarımçıq ehtimalla əmimin dörd azyaşlı qızının, iki oğlunun qarşısında duruş gətirmək çətin idi. Bunu dədəm də yaxşı bilirdi, elə bu qədər gecikməyinin səbəbi də işin axırınacan getməyi olub. O, Qarabağ kanalı boyu piyada gəzməyə başlayıb. Az qala rastına çıxan qarğı-qamışdan, şüvərək yulğun kollarından belə nəşə soruşub. Harda gecəyə düşübsə, ora yaxın obalardan bir gecəlik yer istəyib. Verən də olub, verməyən də...

«Yer verməyənin pisliyi özünə qaldı. Dünyanın üzünü su almayıb ha? İsti yay gecələridi, istədiyini yerdə yıxıl, yat! Uzağı ağcaqanadlar bir az incidəcək səni».

Qarabağ kanalının Beyləqan civarlarında çimişən cavan uşaqlardan biri xəndəyin üstündə oturub ayaqlarını bulanıq sulara çırpı-çırpı dədəmə deyib:

«Dayı, təxminən bir ay əvvəl bax orda» – əlini kanalın nisbətən burularaq dayanan sahilinə uzadıb – «üzüqoylu çevrilmiş bir meyit gördüm. Toqqadan yuxarı paltarsız idi. Uşaqlara da göstərdim, amma qorxudan yaxınlaşa bilmədik. Tez geyinib

evə gəldik, yataqdakılara xəbər verdik. Onlar da gəlib baxdılar, amma çıxarmadılar. Təxminən bir gündən sonra kanal yenişə axıb getdi».

Dədəm cavan oğlandan xahiş edir ki, onu meyidi görən yaşlıların yanına aparsın. Uşaq getmir, uzaqdan yataq yerini göstərir ki, özün get. Kişi çar-naçar düşür yolun ağına. Gözü zəif olduğundan yolunu azır, çoban itlərinin boğanağından birtəhər keçib özünü həmin yatağa çatdırır. Yatağın bütün yaşlı kişiləri toplaşır dədəmin başına və Qurandan don geyirlər ki, belə hadisə olmayıb, o uşaq kimdirsə səni aldadıb.

«Bilmədim neyləyəm. Dedim, əyər uşağı bura çağırtdırmasanız heç yana gedən deyiləm. Məni qovmaq istədilər, dedim, sizi polisə verəcəm. Bir insafı çıxdı, uşağı gətirdi. Qancığın qarnından çıxan bayaq dediyi sözləri dandı: «Mən meyit-zad görməmişəm».

Əvvəlcə elə bildim məni ələ salıb uşaq, sonra hiss elədim ki, öyrədiblər onu. Öyrədiblər ki, denən görməmişəm. Axırda kişilərdən biri qoluma girib camaatdan araladı, dedi, sənə baxıram, ürəyim ağrıyır, ay rəhmətliyin oğlu, bir ay bundan əvvəlki meyitin arxasınca nəyə düşmüşən? Çoxdan balıqlara yem olub. Dedim, bilmək istəyirəm, o mənim qardaşımdı, ya yox. Kişi dedi, meyiti öz gözlərimlə gördüm, amma qorxudan nə polisə xəbər verdik, nə də yaxın düşdük. Bilirsən ki, rayonda it yiyəsini tanımır, ağrımaz başımıza niyə duz bağlayaq. Bu kanalnan o qədər meyit axıb gedir ki...»

«Sən özün o meyiti gördün eləmi?» – dedəm soruşub.

«Gördüm».

«Kürəyində nə var idi?»

«Bankə yerləri...»

Dədəm qaşlarını qaldırdı və söhbətinə ara verdi. Sonra başını aşağı salıb baş və orta barmaqlarını balaca gözlərinin üstünə qoydu. Biz biri-birimizə baxdıq, ağlamaq, yoxsa beləcə sakit dayanmaq lazım olduğunu anlaşırdı bilmədik. Anamın səsi gəldi: «Elə o imiş... Allah rəhmət eləsin».

Amma biz dədəmin son sözünü gözləyirdik. Çünki bu maraqlı nağılı üç almayacan danışmaq yalnız onun haqqı idi. Dədəmsə sarsaq bir qəhərin zibilinə keçmişdi.

«Sənə qurban olum, Xanış!»

Ay gözəl dünya! Sən demə dos-doğma kəndçimiz Xanlı kişi Qarabağ kanalının İmişli həndəvərində yaşayırmış. Biz ona Xanış deyirdik. Dədəm Xanışı görən kimi boynuna sarılıb başlayıb hönkürməyə. Xanış da qoşulub dədəmə, sıqqasıq ağlaşmalar. Əmimin itkin düşdüyünü o da bilirmiş. Yenə də adamın öz eli! Daxal. Rəngli çay. Şirin söhbət. Və təbii, gəliblər mətləb üstünə:

«Ziyad» – dədəmə ən doğma adamları belə müraciət edir – «bu nə sir-sifətdi?»

«...»

«Gözdərim tökülsün, əmoğlu, bə Cəfərqulunun başına nə gəldi?»

«...»

«Uşaqları hayandadı?»

«Füzulidə, Horadizin yanında olullar».

Xanış yenə ağlayıb. Bu dəfə dədəm sözə başlayıb:

«Ay Xaniş, deyillər bir ay əvvəl kanaldan bir meyit axıb».

«Hə... Mən də gördüm».

Dədəm diksinib.

«Hələ meyit buralara çatmamış xəbərini eşitmişdim. Uşaqlara dedim gözdə-qulaqda olun. Günlərin birində balacamız atın belində xəbər gətirdi ki, meyit gəlib çıxıb. Getdim, kotyanka məftildən qarmaq eləyib toqqasına keçirdim. Əprişmişdi tamam, birtəhər çəkib çıxartdıq. Uşaqlar şalvarını açıb baxdılar ki, ermənidi, təzədən qaytarıb suya atdıq».

Dədəm ümidini üzmək istəməyib.

«Kürəyində bankə yeri yoxudu ki?»

«Vallah dəqiq baxmadım ona, amma olsaydı da, bilinməzdi, pis vəziyyətə düşmüşdü, əti sümüyünün üstündə durmurdu».

«Bə elə idisə, erməni olduğunu necə bildilər?»

«Onu uşaqlar dedi, mən görmədim. Deyirsən yanı Cəfərqulu ola bilərmiş».

«...»

«Deyirəm başın xarab olub e, sənin. Cəfərqulu ola, mən onu tanıyıyam?! Heylə şey olar! Meyidin əynində «vayenni» şalvar, ayağında «patinkə» vardı. Toqqadan yuxarı lüt idi, sifəti də çox çürüməmişdi. Həm də boyu Cəfərquludan qısa idi».

Meyidi görən başqa adamlar da Xanişin dediklərini təsdiq ediblər.

Qürub vaxtı imiş. Həmin vaxt Qarabağ kanalının xırda ləpələri günəş şüaları altında gümüş sikkə kimi parıldayırmış.

Dədəmin ehtimalında hərbi şalvar və əsgər çəkməsi olmasa da, düşünürdü ki, Xaniş səhv sala bilər. Yaxud, o, meyitə baxanda ağına gəlməz, sonra anlayar ki, bu filankəs də ola bilərmiş. Day indi durub deməyəcək ki, şübhələnmişdim, amma qaytarıb suya atdım.

Bir də toqqadan yuxarı lüt olması yuyunmaqdan ötəri soyunmaq anlamına gəlir. Amma o da ola bilərdi ki, toqqadan yuxarı paltar kanalda harasa ilişib cırılsın və tədricən əynindən çıxsın. Yəni bu həqiqətən də erməni olsun.

«Lap ermənidi, nə olsun ki! Hamımızı Allah yaradıb, götür bir yerdə basdır dəə...» - bu da dedəmin fikri idi.

Xülasə, kişi mehrini Qarabağ kanalına salmışdı, elə hey, «mənim qardaşımı bu kanal aparıb» - deyirdi. Amma bir gün, balaca bir ismarışla onun aylarla möhkəmləndirdiyi qənaəti məhvərindən oynatdılar. İsmarış əmimin qızlarından gəlmişdi: «Dədəmizi axtarmağın dərdindən orda-burda danışır ki, kanalda boğulub!»

Bu ismarışdan sonra dedəm susdu, heç nə danışmadı. Amma ötən hər gün, hər həftə onun fikirlərini təsdiq etməkdə idi. Əmimdən səs-soraq gəlmirdi ki, gəlmirdi. Dəyişən bircə o idi ki, bu günlərdə camaat fikirləşib onun üçün yaxşı bir «alqış» tapmışdı: «Sağdısı, Allah yolunu açsın, ölübsə, rəhmət eləsin».

Bir də bolluca xatirələr danışırdılar.

Əmim uşaqlarının yaşadığı «ev»də əhvali-ruhiyyə xeyli dəyişmişdi. Nədənsə inanırdılar ki, ataları Kəlbəcərdədir, qayıdıb gələcək, qohumlar boş hay-küy salırlar. Bir-iki ay nədir ki?! Kənddə həftələrlə qalxıb yaylaqlarda ov dalınca gəzmirdilərmi?

Neçə dəfə qışın günü ən qəlbi dağların başında ocaq çatıb səhəri dirigözlü açmışdılar. Belə bir adam necə yoxa çıxma bilirdi.

Mən anamla əmimgilə gedəndə uşaqları bizi görüb ağlaşdılar. Görünür, uydurduqları yalana özləri də inanmırdılar. Bibim isə, deyəsən, əməllicə incimişdi ərindən: «Yekə kişisən, adam da altı uşağını bir tövlənin küncündə qonum-qonşu umuduna qoyub itkin düşər?!»

Bir də açıqca dədəmdən gileyləndilər:

«Gərək heylə söz danışmayaydı. Cəfərqulu uşaq-zaddı bəyəm kanalda boğulsun?!»

Dədəm qohumların tənəsindən bombardman edilmiş şəhərə bənzəyirdi. Daşı-daş üstə qalmamışdı. Hətta əmimin iki-üç yaşlı ürəyi xəstə qızı da deyirdi dədəm gələndə filan şey belə olacaq, bizim həddimiz nə idi o yan-bu yan danışmaq.

Və birdən dədəmə zərbələrin ən ağırını endirdilər. Bacısı qızı televizorda əmimi «görmüşdü»: «Televizor İstəpanakertdəki girovları göstərirdi, dayımı gördüm». Hətta deyilənə görə, qız qışqırıb, haray salıb, ata-ana, qardaş-bacı gəlincə veriliş bitib. Qızı sorğu-suala tutublar. Göyüm-göyüm göynəyib ki, dayım idi, hələ mənə də (yəni kameraya) baxdı.

Bibim qızı savadsız idi, məktəb üzü görməmişdi. Üstəlik gözlərində zəiflik varıdı. Anası yandığından deyib, ay bala, qardaşımın uşaqları cüyür kimi mələşir, yazıqdılar, bu nə hay-küydü salmışan qohumların arasına. A səni qarabaxt olasan, günün günorta vaxtı inəyi camışdan ayıra bilmirsən, bu boyda şüşənin içində dayımı necə tanıdın?!

Bu xəbər əmimin arakəsmə ilə ayırdığı «ev»ində bomba kimi partladı. Uşaqlar elə şivən salırdılar ki, yaxınlıqdakı kələsərdə üzüm yığmağa gələn qadınlar da ağlayırdı. Hərdən çəkinə-çəkinə ictimai tövlənin yırtıq-deşiyindən böcək kimi girib-çıxan qaçqınlara yanaşib soruşurdular: «O kişidən səs-soraq yoxdu?»

Hələ qabaqda məşum Ağcabədi həyatı vardı. Taxtakörpü qəsəbəsinin on-on bir kilometrliyində, düzəngah səhranın ortasında yerləşən Ağbulaq yatağında... Dədəmi vaxtı ilə göstərdiyi sübutsuz inada görə daha çox qınayacaqdı qohumlar. Çünki əmimə şəhid statusu almaq lazım idi. Bu dolanışıq üçün uşaqlara kömək edərdi.

Əmim hər ölənlə yada düşəcək, kəndimizin bütün yas məclislərinin qeydsiz-şərtsiz qəhrəmanına çevriləcəkdi. Camaatımız bundan sonra anlayacaqdı ki, vaxtlı-vaxtsız ölüb basdırılanlardan ötrü Allaha şükr etmək lazımdı. Torpağın üzü soyuqdu. Amma itkinliyin sonu, nəhayəti olmur, bu dərd həmişə təzə-tərdir.

İtkinliyinin onuncu ilində də əmimin qızları «ay dədə, gəl» deyəcəkdilər. Hətta biri-birləri ilə dalaşib ağlayanda da! Və bəzən bu ağlaşmaya bibim də, artıq bığ yerləri tərləmiş əmim oğlanları da qoşulacaqdı. Günlərin bir günü əmimin sonbeşiyi ürəyini tutub yorğan-döşəyə düşəcək, uşaq ikən ayağı altına taburetka qoyub öpdüyü portreti indi onun yatdığı çarpayıya gətirəcəkdilər. O da bu on ildə söyləməkdən yorulmadığı sözləri zəif səslə təkrar edəcəkdi: «Qoy dədəynən görüşüm».

...Və bir gün son sözünü deyəcəkdi əmim qızı:

«Dədəm gəlsin».

«Gəlsin də, ay bala... qoymuruq bəyəm?»

Bu sözləri isə doğma qardaşı qızının son nəfəsinə özünü çatdıran, ata əvəzi onu qollarının arasına alan dədəm söyləyəcəkdi.

...Əmim iri əli ilə boynumun arxasını sığallaya-sığallaya dedi ki, tufəng məndə olsaydı heç kimdən qorxmazdım. Sonra güldü, heç qorxana oxşamırda və birdən mənə elə gəldi ki, gülməli əhvalat danışır və mən də güldüm...

Kərpickəsən kişinin dastanı

Povest

Dədəm qaşlarını oynadıb-oynadıb alının ortasında baş-başa gətirdisə, deməli nəşə ciddi bir iş var: «İlyaz kişi dedi, evi gələn ayın başınacan boşaldın». Hamımız biri-birimizə baxdıq, nə deyəcəyimizi bilmədik. «Gələn ayın başınacan?!» – anam həyəcanla soruşdu. Dədəm uzun fasilədən sonra «hə» dedi.

İlyaz qonşumuz idi. Daha doğrusu, biz onun qonşuluğundakı iki otaqlı, kürsülü evin müvəqqəti sakinləri idik. Hələ köçümüz təzə gələn vaxtı qonşu arvadlar tökülüşüb bu kimsəsiz evin tarixçəsini bizə danışmışdılar. Ev Teylur adında bir kişinin olub. Teylur İlyazın ögey qardaşı imiş, traktor sürürmüş. Bir gün qohumlarından biri ova gedəndə kənddən bir az aralı əkin sahəsində Teylurla rastlaşır. Görüşürlər, adama bir siqaret çəkirlər, sonra Teylur dinc durmayıb tufəngi ondan almaq istəyir. Ovçu patronun az olduğunu bəhanə gətirib tufəngi vermir. Süpürləşirlər. Çəkhaçək, vurhavur... birdən tufəng açılır. Açılan kimi Teylurun boğazında ağ deşik görünür...

Teylur yerə yığılıb xırıldaya-xırıldaya çabalayanda qohumu qorxusundan silahı atıb qaçır.

İlyaz kişi vaxtı ilə Teyluru güllələyən oğlanın anasını boşayıbmış. Kənddə danışrdılar ki, arvadını çox incidirmiş İlyaz. Guya arvad özü durmayıb onda. İndi də oğlunu öyrədib ki, hayıfını alsın bu törəmədən. İlyaz qoca kişidi; bir ayağı burda, o biri gorda, onu öldürməyəcəkdilər ha! Ən yaxşısı Teylurdu... Cavan, yaraşlıq, təzə ailə qurub, körpə uşağı var. Teylurun ölümündən sonra həyat yoldaşı dözməyib bu kənddə. Övladını da götürüb gedib rayondakı qohumlarının yanına.

Qonşuluğumuzda Sənəm adlı bir qadın vardı. Köçümüz maşından daşınıb rəhmətlik Teylurun xaraba evinə yığışan vaxtı bizə üzü yumurtalı təndir çörəyi, camış qatığı gətirmişdi: «Yeyin siz Allah. Allah erməninin bəlasını versin. Hamımız müsəlmanıq...»

Sənəm arvad dil-ağızdan qalmırdı: «Vallah savabdı, bu komadan da işartı gələr, insan hənirtisi eşidilər. Evlər boş qalanda, işığı gəlməyəndə Allaha ağır gedir».

Arada anamı yanlayıb başqa vacib xəbərləri də çatdırmışdı: «Bu ev əslində Teylurun arvadınındı. İlyaz kişiyən qannı-bıçaqdılar. Bilsə, qiyamət qopacaq. Yaman hayasızdı haaa!» - Əlini əvvəl yavaşca dizinə vurub sonra çənəsini bürmələmişdi.

Laçında, öz doğmaca evimizdə başımız üstündən müharibə xofu asılmışdısa, burda Teylurun arvadının zəhmi basmışdı bizi. Hər an gələ, bizə dişinin dibindən çıxanı deyər, mitilimizi bayıra vızıldada bilərdi.

Evə söz ola bilməzdi. Döşəməsi, tavanı, ağ boyanmış suvağı... İki gecə yatmamışdıq ki, dədəm həyətin yaxınlığından keçən qaz borusunu deşib evə ayrıca xəət çəkdi. Axşamlar həyətdəki tut ağacının altında oturanda Laçını unudurduq. Bircə ağcaqanadlar əsəblərə mizrab çəkən dızılısı ilə taleyimizi təkrar yada salır, bizə dinclik vermirdi.

«Bay sənın saqqalına tula bağlayım. Sən də kişisən, a gözüynən görmüş?!» - Düz tapdınız. Teylurun arvadı gəlmişdi. Həyətdə çaxnaşma düşdü. İlyaz, kənddə ona Dəli İlyaz deyirdilər, əlinə lapatkə alıb Teylurun arvadının üstünə dartındı: «Qancığın qarnından çıxan, qardaşımın başını yedin, indi də mənim üstümə şeşələnirsən?!». İri bədənli, qıvraq, qarayanız, olduqca hikkəli, buna baxmayaraq kifayət qədər yaraşlıqlı bir qadın barmaqlarının ucunda həyəti beş dolanır, sözü mərmı kimi İlyazın üstünə yağdırırdı: «Ə, cındır, qardaşımın qisasını ala bilmədin, qaçıb tuman altda gizdəndin, hələ utanmıyıf danışırsan!!! Hələ bir dərənin qəhbələrini gətirib evimə yığırsan!» Teylurun arvadının son cümləsi mədəmin üstündə isti bir partlayış doğurdu. İsti başıma, sinəmə, boğazıma, boynumun arxasına, qafamın içinə, ən axırda gözlərimə və ağızıma yayıldı. Dönüb anama baxdım, başını aşağı salmışdı. Balaca bacım anamın ətəyindən tutub ağlamağa başladı.

Teylurun arvadı saman topasının üstünə sancılmış yabanı götürüb İlyaza tərəf cumdu. Arvadlar özlərini çatdırıb onu tutdular. Ağı köpüklənə-köpüklənə İlyaza tərəf qışqırdı: «Ay oğraşş!!!». Bu, onun son sözü oldu, huşunu itirib yerə yıxıldı. İlyaz Teylurun arvadının üzünə həyəcanla su çiləyən arvadlara baxıb acı-acı güldü: «Lotuşka özünü bijdiyə vurub, ona heç nə olan döy!»

Teylurun arvadını sürüyə-sürüyə evimizə, üzr istəyirəm, öz evinə apardılar. Döşək, mütəkkə... alınə soyuq suda islanmış əski qoydular.

Arvad ayılan kimi hamımızı heyrətləndirdi: «Siz Allah incimiyin, bir az hövsələsizəm. Teylurun ölümü bir yana, bu biqeyrətlər bir yana... Başım xarab oluf tamam, nə danışıdığımı bilmirəm, evim sizə qurbandı, nə qədər istəyirsiniz qalın».

Bəs indi İlyaz kişidən aldığımız «nota» nə idi. Axı evin əsil yiyəsi Teylurun arvadıdı. O da bizə «nə qədər istəyirsiniz qalın» demişdi.

Hamı sual dolu nəzərlərlə dədəmə baxırdı.

Dədəm yenə qaşlarını ata-ata fikrə getdi. Onun bu adətini sonralar kompyuterin axtarış əməliyyatına bənzədəcəkdım. O, eynən kompüter kimi, beynində virtual kargüzarlıq işi aparır, «kağız-kuğuzu» yerbəyer eləyib qafasının ayrı-ayrı «disklərinə» atır, lazım olanı öz bəlağətli danışığında bəyana gətirir, məhz bu danışıqdan əvvəl kişinin qaşları qalxıb alınının ortasında çardağ dirəkləri kimi çatılırdı. Yenə belə oldu. Qaşlar oynaya-oynaya vəziyyəti təfərrüatı ilə vərəvürd eləyib kişinin balaca alınının ortasına milləndi: «Çayırılıqda yer götürmüşəm, özümüzə daxal tikəcəyik».

İlyaz kişinin xəbərdarlığının səbəbini Sənəm arvad söylədi bizə: «İlyaz Teylurun arvadının bacısını oğluna alıb. Bir-iki həftəyə toylarıdı. Toydan sonra bu evə yığışacaqlar».

Bu ərəfədə gün-güzəranımıza ciddi təsir edən bir hadisə baş verdi; ali məktəblərin test siyahısında mənim də adım çıxdı. Nəsrəddin Tusi adına Pedoqoji Universitetin filologiya fakültəsinə qəbul olunmuşdum. Topladığım bal da yadımdadı: 310. Soruşan

olanda bir az çox deyirdim. Məsələn, 350. Sonralar anladım ki, heç 310 da pis deyilmiş. Məndən artıq evdəkilər sevinir, kasıb süfrəmizin üstündə Allaha şükür yerinə mərhum Elçibəyə dualar oxunurdu. Ən çox ali təhsil diplomum üçün Gəncədə üzünə 40 min manat oxunan dədəm sevinirdi: «Allah onun atasına irəhmət eləsin...»

Tələbə adını almağım münasibəti ilə dədəm bazardan gündəlik azuqəmizlə yanaşı bir paçka İran xıması alıb gətirdi. Anam saçlarını xınaladı. Balaca bacım da fürsəti itirməyib əllərini qırmızı boyadı. Məni mal-heyvana göndərmirdilər artıq. Zarafat deyildi ha, öz gücümə ali məktəbə qəbul olunmuşdum. Di gəl, dərslərin gec başlanması əleyhimə işləyir, tələbə üstünlüyümə tədricən kölgə salmağa başlayırdı.

«Ay oğul qalx, qalx bir çay iç, Səməd Vurğuna gedirik» - dədəm idi. Tikəcəyimiz daxalın orta tiri üçün qonşuluqdakı Səməd Vurğun kalxozuna gedəcəyimizi axşamdan bilirdim. Biz olan kənddə ərər (qovaq) ağcları yaxşı böyümürdü. Deyirdilər torpağın bir-iki metrliyində şor su var, ona görə...

Gün hələ çıxmamışdı, bu kişi ertədən gedib kimin qapısını kəsdirəcək deyə düşündüm. Sonra bəlli oldu ki, Səməd Vurğuna piyada gedəcəyik. Dədəm axşamdan itiləyib hazırladığı baltanı qoltuğuna vurdu, “girzovoy sapoklar”ını ayağına çəkib yola düzəldi. Mən də onunla dabanbasdı... Kəndin təzə götürdüyümüz məhəllə yerinə tərəf çıxacağında ağ-mavi rənglərlə boyanmış dəmir darvazanın altından balaca bir çubuş sıyrılıb çıxdı, dədəmin üstünə atılıb beyini mişarlayan nazik və qarışıq səslə hürdü. Dədəm arxaya necə sıçradısa, balta qoltuğundan yerə düşdü. Çubuş dal-dala çəkilən kişinin qorxduğunu görüb bir az da qızıxdı. Dədəm kepqasını çıxarıb «ay it! ay it!» deyə-deyə özünü qorumağa başladı. Mən də çaşmışdım, ancaq özümü tez ələ aldım, yerdən bir kəsək götürüb itə tərəf tolazladım. İt zingildədi, quyruğunu qısaraq çəpərin dibinə tərəf qaçdı. Dədəm dərinədən ah çəkdi: «Köpəyoğlunun iti necə sərt imiş. Bunun boyuna bax, həşirinə bax!» Papağı ilə bahəm qorxu-hikkəsini də çırpıb yelə verdi, əyilib baltanı götürdü, şırhaşır axan balaca kanalın tini ilə addımladı.

Darvaza Sonayagilin idi. Aramızda qalsın, Sonyaya vurulmuşdum. Gözəl qız idi. Uzun saçları, göy gözləri, yaşının az olmasına baxmayaraq gəlişmiş boy-buxunu, belindəki səhəngə belə naz satan ədalı yerışı, şaqraq qəhqəhələri vardı. Bütün tövrü ilə başını nümayişkaranə qaldıran məmələrini ətrafdakılara göstərir, hamını bu gözəl tənəsüblüyün fərqinə varmağa məcbur edirdi.

Təzə götürdüyümüz məhəllə yeri Sonyagilin qonşuluğundaydı. Sizdən heç nə gizlətməyəcəm, qız məni saymırdı. Nəinki saymırdı, üstəlik gülürdü mənə, imkan düşsən kimi ələ salırdı. Qulağıma bir ismarıcını da çatdırmışdılar: «Camaata it hürər, bizə çaqqal!». Hər dəfə qarşılaşanda yanındakıların qulağına nəsə pıçıldayır, şaqqanaq çəkib gülürdü. Çox vaxt Sonya ilə üz-üzə gələndə yolumu dəyişirdim. Bel üstə düşmərdüm amma! Özümü təsdiq etmək, eşqimi sübuta yetirmək, əslində ciddi adam olduğumu anlatmaq üçün çaba göstərirdim. Ali məktəbə qəbul olunmağım məntiqlə sevgimə öz töhfəsini verməli idi. Bu töhfəni səbirsizliklə gözləyirdim. Özümüzə ev tikməyimiz də işin xeyrinə olacaqdı. Səməd Vurğun kalxozuna ağac dalınca getmək lap ürəyimcə oldu.

Dədəmin pəsdən gözəl oxumağı vardı. Yola pilləkən salmaq üçün ruha sakitlik gətirən, adamı kövrəldən, az qala ağladan yanıqlı bir avazla oxumağa bşladı:

Mən Kərəməm, Gəncə mənim bağlarım,
Duman gəldi çiskin aldı dağlarım...

«Ay dədə, bizdən başqa qaşqın yoxdu bu kənddə?» - mən soruşdum.
«Biz qaşqın deyilik, məcburi köşkünük. Qaşqın Ermənistandan gələnlərə deyillər».
«Bunun fərqi var ki?»
«Var, var. Yardımda-zadda fərq qoyullar. Onlara güzəştlər lap çoxdu».

Kişini belə savadlı bilməzdim. Səməd Vurğun kalxozunun sovet sədri ilə bir söhbət elədi ki....

«Siz elə bilirsiniz, xalqın azadlığa görə bu qədər qan tökməsinin qiymətini bilmirəm! Azadlıq qurbansız olmur ha! Əsas odu ki, ölkəmiz azaddı, torpaqlarımızı gec-tez geri alacağıq».

Sovet sədrinin tüksüz başı daha da parıldadı.

«Biz hörmətli prezidentimizin ətrafında yumruq kimi birləşməliyik. Bütün çətin işlərin həlli yolu budur. Allah prezidentimizə köməy olsun, onun sayəsində bax bu oğlum test üsuluyun instuta girdi».

Sovet sədrinin gülümsər gözləri məni başayaq süzdü:

«Haaaa... Təbrik edirəm, təbrik edirəm. Hara düşmüşən, a bala?»

«Nəsrəddin Tusiyə» - şeşələndim.

«Lap yaxşı, mən də Tusini bitirmişəm».

Dədəm ayaq üstə, qoltuğunda balta, əlində toza batmış kepka nazik boynunu irəli uzada-uzada nitqinə davam etdi:

«Qarabağ məsələsini düyünə salanlar salır. Bu, rus işpiyonlarının işidi. Yoxsa ermənidə cürət nə gəzir ki, torpaq ala, camahatı qovalaya... Bax elə götürək bizim rayonu. On iki imam haqqı, yoldaş sədr, «Eşşək meydanı»ndan o üzde bir dördayaqlı qoymamışdıq. Dədələrinin üçündə-yeddisində kəsməyə heyvan tapmırdılar» - güldü - «Camahat zarafatla danışırdı ki, ermənilər bizə xəbər göndərif - siz Allah heç olmasa damazlıq bir-iki inək saxlayın, gələn il də oğurlamağa bir şey olsun. Ha-ha-ha! Bizim qonşu kənddə bir İrəsul vardı, anan ölsün, oğul! Çartaz fermasından erməni heyvanı aparırmış, postda saxlayıllar ki, sənədlərini göstər, cibindən erməni qulağı çıxardır, deyir mənim arayışım budur. Çox qoçaq oğlanlar vardı, çoox! Bax, sənən soruşuram, yoldaş sədr, öz qapısının heyvanını qoruya bilmiyən adam özgə torpağını ala bilərmi?»

Sədr dinmədi.

Dədəm:

«Hə, ala bilərmi?»

Sədr yenə dinmədi.

Dədəm bir də təkrarladı:

«Torpağı deyirəm e... ala bilərmi?»

Sədr dədəmin əl çəkməyəcəyini görüb könülsüz «yox» dedi. Dədəm tutuldu bir az, tez söhbətinin əvvəlinə qayıtdı:

«Camahat da gərəy öz taleyinə biganə qalmasın, vətənin gələcəyi üçün əlindən gələni eləsin» – boğazını arıtladı – «Ölkəmizin gələcəyi, xalqın ağ günə çıxması sizin kimi gözəl irəhbər işçilərdən də asılıdır. Allah sizə də köməy olsun».

«Sağ olun, sağ olun. Niyə oturmursuz, əyləşin...»

Dədəm «T» şəkilli stolun sol tərəfinə düzülmüş döşəkli stulların birində oturdu. Arıq boynunu irəli uzadıb nəşə demək istədi, ancaq boğazını arıtlamaqla kifayətləndi. Kişinin tərəddüd içində var-gəl etdiyini açıqca hiss edən sovet sədri dodağının altında balaca qımışıb tez ciddiləşdi. Dədəmin nə deyəcəyini və bəlkə daha çox bu «nəyi» necə deyəcəyini səbrlə, həm də böyük maraqla gözləməyə başladı.

«Allah ölənlərinizə irəhmət eləsin, rəhmətlik dədəm həmişə deyirdi ki, dağ kişinin atasıdırsa, aran anasıdır. Çətin gündə dağ adamları arana üz tutublar, burda dolanışıq tapıblar. Yoxsa, iraq olsun, arandakılar biz tərəfə qaçqın gəlsəydilər, qarda-boranda çətin ki salamat qalardılar» – duruxdu, sözünün bir balaca yersiz olduğunun fərqinə vardı deyəsən. Belə məqamlarda həmişə misallar gətirir, şeir deyir, şeir deyəndə də həmişə karıxır. Üryəimdə Allaha yalvardım ki, şeirə keçməsin. Çifayda...

«Aran doğrudan gözəl torpaqdı. Böyük şairimiz Vaqif də yaxşı deyib:

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var

Ya... Yaş... Yaşılbaş... Yaşıldbaş» - qaşları düyünləndi - «Yaşılbaş...»

«Yaşılbaş sonası var bu yerlərin» - sədr düzəliş verdi.

«Hə... Hə... Yaşılbaş sonaları da var bu torpağın...» - duruxdu, şeirin düz getmədiyini anladı, ancaq üzə vurmadı – «Doğrudan qızıldı bu topaq. Hərdən uşaqlara deyirəm acılıqdan qorxmuyun, Qarabağ bərəkətli yerdi, bərk ayaqda kövşən yerlərində başaq eləyib çörəyimizi ovcumuzla toplayarıq».

Soved sədrinin səsi gərləşdi:

«Elə niyə deyirsən, ağsaqqal, ölməmişik ha! Şükür olsun Allahın birliyinə, indi hər hektardan üç-dörd ton taxıl çıxır».

Dədəm müticəsinə gülümsündü:

«Bizim torpağımız yoxdu də, o mənada deyirəm, yoxsa sizdən bir narazılığım yoxdu ha».

Sovet sədrinin sifətində güclə seziləcək bir təəssüf ifadəsi dolaşdı. Dolaşdı və tez də sovuşub getdi. Söhbət yenidən əvvəlki məcrasına qayıtdı. Sovet sədrinin tüksüz başı, kostyumu, qalstuku, qarşısındakı telefonlar, başının üstündəki bayraq, gerb, bunlar azmış kimi bayaqkı vətənpərvər nitq dədəmin gözünün odunu almış, onu tərksilah eləyib sovet sədrinin hüzurunda əsir gününə salmışdı. Sovet sədri heç nə demir, təbəssümlə qıyılan biləndər gözlərini dədəmə dikib susur və bəlkə də onun bu vəziyyətindən ləzzət alırdı.

Nəhayət dədəm utana-utana sözə başladı:

«Bilirsiniz də, qabaqdan qış gəlir... Biz də əvvəllər İlyazın evində olurduq... Ev əslində İlyazın deyil, onun qardaşınıdır... Qardaşının arvadı isə evi bizə vermişdi... Bilirsiniz, onları da qınamıram, camahatın evini əlindən alması döyülük ha...»

Sovet sədrinin heyrətdən böyümüş gözləri bu dəfə mənə zilləndi. Sual dolu nəzərlərlə... Onun üz cizgiləri açıqca deyirdi: «Bu kişi nə danışır?»

Dədəm bir də boğazını arıtladı. Az keçməmiş bir də daha dərinə arıtladı, boynu ilə yanaşı sinəsini də irəli verib səsinin tonunu dəyişdi:

«Özümü də daxal tikmək istəyirik».

Sovet sədri gözlərini məndən çəkib dədəmə zillədi:

«Tikin də!»

«Bir az ağac-uğac lazımdı, biz olan kənddə ərər ağacları böyümür, torpağın bir-iki metrliyində...»

«Tikin də, qoymuruq bəyəm» - sədr dədəmin sözünü kəsdi və əslində onun yenidən mövzudan sapmağına imkan vermədi.

«Ağacımız yoxdu də... Dedim bəlkə idarənizin həyatindəki bu ağaclardan birini...» - dədəm həmsöhbətinin tündləşən sifətinə baxıb sözünü yarımçıq kəsdi. Sovet sədri elə bil dədəmin qoltuğundakı baltanı indi gördü. Üz-gözünü turşutdu, səsi dəyişdi:

«Bilirsiniz, bu ağaclar kalxozundu. Əslində heç kalxozun da deyil, təbiəti mühafizəni. »

«Bəlkə kolxoz sədriylə görüşürsünüz bizi» - Bu dəfə işin düzəlməyəcəyini yəqin edən dədəm onun sözünü kəsdi.

«Kalxoz sədri indi burda yoxdu, abeddən sonra gələcək. İdarəsini tanıyırsınız?» - cavab gözləmədən sağ tərəfinə qoyulmuş kiçik stolun tinindəki düyməni basdı, içəri cavan bir oğlan girdi.

«Apar bu kişiyyə kalxozun idarəsini göstər. »

Nahar vaxtı kalxozun həyatində xeyli hərləndik. Dədəm ərər ağclarına diqqətlə baxır, orta barmağı ilə gövdəsini ehmalca çırtmalayır, elə bil tikili üçün nə dərəcə dözümlü olduğunu yoxlayırdı. Arada gözünün birini yumub başını ağaca yaxınlaşdırır, altdan yuxarı tufəng lüləsi kimi dümdüz uzanmasına baxıb heyrətlə deyirdi: «Pahatonnan! Bizdə belə ağac hardan idi? Deyəndə ki, Laçın yaşayış yeri deyil, mənə gülürdülər. İmkanın ola, elə buralarda ölüb qalasan».

Kalxoz idarəsinin həyatində nəhəng bir xan çınarı vardı. Dədəm bu ağaca da xeyli tamaşa elədi. Uzun müşahidədən sonra bağı özü salıbmış kimi fəxrlə dedi: «On-on beş evin materialı var bu çınarda. Qol-qanadını da bir qış uzununu yandırmaq olar».

Sonra cibindən qatlanmış dəmir metrəni çıxarıb ağacın yoğunluğunu ölçdü. Metrəni gözünə lap yaxınlaşdırıb dırnağının altında sıxdığı rəqəmə diqqətlə baxdı və heyrətlə başını qaldırdı: «Poohooo!!! Altı metir qırx iki santı... Desən heç kim inanmaz».

Kalxoz sədrinin yanına tək girdi dədəm. Bu dəfə baltanı da, kepqasını da mənə verdi. İçəridən çıxanda qaşları yerində biri-birinə düyünlənmişdi. Dinməz-söyləməz kepqasını da, baltanı da məndən alıb kalxoz idarəsinin həyatindən çıxdı. Darvazadan təxminən on addım aralanandan sonra dərinə köks ötürüb dedi: «Gəl gedək, Allah bunnarın da evini yıxsın».

Sənəm arvad bizə gəlmişdi. Dədəmə kənddəki yükləyici traktorla danışib saman-palçıq yoğurtdurmağı məsləhət gördü. Nə qədər havalar istidi palçıq qıqcırsın, kərpic

kəsilsin, sonra puluyla da olsa ağac-uğac tapmaq olar. Günortadan sonra dədəm yükləyici dalınca getdi, mən balaca qardaşımı qarşılamağa çıxdım. O, pambıq sahələrinin yanındakı balaca təpəciklərdə qoyunlarımızı otarırdı.

Örüşə tərəf çıxar-çıxmaz tanımadığım bir oğlan mənə yaxınlaşıb dedi ki, qoyunlarımızı tutdular. Harda? Pambıqda. Addımlarımı yeyinlətdim. Həqiqətən də kalxozun pambıq tarlasının yanında, «Mal yeri» deyilən sahədə xeyli adam toplaşmışdı. İki “Jiquli” maşın vardı. qaçdım. Kolxoz sədri, sahə müvəkkili, pambığın qoruqçusu, yaxında-uzaqda pambıq yığan, su-suvaran adamlar... hamısı burda idi. Qoruqçu qardaşımı tutmuşdu. Qardaşım ağlaya-ağlaya, qışqıra-qışqıra nə qədər dartinirdisə da, onun əlindən çıxıb bilmirdi. Məni görüb daha bərkdən hönkürdü. Nə baş verdiyini anlamadan qoruqçunun üstünə cumdum: «Uşağı burax!!!»

Qoruqçu: «Pambığı otarmağınız bəs deyil, hələ bir üstümə gəlirsən. Sən öl səni dədənnən bel-belə sarıtdıracam. Budu e, bütün hökumət burdadı. Qoyunlarımızın hamısını aktlaşdırıb ətə göndrəcəm».

«Uşağı burax, əclaf!» - qoruqçu ilə yaxalaşdım. Məni tutdular. Bu heynidə qoruqçunun oğlu üstümə qaçdı, sifətimə möhkəm bir yumruq ilişdirdi. Əvvəlcə sol gözümə yaşıl işıq parıldadı, sonra bütün aləm qaraldı. Qollarımdan yapışmasaydılar yıxılacaqdım. Başıma, gözümə qapaz-yumruqlar dəyir, ancaq o qədər təsir eləmirdi. Ara-sıra tanımadığım səslər eşidirdim: «Kərim, vurma!», «Kərim! Kərim!», «Ə, biriniz onu tutun!», «Buraxın məni, onun anasını!»

Gözümün altına soyuq suda islanmış əski qoydular. Qardaşım vurulduğunu gördəndən sonra səsinə kəsdi. Amma gözümü açanda onun xısın-xısın, səssiz ağladığını gördüm. Sahə müvəkkili yaxınlaşıb məni vurana, yəqin Kərim bu idi, bir sillə ilişdirdi: «Əclaf, sən kimsən vətəndaşa əl qaldırırsan!».

Kərimin atası polisin qarşısına çıxdı: «Pox yeyib mən dədəsiynən!»

Sahə müvəkkili: «Pox yemiyəndə, kanfət tükünü açmışam! Sən öl səni soxacam qoduqluğa».

«Düz elədim, qudurublar bunnar! Babalarının qəbrinə erməni işiyir, gəlib bizim yerimizi-yurdumuzu basdırırlar» - bunu Kərim dedi.

«Kəs, küçük!» - Kərimin atası oğlunun ağzının üstünə bir qapaz vurdu. Sonra mənə yanaşdı: «Bala, qələt eləyib. Cavansız, birini sən ona vurdun, birini də o sənə. Sən də gərək mənə əl qaldırmayaydın, yaşlı kişiyyə».

Sahə müvəkkili maşına minməzdən əvvəl əlini açıq qapıya söykəyib üzünü camaata tutdu: «Qoyunları aparın kalxozun tövləsinə, aktlaşdırın, nə qədər ziyan dəyibsə ödəsinlər, mən icazə verməyincə heyvanları buraxmayın».

Bir azdan dədəm gəlib çıxdı. Əvvəlcə bizi danladı, kalxozun yerini basdırdığına görə balaca qardaşıma bir sillə vurdu. Qardaşım ağlaya-ağlaya: «Ay dədə, vallah, qoyunları saxlaya bilmədim, qaçıb doluşdular pambığa...» - dedi.

Heyvanlarımızı burxmadılar, dedilər «uçaskov» gəlməsə olmayacaq.

Dədəm piyada düşdü yolun ağına – Səməd Vurğuna tərəf. Biz olan kəndlə Səməd Vurğun kalxozu eyni sovetlik idi.

Sonralar bildik ki, dədəm gecə gedib sovet sədrini tapıb, vəziyyəti danışib. xahiş edib ki, heyvanlarımızı buraxsınlar, bir də belə qələt eləmərək. O da zəng eləyib sahə

müvəkkilinə, sahə müvəkkili gecə gəlib biz olan kəndə, heyvanları açıb buraxıb, amma kişinin boyununa bir toğlu qoyub.

Mən evə girən kimi anam «uyyyy!!!» eləyib əlini üzünə atdı: «Səni kim vurdu?!». Dinnədim.

«A bala, niyə cavab vermirsən?! Kim səni bu günə salıb? Bə instuta necə gedəssən? Vay, evi yıxılan canım!».

«Nə olub e...» - mən dedim.

«A bala, birisüyün dərslər başdıyır, dayın xəbər göndərib ki, hazırlaşıb rayona gəlsin... Səni kim vurdu belə?!»

«Kərim!» - qardaşım dedi - «Hamı üstümüzə tökülmüşdü, dədəm də gəlib mənə vurdu».

Sonra əhvalatı təfəsilatı ilə danışdı. Axırda yenə kövrəldi: «Heç kim sözüümü demədi, bizi döydülər» - ağladı. Anam onu sakitləşdirmək istədi: «Ağlama bala, burda heç kimimiz yoxdu, kim üstümüzdən gələcək ki? Dədənin başı batsın, bizi eldən-obadan perik salıb bu qərib-qürbət yerə gətirdi».

Bacım da qoşuldu qardaşıma. Bu vaxt qoyunların hənirtisi eşidildi, çölə qaçdıq, dədəm heyvanları gətirmişdi.

«Səhər gedəcəm yatağa (qohumlarımız yataqda olurdular) qohum-əqrəbanı tökəcəm bura» - anam dil boğaza qoymurdu – «Mənim uşağım kimin anasına-bacısına sataşıb ki, onu bu günə salıblar».

Dədəm:

«Ay arvad, bir sakit ol, dalaşiblar da, cavandılar. İki dalaşanın biri döyər, biri döyülər».

«Bizim heç kimimiz yoxdu bu kənddə. Sabah qızın böyüyəcək. Yoxdu sən qeyrətini! Uşaqlarımı da götürüb çıxıb gedəcəm burdan. Sən qalarsan Dəli İlyazın yanında».

Dədəm səsine müdriklik verdi:

«A rəhmətliyin qızı, iyirmi qoyunun var, un kisəsinin biri bir qoyun eləyir. Həftəyə də bir kisə un yeyirik. Acınnan ölmək istiyirsən?! Pambığa-alağa getməsək, çörək tapmırıq...»

Bacım mənə yaxınlaşdı, boynumu qucaqlayıb ağladı, gözlərini ovuşduranda əllərinə baxdım, xınası getməmişdi hələ.

«Kənddə bir şofir Zülfüqar var, deyillər yaxşı adamdı, gedək bəlkə ucuz qiymətə bağındakı ağacların birini aldıq» - dədəm yenə də baltanı qoltuğuna vurub hazır dayanmışdı.

Kəndin aralığından, mərkəzdəki böyük dükanın qarşısından keçəndə Sonyanın bir dəstə qızla sudan gəldiyini gördüm. Dədəmin arxasında gizləndim ki, üzümü görməsin. Mümkün olmadı, göy gözləri bir anlığa şəklimi çəkib yaddaşına köçürdü. Dodaqları büzmələyib içindən vulkan kimi püskürən gülüşü boğmağa müvəffəq oldu. Ardınca

dədəmin iri qaloşlarına, köhnə pencəyinə, dizi süzölmüş şalvarına baxanda bu müvəffəqiyyət pıqqılıya təslim oldu. Yanındakı qızlar da ona qoşuldular.

«Vallah, ağsaqqal, həyətim sənə qurbandı, amma bu ağacları oğlum üçün əkmişəm ki, evinə material eləsin. Yenə çatmır, bilmirəm neyləyəcəm. İndi taxta çox bahadı, pul çatdırmaq olmur. Yoxsa bir ağac nəmənədi...» - Şofir Zülfüqar söylədi.

Dədəm: «Əşi hörmətindən çıxarıq, borclu qalmarıq».

«Biy... Ayıb söhbət eliyirsən, vallah. Sənin pulun mənim nəyimə gərəkdı. Prosdu ağacım yoxdu, yoxsa heç nəsiz verərdim» - Zülfüqar fısıldadı.

Zülfüqargilin kənarı ilə qalın böyürtkən kolları əkilmiş dar yolağında kədərlə addımlayan dədəmin əlacsız görkəminə baxa-baxa qəflətən ağılıma gələn fikirdən sevincək dilləndim:

“Ay dədə, uzun ağacı neyləyirik ki?! İki balaca sallamanı başbaşa gətirib altına haça qoyaq, qurtarsın getsin”.

Dədəm addımlarını yeyinlədərək görünüşünə yaraşmayan qətiyyətli səslə dilləndi:

“Tövlə tikirsən, yoxsa ev?! Ortasına haça qoyulan daxmaya ancaq qoyun-quzu qatmaq olar”.

Ardınca səbəbsiz yerə üstümə acıqlandı:

“İnstuta da girdin, amma ağıllanmadın! Yüz dəfə demişəm ki, qanmadığın sözü danışma!”

Rəngimin alacalandığını hiss etdim, ancaq dar yolaqda bizdən başqa heç kəs yox idi deyə çox da alınmadım.

Kəndin ortasındakı mağazanın qarşısı tünlük idi. Kərim cavanlarla əyləşib damino oynayırdı. Mağazanın beş addımlığındakı həyətdə yükləyici traktor dayanmışdı. Yükləyicinin çömçəsinin qatlanan yeri darvaza divarından xeyli hündürə qalxır, onu olduğundan daha əzəmətli göstərirdi. Dədəm traktora baxıb dedi: «Bəlkə, gedək, yiyəsiynən danışaq».

Darvazanı döydük, içəridən çıxan kişi Kərimin atası idi...

Mən də özümü itirdim, o da! Dədəm Kərimin atasını tanımırdı:

«Salam!»

Kərimin atası qorxa-qorxa:

«Salam!»

«Kişi, bu traktor sənindi?»

«Hə...»

«Biz bu kəndə qaşqın gəlmişik, özümüzə daxma tikmək istiyirik, bizə puluyunan palçıq qatarsan?».

Kərimin atası sevindi:

«Niyə eləmirəm, eliyərəm. Gözüm üstə, pul-zad da istəmirəm. Nə vaxt gəlir?».

Dədəm təəccüblə mənə baxdı, sonra üzünü Kərimin atasına tutub dedi:

«Günü sabah»

«Gözüm üstə. Çayırılıqdadı yeriniz?»

Dözmədim:

«Dədə, gəl gedək, bu mənnən dalaşan oğlanın atasıdır».

«Nə!!!» - dədəmi ilan vurdu elə bil - «Sənnən dalaşan?!»

Kərimin atası söhbəti yumşaltmaq istədi:

«Əşşi elə-belə bir işdi, uşaqlar balaca savaşıblar».

Dədəm əlini şişib göm-göy olmuş gözümə uzatdı:

«Bu elə-belə işdi, ay Allah evinizi yıxsın!».

Kərimin atası qışqırdı:

«Əşşi çıx get burdan, üzümə qarğış niyə eliyirsən, yekə kişisən!».

Dədəm nəşə deməyə macal tapmamış Kərimin anası da gəldi, səs-küy qopdu, mağazanın qabağındakılar durub bizə yanaşdılar. Kərim əlinə bir ağac alıb dədəmin üstünə süzdü:

«Sənin var-yoxunu... Evimə hücum eləmişən, qaçqın koppayoğlu!».

Dədəm baltanı başının üstündə fırladıb ona tərəf addımladı.

Kərim baltadan qorxub dayandı. Mən fürsət tapıb onu vurmaq istədim. Ağacla özünü qorudu. Ağac əlimin üstünə dəyib «taqqq» elədi, göyüm-göyüm göynədim.

Camaat tez araya girdi, Kərimi tutdular. Kərimin anasının səsi bütün səsləri batırdı:

«Ə bu küçədə qalmışdara bax e... Necə qudurublar ee... Dayımın qapısında yallandılar-yallandılar, indi də qudurub üstümü zə cumullar!».

Yaşlı bir kişi ona tərindi, dədəmin qoluna girib, kənara çəkdi. Hamının eşidə biləcəyi səslə:

«Ağsaqqal kişisən, baltanı əlinə alıb camaatın qapısına hücum eləyirsən...»

Bu dəfə camaatın əlində balıq kimi partlayan Kərim qışqırdı:

«O ağsaqqaldı ki, Qiyas dayı?! Yalansa onun saqqalını! Oğraşdı o! Sən öl sən ağsaqqal ağzını...!»

Kərimin anası:

«Rədd olun bu kənddən. Qəhbə törəməsi! Allah bilir hansı dərədən qovublar sizi. Namussuz köpəyoğlu, sığım sən saqqalına!».

Camaat çox idi. Ancaq nə Kərimi sakitləşdirmək olurdu, nə də anasını. Bircə atası sakit idi. Mübahisə yerinə təzə gələn, davanın səbəbini soruşan adamlara deyirdi: «Nə bilim ə... Əlində balta evimə hücum eləyib».

Bu sözü eşidən cavan, yaraşlıq bir oğlan (görünür kəndin say-seçmələrindən idi) mənə yaxınlaşıb yavaş səslə dedi:

«Belə şeylərdən ötrü adamın qulağını kəsillər. Get qağanı da götür rədd olun burdan! Yoxsa, o biri gözünü də mən vurub tökəcəm!»

Dinmədim. Kərimin atası xısın-xısın davam eləyirdi: «Kənddə bir başıpapaqlı yoxdu də... Hər yoldan ötən gəlib qapımızı kəsdirir».

Dədəm bütün peyğəmbərləri, imamları kəndin ortasına töküb Qiyas kişini – kəndin ağsaqqalını inandırmağa çalışırdı ki, biz davaya gəlməmişik, palçıq qarışdırmaq üçün traktor axtarıq.

Suya gedən, sudan gələn qızlar-qadınlar ayaq saxlayıb kəndin ortasında qopan mərkəyə tamaşa edirdilər. Qızların arasında Sonya da gözümə dəydi, bu dəfə gülmürdü nədənsə.

Dədəm heyvanı yerbəyer edib evə gəldi, söykəyini atıb çay istədi. Anam kənddə baş verənlərdən qorxmuşdu deyəsən. Odu ki, kişinin bütün dediklərinə anındaca əməl edirdi. Dədəm çaydan bir qurtum alıb qaşlarını oynatmağa başladı. Çay soyuyub buza döndü, yemək təkrar isinib süfrəyə gəldi, dədəmdən cıncır çıxmadı. Qaşlar eləcə «axtarış»ını davam etdirir, bir yerdə qərar tutmurdu. Görünür əmin idi ki, beyninin hansı küncündəsə düşdüyümüz vəziyyətdən çıxış yolu var. Sadəcə bu yolu tapmaq, həyata keçirmək gərəkdir.

Nəhayət qaşlar baş-başa gəldi və anındaca dədəmin səsi eşidildi:

«Bala, get Sənəm arvadı çağır».

Sənəm arvad tumanını yığıb sobanın yaxınlığında oturdu. Anam çay süzdü. Dədəmlə Sənəm arvadın arasında belə bir söhbət oldu.

«Ay Sənəm arvad, sən haqq adamısan, bu Kərimin atası nə təhər adamdı?»

«Nə təhəri olacaq, adamdı da...»

«Axı onlar niyə belə elədilər, bizim nə günahımız vardı?»

«Qudurğandılar, a kişi!»

«İlyaznan nə təhəri qouhumdular?»

«Kərimin anası İlyazın ögey bacısının qızıdı».

«Mehribandılar?»

«Külü qoyum onların mehriban başına. İt-pişik kimidilər. O ili otuz kilo pambığın üstündə Kərimin anası İlyazı itdən alıb itə vermədimi?»

«Bilirsən, Sənəm bacı, biz bu kənddə qəribik, heç kimi tanımırıq. Kəndin acı var, gici var, alqaşı-avarası var. İndi bu adamları tanımaq üçün gündə yaxalaşmalıyıq? Kənddə bir ağsaqqal da yoxdu gedib dərini deyəsən».

«Əşşi onnar ağsaqqal-qarasaqqal sayan döyüllər, özünə əziyyət vermə».

«İndi mən neyləyim, bax gör uşağın sifətini nə günə salıblar? Sabah dərsləri başlayacaq, dayısı xəbər göndərüb, necə getsin indi? Durum gedim şikayət eləyim, camahatnan üz-göz olum? Böyün o qədər adamın içində mən yaşda adama dişinin dibindən çıxanı dedilər, üstümə dartındılar. Biz də yiyəsiz deyilik, bizim də adamlarımız, qohum-əqrəbamız var».

«...»

«Bəlkə kalxoz sədrinə şikayət eliyim».

«Birin ağına!»

«Birin ağı nədi?»

«Görməmişən, köpəyoğlunun bir gözünə boz gəlib, kordu. O, adamdı bəyəm, dərini deyəsən? Pul alıb oğlunun qanını batıran adamnan nə gözdüyürsən?».

«Oğlunu öldürüblər sədrin?»

«Bıy! Xəbəriniz yoxdu?! Sədrin bacısı oğlu rayonnan qız istiyirdi, vermirdilər. Elçi-elçi üstündən getdi, xeyri olmadı. Onda hələ sədr döyüldü bu oğraş. Bacısına məsləhət görür ki, uşaqlar qızı qaçırınsın. Bir gün qız ata-anasıynan bizim kəndə toya gəlir. Bu cavannar da – sədrin oğlu, bacısı oğlu, iki nəfər də dostları, toyda içib keflənilər. Bacısı oğlu sədrin maşınıni götürür, çıxıllar yola. Gözləyillər, qızın atasının maşını gələndə yolu kəsillər. Kişi yerə düşəndə görür ki, bunnardı! Tez əlindəki

knopkaynan maşının qapısını bağlayıb harasa zəng eləyir. Uşaqlar maşını sındırmağa cürət eləmillər, uzaqlaşılar. Həmin gecə, yalan olmasın, bəlkə iyirmi qara rəhli maşın gəlib viyıldaya-viyıldaya kəndi dörd dolandı, getdi. Hamı sədrin bacısı oğluna dedi, a bala, bunnar kimdisə güclü adamlardı, gəl bu söydadan vaz keç, uşaq dedi, keçməyəm. Arada bir dəfə də sədrin maşınıyan gedib rayonda qızgilin məhəlləsində fırlanırlar. Bu mament o qara maşınları düşüllər uşaqların dalınca, Bərdə yolunda maşını mühasirəyə salıb tutullar. Uşaqların biri kanala tullanıb qaçır, o biri özünü pambıqlığa verir. Sədrin oğlunan bacısı oğlunu tutullar. Tərs kimi həmin gün qızı istiyən oğlunan sədrin oğlu qoftalarını dəyişmişlər. Adamlar səhv salıb sədrin oğlunu öldürüllər, qanın baisini də lüt soyundurub, otuzdurullar sədrin maşınına, deyillər arxana baxmadan sür, cəhənnəm ol. Bu da qorxusundan maşını necə sürürsə, Hüsülüyə çathaçatda avaryaya düşür.

Dedilər sədrin oğlu avaryadan ölüf. Mən özüm meyidi gözlərimnən gördüm. Lomnanmı, almaturanmı kürəyinə o qədər çırpılmışdılar ki! Sinəsini də üç yerdən deşmişdilər. Necə avaryaya idi ki, bibisi oğlunun heç burnu da qanamamışdı.

Dəfinnən iki gün sonra «Birin ağı» bacısı oğlunu urusetə göndərdi, kalan pul alıb oğlunun qanını uddu. Hökuməti də pulnan susdurdular. Onnan sonra parıldadı bu kişi. Tükan aşdı, rayonda ev aldı, kənddə dvares tikdirdi, keçən il də rüşvətini verib gəldi oturdu vəzifədə. İndi qılincinin dalı da kəsir, qabağı da!»

«Mən də deyirdim daxal üçün bir-iki ağac istiyim onnan».

«Vallah nə bilim, özünüz məsləhət eliyin. İstiyin, bəlkə də verər. Onun əlində bir daxal tikmək nədi ki!»

«Bə bu Zülfüqar nə təhər adamdı».

«Hansı Zülfüqar? Tıs- tısı deyirsən?»

«Şofir...»

«Hə... Hə... Odu, odu. Bir dəfə qazəlibiriynən kəndə gəlirmiş, görür ki, yolnan bir təkər yumalanır. Deyir, nə yaxşı oldu. Tez maşını saxlayıb təkəri atır kuzasına. Evə çatanda arvadına deyir, büyn yaxşı bir qazanc eləmişəm: təkər tapmışam. Arvadı baxır ki, öz maşınının dal təkərlərindən biridi, yolda açılıb, yumalanıb, xəbəri olmuyub.

Bir dəfə də ova gedifmiş. Güllə atmaq istəyəndə tufəngi pııldayır. Barıtı islanıfmiş. Görür açılmadı, lüləni ovcuna tutur, qırmalar dığiltıynan əlinin içinə tökülür. O gün axşamacan Zülfüqarın ovu belə keçir. Bütün patronları tııldıyır, bütün qırmalarını ovcuna töküüb cibinə yığır. O vaxtdan adı «Tıs-tıs Zülfüqar» qalıb. Amma pis adam döy».

«Səndə söhbətlər varmış...»

«Sədr mənə iki ağac verdi» - dədəm sevindiyyindən az qalırdı qanad açıb uçsun. Cəld evdən balta, ip götürüb kalxozun parkına yollandıq. Qarovulçunun göstərdiyi ərər ağaclarını kəsib arıtladıq. Dədəm əvvəlcə addımları ilə, sonra metirlə hər şeyi ölçüb-biçdi, kərənləri lazımı ölçüdə kəsib nizamladı, sonra traktor tutub məhəllə yerinə apardıq. Həmin gün məhəlləmizə ilk lapatkəni vurduq. İşmizin üstünə birinci gəlib çıxan Sonyanın atası oldu. Onun eynən qızı kimi yaraşlıq çöhrəsi, ağappaq, arxaya daranmış saçları vardı. Dədəmlə görüşən kimi üz-gözünü tökdü: «Adam yer tutanda bir məsləhət eləməz? Mən buranı dörd ildi ki, behləmişəm. Sədr də bilir, camaat da».

Hətta lapatkə vurduğumuz yerin üç addımlığında basdırdığı daşı da göstərdi. Dədəm uzun sükutdan sonra ərkyana bir təbəssümlə dedi:

«Sənin oğlannarın hələ balacadı. Onnar böyüyənə kimi bundan da yaxşı yerlər tutarsan. Bizim imkanımız yoxdu, qabaqdan qış gəlir, bir daxma yerindən öteri kənddən çıxmayacam ki!»

Sonyanın atası sərtləşdi:

«Məni maraqlandırmır. Nə çox yer var, gərək gəlib mənim qapımın ağzında tikiləsən».

Dədəm mümkün qədər yumşaq davranmağa çalışdı:

«Qapının ağzında niyə? Sənin evin gör hardadı».

Sonyanın atası lapatkəni dartıb dədəmin əlindən aldı və kanala tərəf tolazladı.

«A kişi, çıx get mənim yerimdən. Sən nə təhər adamsan».

Dədəm onun üstünə çəmkindi:

«Sən kimsən ki, mənim lapatkəmi kanala atırsan. Sən öləsən, canın çıxsa da gedən döyüləm. İki dünya bir olsa da, mən daxalımı burda tikəcəm».

Səsə-küyə Sonyanın əmiləri, əmisi oğlanları gəldi. Başladılar dədəmlə mübahisə eləməyə. Bir azdan qonum-qonşu da yığışdı. Hamı Sonyanın atasının sözünü deyirdi. Dədəm isə bir addım belə geri çəkilmir, bütün gücünü səfərbər edib haqlı olduğunu sübuta yetirmək istəyirdi. Axır ki, Sonyanın atası özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

«Kişiliyin çatır get Kərimin cavabını ver. Sənə yazığımız gəlir, a bədbəxt, özümüz xətrinə dəymirik».

Dədəm tutuldu, traktordan yenicə düşürdüyü kərənin üstündə oturub fikrə getdi.

Axşam kişi nə çay içdi, nə də bir loxma çörək yedi. Qapqara qaralmışdı. Məni çağırırdı, yanında otuzdurub üzümə baxmadan soruşdu:

«Kərimi döyə bilərsən?»

Çaşdım.

«Sən onu döyməsən, bu kənddə qala bilməyəcəyik. Hamı üstümüzə ayaq alacaq, bizi götübarmaqlı edəcəklər. İcazə verirəm, onu tut, ustaddan gəlmə elə! Heç kimdən qorxma, bu da olsun üç-dörd qoyun, polisə verib canımızı qurtararıq».

Kəndin üstündən qapqara buludlar axışırdı. Buludlar çox alçaqdan və sürətlə gedirdi. Ya kənd göyün altından qaçır, ya göy bu kəndin üstündən sürüşüb harasa gedir, ya da buludlar kəndi yerli-dibli – tarlalı, evli, ağaclı, insanlı, heyvanlı süpürüb naməlum bir məkana aparırdı. Dünyanın sonu idi deyəsən – eynən müqəddəs kitablarda deyildiyi kimi... Yerlə-göy biri-birinə qovuşmuş, hər şey başı üstünə çevrilmişdi... Kəsilib səliqə ilə arıtlanmış ərər ağacları havada fırlana-fırlana uçuşur, daxallar ehmalca çökür, xan çinarları nəriltilə aşır, başı görünməyən göydələnlər altından boğanaq qalxa-qalxa yerin təkinə gömülürdü. Havada şütüyən qırıclar ürkmüş sərçələrə bənzəyirdi. Axan buludların, sürüşən göyün uğultusuna ildırım gurultusu da qarışdı. Hər gurultudan əvvəl şimşək gecənin köksünü bədheybət bir qüvvə ilə qamçılıyır, hər qamçı işıq parıltısı ilə gecənin vahiməsini bir anlıq gözə soxur, təzədən geri alırdı. Qamçının çıxardığı hər işıqla bir tanış mənzərə görünürdü: Kərimin qəzəbli sifəti, dədəmin kepqası, baltası, sovet sədrinin tüksüz başı, sahə müvəkkilinin paqonları, qoyunlarımız, pambıq tarlası,

Teylurun arvadının hədələri, hətta Teylura atılan güllənin səsi, Sənəm arvadın danışığı, qardaşımın hönkürtüsü, mağazanın qarşısındakı mərəkə, sifətimə dəyən yumruqlar, Sonya, anam, Kərimin anasının səsi, atasının titrəyən dodaqları, Şofir Zülfüqarın fisiltısı, kolxoz sədrinin bozarmış gözü... Mağazanın qarşısındakı mərəkəyə öz kəndimizin adamları, başqa millətlər, hətta ermənilər, qulağı sırğalı zəncilər də qatılmışdı. Kimin kimlə savaştığı bəlli deyildi. Qamçının parlatdığı işıqda Sonyanın, bacımın, qardaşımın və anamın sifəti daha çox görünməyə başladı. Basabasda imkan tapıb Sonyanın üzündən öpdüm. Sonya çevrilib bacım oldu. Bacım əvvəl Sonya kimi, sonra özü kimi danışdı, amma danışan Sonya idi. Kərimin anası anamın sifəti, öz səsi ilə dədəmə söydü. Ardınca səsi də dəyişdi, ancaq o yenə anam idi. Kərim qardaşımın sifətində öz yumruqları ilə vurdu məni. Tutmaq istədim, əlim qalxmadı. Kərim qardaşımın sifəti ilə ağlayır, öz yumruqları ilə döyür, dədəmin səsi ilə danışdı. Getdikcə sifəti də, səsi də özünün oldu - əlim-ayağım işə düşdü. Saçlarından yapışıb qarnını yumruqlamağa başladım. İki qatlandı. Sonra dizimlə ağzına... Başını qaldırdı. Sifəti qanın içində idi. Ancaq qan görünmürdü. Uğultu ilə axan buludlar, kəndin üstündən sürüşən göy Kərimi əlimdən alıb aparmaq istədi, yaxasını buraxmadım. Kərimlə birlikdə mən də buludlarla axır, kəndlə birlikdə göyün altından sürüşürdüm. Təkrar-təkrar Kərimin ağzına yumruqlar vurmağa başladım. Kərim arxası üstə yıxılır, torpaq olmadığından yığıla bilmir, mən isə döyməkdən yorulurdum. Kərimi bir də yaxalayıb vurmaq istədim - o, qardaşım idi. Ancaq sifəti də səsi də özününküydü. Hətta səsini açıqca eşidirdim də: «Dur, dur, dur». Bilmirdim mənə deyir, yoxsa sürüşən göyə, axan buluda. Kərim «dur» kəlməsini təkrarladığıca səsi dədəmin səsinə çevrildi: «Dur! Dur! Dur!»

«...Dur, a bala! Məhəlləyə gedirik».

Dədəmin səsi oyatdı məni...

Saman-palçıq yoğurmağa başladıq. Təzə qonşulardan heç kim görünmürdü. Yalnız Sonyanın atası kanalın tilinə qalxıb xəbərdarlıq elədi: «A kişi, havayı əziyyət çəkmə, onsuz da o yeri sənə verməyəcəm».

Dədəm dinmədi.

Günortadan sonra mən əlimə ağac alıb qardaşımın yanına – örüşə yollandım. Kənddən xeyli aralananda gördüm ki, böyük kanalın kənarındakı torpaq topalarının üstündə kimsə oturub balıq tutur. Siqaret yandırmaq üçün yaxınlaşdım:

«Salam əleyküm».

Çevrildi... Kərim idi.

Kərim məni görəndə kimi ayağa durdu, burun-buruna dayandıq. İkimiz də çaşmışdıq. O da udqundu, mən də. Boğazımdan xırçıltı səsi gəldi. Açığı ehtiyat edirdim Kərimdən. Onun boyu məndən qısa olsa da, işləməkdən bərkiyib yoğunlaşmış qolları, güclü pəncəsi, sərt baxışları, ciddi sifəti vardı. Kərim mənimlə dalaşmaq istəməzdi təbii... Çünki o, «öz işini» artıqlaması ilə «görmüş», kim olduğunu bizə «sübut eləmişdi». Qalırdı bizim cavabımız. Həyəcanlıydım: birdən davanı başlayaram, o məni

döyər! Bundan sonra adam içinə çıxmaq bir yana, dədəmin gözünə görünməyəydim gərək. Dədəmə görə Kərimə döyülsəm, üzüsulu köçüb getməliydik bu kənddən.

«Kərim, məni niyə elə vurdun?» - sözə başladım

«Gəl o söhbətə qayıtmayaq. Oldu getdi, səhvimi başa düşdüm».

Hirsimi, həyəcanımı mümkün qədər gizləməyə çalışırdım:

«Bə camaatın içində söydüyün o söyüşləri hara yazaq? Məni vurmağını bağışladım, amma razı olarsanmı sənə, sənin atana o qədər adamın içində sən söydüyün söyüşləri söyüm?».

«Gəl o söhbət qayıtmayaq dəə... Oldu getdi».

«Necə qayıtmayaq. Heç olmasa təklidə ye o söyüşlərin cavabını».

Məni başayaq süzdü. Baxışları əlimdəki ağaca ilişib qaldı. Gözlərindəki qorxunu sezcək ürəkləndim. Amma özünü qorxan kimi göstərmirdi:

«Səndən neçə bayram böyüyəm, bir şillə vurmuşam, nə olsun, niyə kin saxlayırsan».

Səsini qaldırdım:

«Şilləyə görə yox, söyüşə görə cavabını almalısən».

O da səsini qaldırdı:

«Sən məni söyə bilməzsən!»

«Söyərəm, lap bacını da ...!»

Qəfil bir addım dala çəkilib bayaqdan əlimdə rahladığım ağacı var gücümlə Kərimin təpəsinə endirdim. Əllərini başına aparıb çökdü, oturacağı yerə gəldi. Barmaqlarının arasından şoralayan qan sifətinə töküldü. İkinci, üçüncü ağacı vurdum, yıxıldı. Yerdə budalamağa başladım. Ağacların zərbi altında ilan kimi qıvrılıb açılan Kərim dəhşətli səsə bağırdı: «Neynirsəən! Neynirsəəəəəen!!! Ay camahat, qoymuyun, öldürdü məniiii!!!»

Əl saxladım. Kərim ağır-ağır yerindən qalxdı, ağızına-burnuna dolan qanı toz-torpaq qarışıq finxırıb üstümə cumdu. Qana batan əlləri ilə boğazımdan yapışdı. Biləkləri güclü idi, heç yuxuda gördüyüm adama oxşamırdı. Nəyin bahasına olur-olsun dözməli idim. Gec-tez heydən düşəcəkdə Kərim. Bu qədər qan itirmək havaydırmı. Amma hələ güc-qüvvəsi yerində idi. Arada dizlərimi yerə gətirdi də! Atdığı yumruqları boynumun və başımın arxası ilə dəf edirdim. Yaxalaşdığımızdan ağac bir kənara düşmüşdü.

Az keçməmiş Kərimin əllərinin əsdiyini gördüm. Onu arxaya basıb sifətinə daha bir-iki qapaz vurdum. Kərim məğlubiyyətlə barişə bilmir, hikkəsindən zır-zır ağlayırdı:

«Alçaqlar, gör başınıza nə oyun açacağıq. Sən məni vurursan? Sən mənim başımı dağıdırsan? Hı!».

«Səni vuraram da, o qəhbə ananı də!» - daha qorxum yox idi. Ağacı təkrar əlimə almışdım. Çox o yan-bu yan etsə Kərimi təzədən al qanına qəltan edə bilərdim. Bunu Kərim də hiss edirdi, odur ki, çox dərinə getmədi, «Görərsən, görərsən» - deyib hirsli-hirsli kəndə tərəf addımladı – «Sən hələ məni tanımırısan!».

Kərimin kanalın tilindəki şərit bağlanmış qarğısını dizimdə iki bölüb kanala tolazlayanda hiss elədim ki, hirsim hələ soyumayıb. Öfkəm tədricən qərribə bir kövrəklik duyğusu ilə əvəz olundu.

O gün axşamacan kənddən gələn yoldan gözümlü çəkə bilmədim. Bir qaraltı görə kimi ürəyim tup-tup döyünürdü.

Qardaşımla heyvanın yanında ikən kənddə nələr baş verib... Bunu sonralar öyrəndim.

Kərimin atası da, anası da oğlanlarını al qanın içində qabaqlarına salıb aparıblar rayon polis şöbəsinə. Kərimi xəstəxanaya yerləşdirib sahə müvəkkilini iki yekəpər serjantla mənim arxamca göndəriblər. Polislər gəlib ki, dədəm saman-palçıq yoğurur.

«Oğlun hanı?»

Dədəm işi anındaca başa düşüb. Deyib, nə bilim hanı. Tapsanız, deyin gəlib mənə kömək eləsin. Görürsünüz ki, zığ-batdağın içində əlləşirəm.

«Oğlunu vermirsən, onda səni aparacağıq».

«Elə bu vid-fasonda?»

«Otur maşına, çox uzatma!»

Bu vaxt xoşbəxtlikdən qohumlardan biri bizdə imiş. Tez-tələsik taksiyə oturub, yataqlara xəbər aparıb. Kərimin bacıları isə daş-qaya ilə biz olan evə – Dəli İlyazın qonşuluğuna hücumə keçiblər. Pəncərələri sındırıb, evin çardağını daşa tutublar. Söyüş-küfür də öz yerində... Anam bacımı qucağına sıxıb ağlayırmış evdə: «Balamı tutacaqlar, instuta gedə bilməyəcək» (Sonralar anamı bu sözə görə lağa qoyub güləcəkdik). Birdən İlyaz çıxıb öz həyətlərindən. Əlində də yaba:

«Ha sizin körpə əmcəyinizi!!! Qızımısınız, ləçərlər! Bilmirdiniz, söyəni söyəllər, döyəni döyəllər! Lap əcəb eləyib, əlinin içinnən gəlib!»

Sən demə Kərimin məni vurması İlyaza yaman dəyibmiş. Necə olmasa, biz onun adını tutub gəlmişdik bu kəndə, bizə münasibət İlyaza münasibət idi. Bacımın ağlamağını görüb lap əsəbiləşib Kərimin bacılarına: «O Teylurun goru haqqı, sizi buralarda tutsam bu yabanın sapını soxacam sizə. Rədd olun, qəhbə törəməsi!».

Yataqdakı qohumlar xəbər tutar-tutmaz yığışb məsləhət eləyiblər. Bir-iki nəfər bizim evə gəlib, qalanları dədəmin arxasınca gedib. Tanış-biliş, dostluq-kirvəlik... rəisi razı salıblar ki, ağsaqqal kişini içəridən çıxarsınlar, barışıq olsun. Polislər alaqqaranlıq təcridxanaya yaxınlaşıb qapıları şaqqaşaraq açıblar:

«A kişi qalx!»

Dədəmdən səs gəlməyib. Əli zopalı serjantlardan biri yaxınlaşıb ki, dədəm palçığı qurumuş əllərini başının altına qoyub ayaqları döşəməyə bərkidilmiş dəmir oturacağı üstündə yatıb.

«Qalx, a kişi!»

Gözlərini açıb. Əsnəyə-əsnəyə qalxıb oturub.

Polis:

«Deyəsən yerin rahatdı».

«Günün altında o qədər əlləşmişəm ki... Bura çox sərindi, and olsun Allaha çıxmaq istəmirəm».

«Qalx, qalx, səni gözləyirlər».

Kərimgildən barışmağımız uzun çəkdi. Allahtərəfi, kənd camaatı barışıq istəyirdi. Kərimin atasını birtəhər yola gətirdilər, anası ram olmurdu. Axırda razılaşıdılar ki, sahə

müvəkkilinin «şirinliyindən» başqa Kərimgilə üç qoyun verək. İki erkək də sahə müvəkkili aldı. Dədəmin köhnə borcu da vardı axı...

Elə bil hər şey Kərimin döyülməyinə bənd imiş. Kəndin təftiş komissiyasının sədri gəlib dədəmlə görüşdü:

«A kişi, sədrimiz məhəllənin şirinliyini istəyir».

«Bir toğlu verərəm, dostdarıynan kəsib yeyər».

«İki elə» - təftiş dirəşdi - «Bilirsən ki, burdan başqa adamlar da yer istəyir. Camaatın ağzını yummaq olmur. Deyillər, qıraqdan gələne yer verirsiniz, bizə yox».

«İndən sonra başımı ağrıdan olmayacaq ki?!»

«Olmayacaq» - təftiş əminliklə bildirdi.

«Razıyam» - dədəm əlini ona uzatdı.

Təftiş dədəmin əlini sıxıb gülümsədi:

«Bir toğlu da ağaclar üçün istəyir sədr».

«Nə» - dədəm təəccübləndi – «Elə bilirdim ağacları pay verib».

Təftiş çürümüş dişlərini göstərdi:

«Rəhmətliyin oğlu, biz hansı zamanda yaşayırıq».

Sonralar öyrəndik ki, sədr Sonyanın atasını qəsdən salıbmış üstümüzə. Deyibmiş, qaçqına nə etibar, bir şey verməsə neyləyərək? Sən irəli dur, şirinliyini verməsə yeri əlindən alacağıq. Bu xəbəri də Sənəm arvad verməli idi bizə. Amma biz Sonyanın atasını yaxından tanıyanda Sənəm arvad çoxdan rəhmətə getmişdi. Bəlkə elə o yox idi deyin qonşu olduğumuza baxmayaraq Sonyanın atasını yaxşı tanıya bilməmişdik. Bir də ki, Sənəm arvad sədr barədə nə lazımdırsa demişdi. Sadəcə dədəm qulaqardına vurmuşdu onun sözlərini. Xüsusən ağacları alanda qınamışdı rəhmətlik arvadı. Hətta yarızarafat, yarıciddi demişdi: «Birin ağı pis adam deyilmiş».

Çoxdan dədəmi belə xoşbəxt görməmişdim. Əlləri ilə palçığı taxta qəliblərə doldurur, çılpaq ayağı ilə üstündən basıb bərkidir, sonra qəlibi arxasınca məhəllənin açıq yerinə sürüyüb üzüqoylu çevirirdi. Özü də oxuya-oxuya:

Bu qəlbimin sevinci

Sənin yadigarındı

Mən də sevinirdim:

- Ay dədə, sovet sədrinin yanında yaman karıxdın haaa... - zarafatlaşmaq istədim.

- Karıxmadım. Şeirin ikinci misrası işimizin ziyanına idi. İstəyirsən deyim:

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,

Yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur.

Ucu tər cığalı siyah tellərin

Hərdən tamaşası hayıf ki, yoxdur

«Dur, ay oğul, evimizə gedirik».

Hövlank ayağa durdum. Üzümə bir-iki ovuc su vurub dədəmin dalınca düşdüm. Kəndin aralığında Sonya ilə qarşılaşdıq. Sonya ərkyana bir təbəssümlə bizi süzüb başı ilə dədəmə salam verdi. Ardınca da:

«Sabahınız xeyir, dayı» – dedi.

Qulaqlarıma inanmadım. O, gülmürdü, o, ciddi idi!

«Aqibətin xeyir, bala» – dədəm də təəccübləndi deyəsən.

Azca aralanmışdıq ki, mənə baxmadan soruşdu:

«Bu qızı tanıyırsan?»

«Təzə qonşumuzdu» – uçmağa qanad gəzirdim.

Sonyagilin çubuğu yenə darvazanın ağzında idi. Bizə baxdı, səsini çıxarmadı, quyruğunu laqeydcəsinə bulaya-bulaya çəpərin dibinə tərəf yürüdü.

Daxalımızın hər şeyi hazır idi, üstünü də örtmüşdük. Bircə qapı-pəncərəsini salmamışdıq. Uzaqdan çox da pis görünmürdü. Çardağını şiferləsəydik evdən seçilməzdi. Pulumuz olmadığından üstünə müşəmbə çəkib nazik torpaq tökmüşdük.

Dədəm içəri keçdi. Mən həyətdə Sonyanın qayıtmağını gözlədim. İçəridən dədəmin qışqırığı eşidildi:

“Bay sənin evini allah yıxsın! Yıxsın Allah sənin evini!!!”

İçəri qaçdım. Sədrin verdiyi ağac ortası qırılacaq həddə əyilmişdi – tavan çökürdü.

Dədəm qaşlarını uzun-uzadı oynadandan sonra bu qərara gəldi:

«Evin ortasına haça qoymasaq mümkün olmayacaq».

Aftafalı antrakt

Estafet

Əvvəlcə otağın küncündəki dəmir çarpayı cırıldadı. Sonra yalın döşəməyə toxunan əsanın səsi eşidildi: “tak! tuk! tak! tuk!” Qocanın uzun koridora tərəf yeridiyini təsəvvür etmək elə də çətin deyildi. O, koridordan geniş və çıraqban otağa, geniş və çıraqban otaqdan isə yenicə tikilən lakin, hələ tam təmir olunub istifadəyə verilməyən hündür, işıqlı eyvana keçməli idi:

“Tak! Tuk! Tak! Tuk!”

Koridorun ortasında nəvəsi iməkləyə-iməkləyə ona sarı gəldi və başını qaldıraraq qocanın üzünə – çal saqqalına, müdrikcəsinə arxaya daranmış pənbə saçlarına baxdı və gülümsündü. Onu yerdən qaldırmağa qocanın nə gücü vardı, nə həvəsi. Əksinə, qınayan olmasa, əsanın ucu ilə boynunun ardından basıb başını ilan balası kimi əzər, bulud kimi təmiz sifətinin, bulaq kimi şəffaf gözlərinin qanını bir eləyərdi. Uşağın yanından ötüb yoluna davam etmək istədi. Körpə onun arıq və heysiz qıçlarına sırmanıb addım atmağa qoymadı. Sonra təzədən başını qaldıraraq qocanın yaxantı kimi bulanmış batıq gözlərinə tamaşa elədi. Tamaşa elədi və şirin, şaqraq bir gülüslə onu daha da hövsələdən çıxardı.

“ Tak...”

Körpənin arxası üstə yığılıb əziləcəyini nəzərə almadan addım atmaq istədi. Ayaqlarına dolanan qolların əhatəsindən çıxmağa gücü çatmadı. Qəflətən içini saran dəhşətli ağrıdan zarıdı, üz-gözünü qırışdırdı. Gözləri dah çox çuxura düşərək görünməz oldu. Xeyli beləcə qaldı, sonra düşündü və qəflətən ağına gələn fikirdən səksəndi. Gözləri çuxurdan çıxıb parıldadı, titrəyən əllərini kəfən rəngli alt paltarının düyməsinə uzatdı. İndi ona yalnız ifrazat üçün lazım olan orqanı yuvasından çıxarıb körpənin təbəssümlə dolmuş sifətinə tuşladı və ...

Maye əvvəlcə damcılar şəklində uşağın sifətinə səpələndi. Az keçməmiş damçılardan birinin trayektoriyası bütünlükdə maye cığırına çevrildi. Əvvəlcə körpənin alını, gözləri, ağızı, çənəsi və boğazı, başını aşağı əyib yerə oturandan sonra isə bütün saçları ilıq maye ilə islandı. Körpə incəsini arxaya çəkdi və qocadan təxminən bir qarış aralandı. Nişangahın pozulduğunu görə qoca bir gözünü qıydı və şəhadət barmağı ilə maye ifraz edən orqanı vəziyyətə müvafiq gələndə yuxarı qaldırdı. Maye yenidən uşağın alına töküldü və bütün sifətini, yaxasını, paltarını islatdı. Uşaq bundan sonra gözlərinə və ağızına dolan ilıq mayenin acı, yandırıcı dadını duydu və gözlərini ovxalaya-ovxalaya qışqırmağa başladı.

Az sonra gözlərini ovuşdura-ovuşdura arxaya çəkildi. Qoca şəhadət barmağının təkənini bir az da artırdı ki, maye körpəni son damlasınadək müşayiət etsin. Nəhayət, qurtardı hər şey... Taqətdən düşən qoca koridordaca yerə çökdü. Uşaq acı olmuş gözlərindən yaş axa-axa təzə, hündür və işıqlı eyvana tərəf iməklədi. Başı eyvan qapısının kandarına dəydi, daha bərkdən qışqırdı. Ardınca koridora yığılıb can verməkdə olan qocanın xırıltılı gülüşü eşidildi:

“Xaxxxxx-xaxxxa-xax...”

Aftafalı antrakt

İşıq yanan kimi hamı ayağa durdu. Yenə antrakt boyu teatrın tualetində növbə olacaqdı. Zal soyuq idi və bu soyuq say xatirinə zala doldurulan ən sağlam kursantların belə böyrəklərini kamança kimi sızıldadırdı.

Zaldan axan insan selinə qarışıb tualetə düşdü. Düşündüyü kimi idi. Düşündüyündən bir barmaq da ötə! Antrakt başlamamış zaldan çıxıb tualetdə növbə tutanlar vardı. Bəxtəvər işini ayaq üstə görənlərin halına: şalvarlarının qabağını qurdalaya-qurdalaya yarım metr hündürükdə dilənçi ovcu kimi açılan pisuara yaxınlaşır, rahatlanır, üstəlik gözaltı biri-birinin şeyinə baxırdılar. Teatrdan yüz dəfə maraqlı bir əyləncə! Əslində, pisuara yaxınlaşanların da sayı az deyildi. Ara-sıra siqaret tüstülətmək xatirinə növbə tutanlara da rast gəlmək olurdu. İş yazılı olanlara, yəni unitazsız keçinməyənlərə daha çətin idi. Siqaret də çəke bilmirdilər. Növbə elə sıx idi ki, adamın burnu qarşısındakının boynunun ardına dirənirdi.

Onun işi, əslində, şifahi idi. Tualetdəkilərin tən yarısı kimi «dilənçi ovcu»na yanaşar, rahatlanıb geri dönə bilərdi. Cəmi üç dəqiqəyə... Di gəl ki, iki ay öncə

öyrəndiyi və qılmağa başladığı namaz onu bir çox əski adətləri kimi tualetə getmək sərbəstliyindən də məhrum etmişdi. Növbə tutdu.

Tualetdəkiləri hövsələ ilə gözdən keçirə-keçirə düşündü: «Tamaşaçı teatrların qarderobunda və tualetində daha çox və canlı görünür. Tualetin bir üstünlüyü odu ki, burda qadın yoxdu. Yoxsa, vay... vay... Kanalizasiya və siqaret iyinə ətir-pudra qoxusu qarışa bilər. Hələ növbədəki narahatlıqlar, cinsəl əziyyətlər...

Teatr Avropanın zibilidi. Hamı kimi Şərq də bu zibilə düşüb. Hətta İran tək qapalı ölkə də tamaşalar göstərir, ancaq zalda qadınlarla kişilər ayrı oturlar. Tualetləri də ayırdı. Avropanın da qadın tualetləri ayırdı. Baxmayaraq ki, tamaşa zalında nəinki kişi qadının yanında otura, hətta işıqlar sönəndən sonra yüz oyundan çıxıb bilər. Burdakı ədalət prinsipində yarımçıqlıq var: Avropa demokratiyası tualetlərə qədər işləyə bilməyib. Tualet intim yerdə. İnsan tualetdəki qədər heç yerdə səmimi ola bilmir. Tualetdəki yazılarla millətin səviyyəsini bilmək, xarakterini öyrənmək olar».

Növbə getdikcə azalırdı. Daha doğrusu o, qapıya yaxınlaşırdı. Arxasında hələ xeyli adam vardı. Beş dəqiqə, on dəqiqə... İçəri girənlər elə bil yatırdılar orda. Bu iyn-qoxununu içində nə vardı axı! Girdin, işini gör, rədd ol dəə! Arada istədi çıxıb getsin. Şəhərin tanıdığı yerlərində ən yaxın tualeti düşündü. Azı yarım saat lazım idi. Sakitləşdi. Qarşısında üç nəfər qalmışdı...

Şəriət kitablarından öyrəndiyi qaydaları xatırladı. Gərək paltarına bir damcı da sidik dəyməsin. Əgər dəyibsə və sən onu bilirsənsə, qıldığın namaz batıldı. Təmizliyinə əmin deyilsənsə, yenə etdiyən ibadətin legitimliyi şübhə altındadı. Təmizlənməlisən.

Kitablarda yüz cür savab və xeyirxah işlər, yaxşı və faydalı əməllərdən yazılıb. Bunların hamısından daha yaxşı tualetə getmək qaydalarını öyrənmişdi nədənsə. Əsil müsəlman ayaq üstə sidik ifraz etməməlidir. Çünki insan ayaq üstə durduğu zaman oturacağından gələn sidik kanalı yarımçevrə vəziyyətində olur və bu yarımçevrədə sidik qalır. Gün ərzində hərəkət edəndə, oturub duranda kanal vəziyyətini dəyişir, sidik ifraz olunur. Yalnız çömbəlmə oturanda sidik kanalı dümdüz olur və bədəndə artıq heç nə qalmır. Bundan sonra qalır cinsiyyət orqanını sığamaq və yuyub pak etmək. Vəssəlam!

Amma indiki tualetlərdə çömbəlmə oturmaq asan başa gəlmir. Təsəvvür et ki, tualetə girmisən, unitaz hündürdədi. Sən əvvəlcə unitazın bədəninə dəyə biləcək hissələrini su ilə təmizləməlisən. Çünki ölkə əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olsa da namaz qılanların sayı o qədər də çox deyil və deməli kişilərin əksəriyyəti şifahi işini ayaq üstə görür. Bu zaman unitazın ətrafına sidik sıçrayır. Ən yaxşısı ayaqlarını unitazın kənarlarına qoyub üstünə qalxmaq, sonra çömbəlməkdir. Bununçün isə, kəndirbaz olmaq gərək. O, əvvəllər bu üsuldən istifadə edirdi. Bir dəfə ayağı sürüşüb unitazın deşiyinə necə pərçimləndisə, az qaldı topuqdan aşağı üzulsün. Neçə gün taytıya-taytıya gəzdi...

Getdiyi tualetlərdə unitazın yerdə olduğunu görəndə sevinir, onu tikən ustaya, pul xərcləyən xozeynə ürəyində dua edirdi.

Yenə də unitaz barədə düşündü: «Şərqə qarşı ən böyük səlib yürüşünü elə bu unitazlar həyata keçirir. Bu unitazların hesabına neçə abdəst pozulur, neçə namaz qəzzaya düşür, neçə ibadət batil olur...»

Tualetin ağ rəng vurulmuş çirkli qapısı açıldı və açılmağı ilə düşüncələrini alt-üst etdi. Qapı ilə arasında bir nəfər qalmışdı. Üstəlik kanalizasiya qoxusunun şiddətlənməsi «vüsala» yaxın olduğuna işarə idi. Bu arada qapıya baxıb düşünməyə imkan tapdı: «Bambılı uşağı bambılı, guya çox səliqəlidirlər, hələ bir qapıya ağ rəng də vurublar... İyində-quxusuna bax buranın. Adamın başı çattıyır. Vallahi, bu iy-qoxunu Tanrının sapsağlam bəxş etdiyi iç-içalata doldurmağın babalını min rükət namaz da yuya bilməz».

Qapı yenə açıldı, bu vaxt çiyinə bir əl dəydi. Çevrildi. Yaşlı bir millət vəkili idi. Tanıyırdı. İnstitutların birində professordu gərək ki... Parlamentin vicdan azadlığı komissiyasının üzvüydü: «Bala, icazə verərsən?...» «Buyur» – dedi. Ardınca ürəyində: «Onsuz da yeyəndə qabağa düşmüşən...»

Tale üzünə güldü axır ki. Bu da tualet! Unitazı da yerdən. Əlini qıpqırmızı kauçuk aftafaya atdı, boş idi. Küncdəki krantı qurdaladı. Pas tutmuşdu... İndicə bağladığı cəftəni açanda gözü əllə yazılıb içəridən qapıya yapışdırılmış elana sataşdı: «Xayış edirik, taletin qaydalarına düzgün rəyət edin». Başını bulaya-bulaya gülümsədi. Əlində aftafa tualetdən çıxıb əl-üz yuyulan krantlara yaxınlaşdı, aftafanı doldurub təkrar növbəyə dayandı. Qarşısında azı on nəfər vardı.

Adamlar yenə də tələsə-tələsə pisuara yanaşır, işini görür, şalvarının qabağını bağlaya-bağlaya çıxıb gedirdilər. Ah çəkdi. Onun da belə azad vaxtları var idi. Xüsusən içki içəndə... Harda gəldi burax getsin: pışşş! Sonra da ağzı sulana-sulana boynunu bur, bas içəri, «bızıd» zamoku çək, çıx get. Lap şalvar islansın, qəm yemə. Allah versin Bakı küləyinə, əlin cibində üzü xəzriyə on addım atsan quruyacaq.

Hiss etdi ki, hamı ona baxır. Əlində qıpqırmızı kauçuk aftafa, lüləyi dik və uzun, sanki bu dəqiqə kiminsə arxasına keçirəcək. Utandı. Aftafanı özündən bir addım kənara qoyub seyrəlməkdə olan növbəni gözdən keçirdi. Qarşısında iki nəfər qalmışdı. Birinci adam növbəsi çatan kimi çevrilib aftafaya baxdı, sonra cəld hərəkətlə onu götürüb özünü içəri təpdi.

İçəri girəndə aftafanı aşmış vəziyyətdə gördü:

“Ə, bunların... söyüş söymək olmaz” – pıçıldadı. Aftafanı təzədən götürüb əl-üz krantlarına yaxınlaşdı. Geri qayıdanda növbədə adam qalmamışdı. Boşalan kabinələrdən birinə girdi, unitaz hündürdə idi.

Mən bir zeytun ağacıyam

Əslində, Nazim Hikməti bəyənirdi. Bu cür çoxsəsli şeirlər, real və miqyaslı ifadə tərzini onun başını boş qazan kimi danqıldadırdı. Amma Nazim

şəxsiyyətinin cazibəsini duymamış da deyildi. Anlayırdı ki, burjuyların «qırmızı terror» damğası vurub təkilərə məruz qoyduğu sosial bərabərlik və inqilab ideyası həmişə aktualdır. Bu ideologiya adamı tezliklə tanıtdıra, məşhurlaşdırma və sevdirmə bilər. Son zamanlar inqilab mövzusunun mətbuatda daha çox yer alması onu həvəsə gətirirdi: Janna Dark, Trotski! Çenin fotosəkillərini məməsinin üstündə gəzdirmən xanımlar, alovlu nitqlər... Təntənəli köşə yazıları: bir az məmurların etirazı, bir az dostların tərif, dissident poza! Doğrudan maraqlıdır. Hətta bir dəfə düşüncələrini qələmə almaq istəmişdi. Hekayə kimi... İntəhası hekayəsinin lokal mahiyyət kəsb edəcəyindən çəkinirdi. Azərbaycandakı absurd inqilab ideyasından yazmaq bəzi qəzet redaktorları və bir ovuc idealist gəncdən başqa kimin marağını çəkəcəkdi ki?! Bəlkə Qərb ədəbi mühiti üçün sürpriz olacaqdı? Çətin. Qərb Azərbaycandan hər şey gözləyir, inqilabdan başqa.

Məsələn, yazmaq istəyirdi ki, Azərbaycanda sosialist ideyanın millətçiliyə və dinçiliyə nisbətən bir qarışıq addımı irəlidə olmasını Qarabağ fiaskosu, kəskin bahalaşmalar və əsil müxalifətin gücdən düşməsinə rəğmən mütəllibovçuların fəallaşması ilə izah etmək olar. Bunu kim anlayacaqdı? Ayaz Mütəllibovu kim tanıyır ki? Rusiyanın ölkəyə müdaxiləsindən ehtiyat edən qüvvələr, siyasətlə məşğul olan bəzi şirvanlılar, Hacı Əbdül və SSRİ-nin dağılması ilə barışa bilməyən sadə insanlar. Vəssəlam! Oda ki, Qərb ola! Sonra ağına gəldi ki, bu cür vacib adların üstünə ulduz işarəsi qoyub səhifənin axırında ətraflı izahat vermək olar. Yazmaq olar ki, Ayaz Mütəllibov Rusiyaya meyilli siyasətçi, Azərbaycanın ilk prezidenti, müsəqillik aktına imza atmaqla tarixə düşən şəxsdir. On beş il əvvəl kommunist rejiminə nifrət edən kütlə Ayazı necə rədd edirdisə, azadlıq hərəkatının gətirib çıxardığı nəticələrdən sonra onu o sayaq sevməyə başladılar. Bir yandan da rus kəşfiyyatı... Amma mövzu yenə də maraqsız olaraq qalacaqdı. Dünyanın çox vecinədi ki, Bakının ağ evində kim oturub? Kim olur-olsun, tək müharibə etməsin, əmin-amanlıq olsun.

Düşünə-düşünə saçlarını arxaya sıgallayıb milli parkda, dənizin on-on beş metrliyindəki zeytun ağacının altında qoyulmuş skamyaya baxdı. Boş idi. Ay işığı göylərin bağırını dəlib gecəni insanın ruhuna sakitlik gətirən süd rənginə boyamışdı. Ah, bu ağ işığın altında dəniz, sahilə çırpılan dəcəl ləpələr, zeytun ağacının ulduzları əks etdirərək bərq vuran yarpaqları və uzaqlardan əsib bütün vücuduna yayılan sərin meh necə də gözəl idi. Belə yerdə şair olmamaq, qələmi ələ götürüb nəsə yazmamaq günahdır, inan ki! Elə Nazim Hikməti yadına salan da bu zeytun ağacı, daha doğrusu, ağacın altına qoyulmuş skamyaya oldu. Nazimin iki şeiri var – biri guya arvadının məktubu, o biri isə bu məktuba cavabdır. Bu şeirlər təbii ki, ard-arda nəşr edilməlidir. Ancaq Azərbaycan dilində çap olunan kitabda şeirlər nəinki yanaşı deyil, üstəlik cavab kitabın əvvəlində, məktub isə ondan on beş-iyirmi səhifə arxada verilib. Adamda belə bir qənaət yaranır ki, kitabın tərtibatçıları Nazimin doğru anlaşılmasını istəməyib bu qarışıqlığı qəsdən yaradıblar. Nə isə... Nazim Avropada qeyri-rəsmi sürgün həyatı keçirir, qadını isə Türkiyədədir. Onun qadını Sofiyada doğulub və kiçik yaşlarında ailəsi bu şəhəri tərk edib. Qadın yazır ki,

doğulduğum şəhəri mənə təsvir elə, Nazim. Filan parka get, ən yaşıl şabalıd ağacını tap, altındakı skamyada otur və yalnız mənə düşün. Necə də gözəldir. İnkilabçı olasan, gördüyün işlər qəzetlərin manşetini bəzəyə, yazarlar köşələrində sənə inqilabi fikirlərindən epiqraf verələr, üstəlik gözəl xanımlar vurula sənə, Çenin əvəzinə sinəsində sənəin fotosəklini gzdirlər, hərdən də belə romantik məktublar yazalar... Bəh-bəh-bəh! Gözəldir, çox gözəldir. O günü qəzetlərin birində Həmid Herişçi adında (hekayə yazası olsa, Həmid Herişçi barədə də məlumat verməyə məcbur idi. Ən azı bunları yazacaqdı: Azərbaycanın ilk postmodernist yazarı, əslən təbrizlidir, atası Pişəvərinin yaxın dostu və silahdaşı olub) bir yazarın «Acların gözbəbəkləri» adlı yazısı çap olunmuşdu. Gözəl yazı idi! Di gəl, müəllif yazıdan əlavə Türkiyədə, aclıq aksiyalarında həlak olan gənclərin fotosəkillərini vermişdi. Adam baxanda başının tükləri biz-biz olurdu. İnkilab gözəldir, belə işləri olmaya... Təsəvvür et ki, gözün görə-görə, aqlın kəsə-kəsə canın əriyib gedir, əzab və ağrılar içində qvrılıb ölürsən. Ah, müqəddəs Məryəm!

Gözlərini yumdu. Başını sağa-sola bulayıb bu yorucu düşüncəni mümkün qədər kənara, uzağa tolazlamaq istədi. Gözlərini açanda zeytun ağacını qarşısında cüvələnən gördü. Gözəlliyə bax, tanrım! Ay işığı ağ və qatı məhlul kimi tökülürdü ağacın üstünə. Altındakı boş skamya isə adama kimsəsizlik, unudulmuşluq əhval-ruhiyyəsi bəxş edirdi. Maraqlı bir eşq macərəsi yaşayasaydı süjetinə inqilabla altı skamyalı bu zeytun ağacı da daxil olardı. Təəssüf, onu nə sevən vardı, nə də inqilabçı kimi qəbul edən...

Gün tavan mismarı kimi başına sancılırdı. Bu isti havada milli parka nə üçün gəldiyinin səbəbini özü də anlamırdı. Elə bil beyni əriyib kəllə çanağının bir küncünə yığışmışdı. Düşünə də bilmirdi. Amma günlərlə onun ən munis duyğularını ovxarlayan zeytun ağacını görə kimi «hıq» eləyib diksindi. Ayaq saxladı. Ağacın qoturlamış yarpaqları, çürümüş gövdəsi, budaqlarındakı xəstə meyvələr könlünü bulandırmaqdan daha artıq onu dəhşətə gətirdi. Toy gecəsi nazənin bir xanımla yatağa girib, səhər oyananda yanında timsah görə adam da onun qədər həyəcanlana bilməzdi. Hələ skamya! Vay-vay-vay! Guya üçrəngli boyayıblar. Böyür-başı çürüyüb, taxtanın çürüyündə qarışqalar qaynaşır. Bu azmış kimi skamyanın yanındı qap-qara, iri və tüklü it nəcisi... Başını yana əyib tükürdü, üzünü küləyə iri addımlarla irəlilədi. Bir anlıq gözlərindən yaş süzülüyünü hiss etdi. Gözləri küləkdən sulanmışdı, yoxsa ağlayırdı, anlamağa çalışdı.

Düz altı gün idi ki, ay çıxmırdı. Qərībədir, o, indi, məhz indi, 30 yaşın astanasında müşahidə etmişdi ki, gündüzlər hava aydın, gecə səhərəcən buludlu ola bilər. Sağ olsun hidrometeroloqlar, yeddinci gün hava barədə lazımlı proqnozu verdilər. O, efirdən yalnız ayın tarixinə, bir də hava haqqında məlumatla inanırdı. İnamında yanılmayıbmış. Budur, hava qaralan kimi ulduzlar göründü. Milli parka gəlib çatana qədər ay da çıxmışdı. Ancaq qaranlıqda zeytun ağacını seçmək mümkün deyildi. İndi də təbiətin başqa bir qanununu

özü üçün kəşf etdi: ay günəşdən fərqli olaraq təbiətin hər tərəfini həmişə və eyni cür işıqlandırmır. Nə etməli? Qərara gəldi ki, bir həftə əvvəlki gecə dayandığı yeri tapsın. Tapdı. Zeytun ağacı yenə görünmürdü. «Zamanı gözləmliyəm» - deyə düşündü – «Ay gərək zeytun ağacının üstünə qədər gəlsin».

Bu, cəmiyyətin dili ilə gecə saat 1 demək idi.

Saat 1-ə az qalırdı. Ayaqlarını saniyə əqrəblərinə uyğun atırdı ki, artıq zamanı qalmasın. Zeytun tərəfə baxmırdı. Amma arada gözləri oğurlanıb ayın yerini təyin etdi. O, zeytun ağacını birdən, qəflətən görmək, həmin anda keçirdiyi hissləri yadda saxlamaq, sonra nələrsə yazmaq, öz sadədilliyinə gülmək istəyirdi. Ola bilərdi ki, ay işığının mistik cazibəsi onu yoldan çıxarıb bu qotur ağacı yenə də xəyallarının istinad nöqtəsinə çevirsin. Axı, adam evinin içində olanda belə, gecəki ovqatı günüzkü ilə eyni olmur. Bir də ki, İsa Məsihin məşhur it dişləri məsələsinə əsaslanıb zeytun ağacının yalnız gözəl tərəflərini görməsinə haqq qazandıra bilərdi. Dünya böyük və qədimdir. İstənilən düşüncənin doğru olduğunu sübut etmək üçün ən qədər kitab-dəftər tapmaq olar. Bircə dediklərinə özün inanasan, əsas məsələ budur. O, ay işığına inanmırdı artıq.

Addımlarını yeyinlətdikcə Cem Qaracanın «Ceviz ağacı» mahnısının getdikcə artan tempini xatırladı və növbə ilə «obyektivdə» peyda olan ayaqlarına baxa-baxa sözləri təkrarladı:

Mən bir ce-viz a-ğa-cı-yım

Gülhaaa-nə parkın-da...

Başını qəflətən qaldırdı. Zeytun ağacının altındakı skamyada iki nəfər əyləşmişdi. Ay işığı yenə həmişəki kimi qatı maye şəklində ağacın başından tökülür, bu adamları müşahidə etmək üçün yaxşıca fürsət yaradırdı.

Adamların biri sırtını skamyaya dayamış, başının arxasını laqeydcəsinə kürəyinin ortasına atmışdı. Boğazı ay işığında süd rənginə çalırdı. Digər birinin başı isə onun qucağında elektrikle işləyən neft nasosları kimi fasiləsiz qalxıb enirdi. Skamyaya söykənən şəxsin ölü olmaması yalnız ayaqlarının passiv hərəkətindən hiss olunurdu. Xeyli müşahidə apardı. Nəhayət zeytunun altında nələr baş verdiyini anladı. Əvvəlcə gic bir gülmək gəldi ona, sonra içində yarpaq qımıltısı duydu. Bu həyəcan daha çox cinsəl idi. Şalvarının relyefinin dəyişdiyini hiss etdi, bədəninin ən həssas və isti çıxıntısı ləzzət qarışıq ritmlə bir-neçə dəfə hülqum vurdu və bu ləzzət bütün əzalarına - dırnaqlarının ucuna, tüklərinin dibinə qədər yayıldı. Özü də udqunub ətrafa baxdı və asta addımlarla yaxınlıqdakı ağacların arasına çəkildi. Baş verənləri daha rahat görmək üçün bir az qəddini aşağı əyib gözlərini qıydı.

Skamyaya söykənən şəxsin hərəkətlərində, nəhayət ki, gərginlik hiss olundu. Ayaqları irəli uzandı, dizləri düzəldi, incəsi yuxarı qalxdı, başı yavaş-yavaş dikəlib sinəsinə sallandı. Qucağındakı adamı bədəninə daha bərk sıxdı və təkrar

geri yayxandı. İkinci şəxs təxminən beş-altı saniyədən sonra uzun saçlarını qulağının arxasına keçirib başını yana əydi və tələsik tüpürməyə başladı.

Paltarlarını qaydaya salıb hərəyə bir siqaret yandırdılar. Çəkib qurtarandan sonra onun dayandığı ağacların yanından keçən səki ilə irəlilədilər. Tuş-tuşa çatanda adamların biri ona tərəf çevrilib diqqətlə baxdı. Kişi səsi eşidildi:

“Kto eto?”

İkinci kişi səsi:

“Kto?”

Qəddini dzüəltədi. Hündürboy qaraltılar xeyli ona tamaşa etdilər. Bir şey anlamayıb biri-birinə baxdılar:

Biri:

“BOMJ?”

O biri:

“Naverno”.

Və gülüş... İri addımlar... Gülüş səsləri pərdə-pərdə söndü.

Yenə udqundu, boğazı xırçıldı. Yerində xeyli lal-dinməz dayandı. Başının içində palaz çırpırdılar elə bil. Dəli olmaqdan qorxdı. Məşhur ekstrosenslərdən brinin onu müayinə edərkən dediyi sözləri xatırladı: «Nə qədər, dəli olmaqdan qorxursan, deməli ağlın başındadı». Əlini cibinə saldı, nəşə çıxarıb ay işığına tutdu: «Fenozepam 001 mg». Gilənin birini dilinin altına qoydu, dadlı idi. Dərindən ah çəkib, iti addımlarla zeytun ağacına yaxınlaşdı. Minalanmış ərazini vərəvürd edirmiş kimi ehtiyatla skamyanın ətrafına dolandı. Sonra dayanıb skamyanı, ağacı, sanki hər bir yarpağı, meyvəni diqqətlə gözdən keçirdi. Ağaca baxa-baxa özünü unutdu, çənəsi sallandı. Əli ixtiyarsız şalvarının qabaq düymələrinə uzandı...

Ağacın, skamyanın üstünə işəməyə başladı. Arxasını büzüb sidiyi mümkün qədər yuxarı, yarpaqlara, meyvələrə çətdırmağa çalışdı.

...Şalvarını səhmana sala-sala islatdığı yerləri təkrar gözdən keçirdi. Əsəbdən, həyəcədən ağzına dolan suyu-seliyi udmadı bu dəfə. Lombasıyla skamyanın üstünə tüpürdü. Tüpürdü və başını qaldıraraq Aya baxdı. Ləkələri çoxalmışdı.

Kosmos əsrinin gerçəkləri

Daxal

Daxal daxmanın bir növü olub, qaçqın düşərgələrində geniş yayılmış "tikili" növüdür.

Daxalı ərsəyə gətirmək üçün ağacdan, qarğıdan, qamışdan, saman-palçıqdan, bir də kələsər məftilindən istifadə olunur. Bu materialların hər biri xüsusi məbləğ hesabına başa gəlir və qaçqınların harada məkunlaşmağı qiymətin çeşidlərinə təsir edir. Məsələn, İsmayılıda yaşayanlar üçün ağac, Ağcabədidə - Ağ göl yaxınlığında məskunlaşanlar

üçün qarğı və qamış, hansısa kənd qulağında sığınacaq tapanlar üçün saman-palçıq, Füzuli rayonuna və Ağdamın, ya Tərtərin ərazisinə pənah gətirənlərə məftil ucuz otura bilər. O da ola bilər ki, daxal qurmaq istəyənin adı çəkilən bölgələrdə qohumu olsun və məskunlaşdığı ərazinin imkanlarına uyğun kömək əlini uzatsın. Amma, bu da pulsuz başa gəlmir. Ən azı yolxərci çıxır.

Ağban evlərindən köçürülən insanlar Muğan-Mil düzlərində tösmərək daxalların boyuna sevinirlər. Eyni ilə Taxtakörpü düzənliyində sığınacaq tapanlar...

Taxtakörpü-qış yataqları (qohumlardan biri bura yatax yox, yatab deyir) barədə tələsik epitet işlətmək məcburiyyətində qalsam, Ağcaqum çölünün adını çəkərəm. Yay vaxtı ayağın bu bozumtul çöllüklərə dəyibsə "cəhənnəmi görməmişəm" demə. Su yox, kölgəlik yox. Bəs insanları buraya bağlayan nədir? Hərənin beş-on qoyunu var, qışda heyvanları yalnız qış yatağında saxlamaq mümkündür. Ən əsası isə burada heç kimə qaçqın deyilmir və görünür bu kəlmənin ağırlığı qış yatağının işgəncələrindən daha dözülməzdir.

...Qış yatağının başqa özəllikləri də var; kişiləri kövrək, qadınlar ağlağan, uşaqları könlüsünükdür...

Bakıda hər şeyin qiyməti dollarla müəyyənləşdiyi kimi burada quzu, toğlu, qoyun, balalı qoyun, erkək, saz erkək kimi "ekvivalent"lərlə təyin olunur. Daha yüksək məbləğlər inək, balalı inək, yanibalalı camış və s. ilə ifadə edilir. Məbləğ külli miqdardadırsa, ifadənin qarşısına rəqəm əlavə olunur; iki balalı inək, beş yanibalalı camış və ilaxır.

Bu qiymətlərin özünün kursu var və dollardan fərqli olaraq bu kurs tez-tez dəyişmir. Nuh-nəbidən bu yana iki toğlu bir erkəkdir. Üç toğlu bir saz erkəkdir. Üç saz erkək bir balalı inəyə bərabərdir.

Daxal "tikməyin" xırdapara işləri çox olduğundan bu işləri "toğlu" ekvivalenti ilə dəyərləndirirlər. Məsələn, ağac üçün Kürün qırağındakı meşəyə bir toğlu verməlisən. Qarğı-qamış da təqribən bu qədər tutur. Saman-palçıq və su pulu da həmçinin. Əgər Füzulinin dağılan üzüm bağları yaxınlığında qohumların varsa, məftili pulsuz düzəldə bilərsən, əks halda bir quzu xərcəməli olacaqsan. Bir toğlu da ayırmalısan daxalın "açılışına". Daxalı qondaran ustaya və bəzi yaxın qohum-əqrəbaya qonaqlıq verməkdən ötrü... İstəsən, Aşıq Famili də çağırarsan yorğunluqdan və içkidən məstixumar olanları "Dağlar" deyib kövrəldib ağılatmağa. Aşıq Famil qış yataqlarında daxal rahatlığını adamın burnundan tökən yeganə adamdır.

Daxalın axmaq bir xüsusiyyəti var; saz səsini əməlli əks eləmir.

Ən maraqlısı bu qəribə yaşayış obyektinin "tikintisidir". Əvvəlcə onu qondarırlar. Qondarmaq düz ağac və taxtalardan daxalın "skeletinin" hazırlanmasıdır. ("Qondarma" sözünün mənşəyi buradandır). Dirəklərin tuşu ilə yeri dörd tərəfdən qazıb qamışların kəlləsini dik həmin cıza vururlar, başını daxalın hündürlüyünə uyğun qırıb içəri qatlayırlar. Sonra içeridən və çöldən biri-birinə paralel, şaquli qamışlara isə perpendikulyar qamışlar qoyulur və məftil ilə biri-birinə bağlanır. Buna "tapan" deyirlər (Sözün nə mənə verdiyini bilən yoxdur).

Şirvani qondarılmış daxalların üstünü örtmək üçün "tərəcə" hörülür; qarğılar qəşəngcə arıtlanır, bir boyda kəsilir və düz xətt boyu iki-üç sıra məftilin üstündə yan-yan qoyulub iplə biri-birinə bağlanır. "Tərəcə" daxalın qabırğaları üstünə atılır və

ölçülərə uyğun yerləşdirilir, artıq-əskik yerləri kəsilib düzəldilir. "Tərəcə"nin üstünə müşəmbə çəkilir, onun da üstünə seyrək torpaq tökülür.

Bu vaxtacan yoğrulan saman-palçaq əməlli-başlı qıvcırır və istifadə üçün yararlı hala gəlir. Arvadlı-uşaqılı bütün ailə üzvləri qollarını çırmayıb palçığa cumurlar və daxalın "divarlarını" içəridən də, çöldən də yaxşıca suvayıb əlləri ilə sığallayırlar. On-on beş ilin daxalları var ki, divarında barmaq yerlərini asanlıqla görmək olur. Bəzən ailə üzvü vəfat edir, yaxud ailə qurub gedir, ya evlənib ayrılır, barmaq yerləri isə ata "ev"inin divarlarında qalır. Əlbəttə, qaçqınların bu poetik görüntünün fərqi nə varmağa elə də həvəsləri yoxdu.

İki-üç gün gözləyirlər ki, daxal qurusun. Bundan sonra "tikinti" istismara verilə bilər.

Otuz-qırx il ömrü olan daxallar ən güclü zəlzələ vaxtı tam təhlükəsizdir.

Daxalı qarabağlılar kəşf edib. Bu şərəfli tarix hardasa müşəmbənin kəşfi ilə eyni vaxta təsadüf edir. Müşəmbə olmayan vaxtlarda yataq sakinləri yeraltı damda yaşayıblar. Yeraltı damların üstünə yarım metrəcən torpaq tökülür ki, yağan yağışı içəri buraxmasın. Yataqlarda belə tikililər hələ də qalmaqdadır.

Qarabağın kəndlərində də daxallara rast gəlmək olur. Bu evciklərdə ev tikməyə imkanı olmayan insanlar yaşayır. Bəli, kasıblıq həm də köhnəlikdir!

...Elektrik lampaları və rəngli yapon televizorları daxalların qədimlik harmoniyasına xələl gətirir...

Hər kəs ürəyi istəyən kimi layihə cızıb daxal qura bilər. Təki materialı bol olsun. Material bol olanda usta da həvəslə işləyir.

Yataqlarda üçgözlü, dördgözlü, hündür, sərin daxallara rast gəlmək olar. İnsanlar belə tikililər barədə güclü mübaliğələr işlədirlər: "Filankəsin daxalı daxal döyül ha, evdir, ev!"

Ağsaqqallar cavan qohumlarına nəsihət edirlər: "Əl-ayağını yığ, bir daxal qarala." Cavanlar nə vaxtsa Ağcaqum çölündən çıxıb uzaqlara getmək ümidi ilə yaşadıkları üçün daxalı o qədər də sevmirlər. Qocalar isə bu tikililərə gorgah kimi baxırlar.

Dimanın qeydləri

Mən Usubam, Usub müəllim, hörmət xatirinə demirəm, doğrudan müəlliməm. Özü də rus-dili müəllimi. Ancaq hamı məni Dima kimi tanıyır. Uşaqılıqdan tay-tuşlarımın mal təzəyi kimi kürəyimə yapışdırdığı bu ayamanın ixtisasımla heç bir əlaqəsi yoxdur. Yəni mən Dima olanda rus-dili müəllimliyini oxuyacağım heç kəsin ağlına gəlmirdi. Sadəcə, xaraba kəndimizdə oxumaq dəb idi. Dədəm də hamı kimi köhnə pulnan on min manat düzəltdi və fikirləşdi ki, məni hara qoysun, hara qoysun, maraqlanıb gördüm ən yaxşısı rus dili müəllimliyidi. Dərs saatı çox, oxuyub gələm isə demək olar ki yox! Əsgərlikdə olduğumdan az-maz qırıldadırdım. Bir az da xala xatirəsi üçün kitabdan-zaddan oxudum. Pul kəsən başa sorğu-sual yoxmuş. Diplomu alıb çıxanda institutun həyətindəcə tarixi bir söz işlətdim. Dedim, Dima, sən ki, Axundovu bitirdin, Sovet hökuməti dağılacaq. Hi-hi-hi-hi... İki-cə il işləməmişdim ki,

qaçqınçılıq düşdü. İndi Ağcabədidəki qış yataqlarında yaşayıram. Şükür Allaha, imkanımız pis deyil. Yüzə yaxın qoyunumuz var, beş-altı inəyimiz. Hələ atdan, itdən, üzdən iraq, ulaqdan danışmıram. Bircə dərdimiz var - su! Buralarda su tapılmaz.

Xaricilərin hesabına Taxtakörpünün yol ayrıcındakı arteziandan yaxşı borular çəkiblər. Di gəl ki, həftədə bir dəfə bu krantlarda su olur, ya olmur. Su gələndə camaat elə sevinir, elə sevinir deyirsən bəs dünya çempionatında qol vurulub. Bir qaçhaqaç, bir qovhaqov, bir haray-həşir düşür ki, adam az qalır havalana. Fit çalıb papağını göyə atan kim, çırtma çalıb oynayan kim, sevindiyindən qəşş edib yerə yıxılan kim... Pisi odu ki növbə üstündə dava salırlar. Hətta vedrə ilə biri-birinin təpəsini-gözünü vurub əzənlər də olur. Hamı birinci olmaq istəyir bu məmləkətdə. Heç kim siyahının ortasına, sonuna düşmək istəmir. Suya da ki, etibar yoxdu, birdən gördün zümzüməsinin şirin yerində xırp kəsildi. Əlin hara çatacaq? Bundan sonra ağzını turbaya dirəyib ha sümür, ha özünü öldür, xeyri yoxdu, balaların susuz qalacaq. Nə qədər çaynik-çaynik dilənmək olar.

Suyun kəsilmə təhlükəsi növbədəki dava-dalaşın aqressivliyini artırır. Bir müəllim yoldaşım var, talantlı adamdı, axır ki, beyin işlədib milləti bu növbə böhranından əməlli-başlı xilas etdi: növbədəkilərin dairəvi siyahısını tutdu. İstənilən adam siyahının həm başlanğıcı, həm də sonudur. Su harada qurtarıb növbəti dəfə siyahı həmin adamdan başlayır. Saat əqrəbi istiqamətinə... Artıq hər şeyi taleyin ümidinə buraxmaq gərək. Növbə çərxi-fələk kimi dövrən eləyir. Ola bilər ki, axşamacan su kəsilməsin və növbədəkilər bir neçə dəfə su götürmək xoşbəxtliyi əldə etsinlər. İnişil bayramqabağı belə bir hala təsadüf etdik. Necə sevindik, İlahi!

Sudan söz düşmüşkən, bir əhvalat da deyim. Bizdə yataqdan xeyli aralı "Acı krant" deyilən bir artezian var. Adından göründüyü kimi, suyunu içmək mümkün deyil. Paltar yumağa, bir də heyvan sulamağa yararır. Laçından təzə gələndə xınalı inəklərimiz bu suyu bəyənmişdilər, imsiləyib geri dururdular. Bir gün belə, iki gün belə, axırda susuzluq iradələrini sındırdı. İndi maşallah bəhməz kimi əmirlər.

Bir ili lap quraqlı idi, adamlar acı krantdan içməyə məcbur olmuşdular. Qonşu yataqlardan da bura atlı-eşşəkli adamlar gəlirdi. Krantın qarşısında böyük bir biton və sənək növbəsi vardı. Gecə-gündüz damcı yerə düşməyə qoymurdular. Tərs kimi yaylağa köçənlər də elli-elatlı təzəcə gəlib tökülüşmüşdülər yatağa.

Günorta istidən bişən inəklər "Acı kranta" tərəf dəbərişdi. Camaat ağır yelinli inəklərin havayı yerə əziyyət çəkib kranta qədər getməyinin qarşısını almaq istədi. İnək dilini bilmədiyimizdən, təbii ki, onlara nəşə başa sala bilməzdik. Heyvanlar yangılı içlərini soyutmaq üçün irəli dartındı. İşi belə görə yataq əhlinin əli çomaq tutanı ağaclı, yabalı, köşküllü naxırı qaytarmağa çıxdı. Yatağın ortasında bir vurçatlasın düşdü ki, gözlülər olsun görməsin. Kişi hayqırtısı, uşaq qışqırığı, inək böyürtüsü, ağac-yaba şappıltısı biri-birinə qarışdı. Yataq tozun içində itmişdi. Camaat naxır qarşısında tab gətirə bilmədi. İnəklər mühasirəni yarıb "Acı krant"a hücum çəkildilər və böyürə-böyürə bitonları, arx yerlərini, krantın turbasını yalamağa başladılar.

"Allah sən saxala! Allah sən saxla!"- nənəm deyirdi bunu. Deyirdi və ağlayırdı. Sonra da tumanının ətəyi ilə arıq burnunu möhkəm-möhkəm silirdi. Elə silirdi ki, deyirdin bəs dibindən qoparıb atmaq istəyir. Nənəm kövrək adamdı. Bədəncə də xeyli

zəifdi. Hərdən deyirəm, ay nənə, şükür Allaha, varımızdı, ye, iç özünə korluq vermə. Kimə deyirsən... Bir yerdə duran döyül. Daxalımızın qarşısındakı bir kapal döllək ona baxır. Döllək bilirsiniz nədir? Təzə doğan qoyunları quzunun ayağı yer tutunca, mayalanınca ana-bala bir yerdə saxlayırlar. Buna döllək deyirlər. Küləkli günlərdə dölləyə özüm göz qoyuram. Qorxuram soyuqlasın nənəm. Zarafata salıb deyirəm, ay arvad, balaca adamsan, çölə çıxarsan, külək götürüb aparar səni, yaman günə qalarıq. Deyir, ay oğul, heylə mənə yanansan evlən, dərdən-azardan qurtar məni. Evlənmək də ki, sizin Dimanın ən yaralı yeridi.

Nənəmin balacalığı və zəifliyi barədə ən gözəl sözü dədəm deyib: "Arvad, səni pişik yesə, doymaz." Dədəm çox baməzə kişidi. Amma qaçqınlıq yaman əsər eləyib kişiyə. İcinnən əriyir elə bil. Baxmayaraq ki, vəziyyətimiz yaxşıdı. Mən müəllim işləyirəm, əlim cibimdə ayda otuz-qırx "şirvan"ım var. Hər ikisi pensiya alır. Hələ çörək pulunu, o biri humanitar yardımları demirəm. Üstəlik heyvanımız var. Yediyimiz əmcək yağdı, üzdü pendirdi, "sveji" qatıqdı. Qəflətən pul lazım oldu, apar bir toğludu, sat, papağını əyri qoy. Gül kimi daxalımız, yeraltı tövləmiz, çardağımız... Dədəm özü yaxşı dülgərdi. Düzdü, öz camaatımıza pulnan işləməyə ar eləyir, amma, baxma, hərdən beşdən-üçdən qazancı olur.

Mənim müəllimliyim isə əməlli başlı komediyadı. Payızın iki ayını yaylaqda keçiririk. Noyabrın əvvəli yatağa köçüb toplaşırıq xaricilərin quraşdırdığı ağ məktəb binasına - dərs bölgüsünə. Adətən bura əli ağaclı gedirəm. Ayağım da "girzovoy sapok." Dərs yüküm otuzdan bircə saat kəm oldu ha, bir vay-şivən salıram ki, gəl görəsən. Xasiyyətimi bilirlər. Bilirlər ki, Moskvadan belə yazıb dünyanı biri-birinə vuracam. O qədər "şuluq" işləri var ki...

Dərs də ki, qaçqın düşəndən bir saat belə keçməmişəm. Açıq uşaqların savadsız böyüməyi narahət eləmir məni. İndi o zamana döyül. Mən sentimental adam deyiləm; ay vətən belə, millət belə, dağ belə, aran belə... Bu nədi, araq içib saza qulaq asırlar, şeir deyib ağlayırlar. Mənlik deyil bu işlər. Saza da qulaq asıram, şeirə də! Hələ desən düşəndə vururam da! Amma yerli-yerində. O ki qaldı ağlamağa, bu həyatımda bircə dəfə olub.

Kəndimiz alınandan sonra erməni gəlib bir neçə evi yandırır, əlinə keçəni götürüb getmişdi. Kənd boş idi. Hərdən gəlib yenə bir-iki ev yandırır, bir-iki ev qarət edib gedirdilər. Bir gün qohumlardan biri ilə sözləşdik ki, azuqəmizi də, silahımızı da götürüb gedək, kəndimizə baş çəkək. Onda hələ Kəlbəcər alınmamışdı. Mənim ovçuluğum da var axı... Biz tərəflərin bütün bənd-bərəsini ovcumun içi kimi tanıyıram.

Kəlbəcər üzdən rahatca aşıb kəndimizə getdik. Gündüz olduğu üçün kəndə girməyə cürət eləmədik. Qənşərdəki meşədə oturub xeyli müşahidə apardıq. Qaçqıncılıqdan iki-üç ay keçməsinə baxmayaraq, kənd tamam dəyişmişdi. Cəngəl basmışdı hər yanı. Evlər güclə görünürdü. Sakitlik... Bir inni-cinni yox... Qu desən qulaq tutular. Kənd necə dəhşətli görünürdü, İlahi! Evlər div kimi adamın üstünə gəlirdi. Bizim evin pəncərələri sındırılmış, həyatını ot-ələf basmışdı. Saqqal uzadan kor adamı xatırladırdı evimiz. Bu saat əl uzadıb tutacaqdı ətəyimdən. Tutub hay-küy salacaqdı. Sonra da "gözlər"indəki sirli qaranlığın boşluğundan kimsə tufəngini uzadıb güllələyəcəkdi məni. Dolmuşdum!

Axşam düşər-düşməz kəndə girdik. Vədələşib ayrıldıq; hərə öz evinə tərəf. Cəngəli yara-yara evimizə yanaşdım. Həyəətə girərkən kimsə arxadan tutdu məni. Vahiməylə çevrildim. İtimiz!

Adamsızlamışdı itimiz. Sırmandı üstümə, əlimi, ayağımı, üzümü, tüfəngimi yalamağa başladı. Quduz dəymiş elə elədi ki, özümü saxlaya bilmədim, oturub hönkür-hönkür ağladım. Hannan-hana özümə gəlib evə baş çəkdim. Qapı-pəncərəni sındırmış, kallayı otağımızdakı şifoneri üzüqoylu aşırıbmışdılar. Döşəmədə əsgər çəkmələrinin izi vardı. Vəssəlam! Qalan heç bir şeyə toxunmamışdılar.

İt mənə qoşulub gəldi, indi budu arxaşdadı. Allah qoysa, birlikdə kəndə qayıdacağım. Bircə evlənmək problemini həll edə bilsəydim... Qohum-qardaş o qədər üz vurub ki, day bəhanə gətirməyə söz qalmayıb. Kənd üçün verdiyim vədlər isə aktuallığını itirdiyindən əməlli-başlı gülüş doğurur. Qınamıram onları, yaş keçir. Qırxı haqlamışam uje. Saçım da tökülür. Bir müəllim yoldaşım var, deyir, Dima, tez evlən, saçın töküləndən sonra sənə qız gəlməyəcək. Hi-hi-hi... Həm də savadsızlaşırım getdikcə. Sənəti işlətmirəm deyin unudulub gedir. Artıq yumşaq işarənin hansı sözlərdən sonra qoyulduğu xatirimdən çıxıb. Əşşi, heç lazımım da döyül! Durum görüm döllək necoldu.

Evimiz

Evimiz kəndin ayağında yerləşirdi. Kənd Sərəyal dediyimiz dağın yanınacan uzanır-uzanır, dağın dibi ilə axan çayın əlüzyuyanında bizim evimizlə sona çatırdı. Evimiz kənddəki evlərin çoxundan böyük idi və Sərəyaldan baxan hər hansı nikbin yazıçı onu kəndin qabağı ilə "irəliləyən" dəstə başçısına bənzədə bilərdi. Ələlxusus da çardağına görə... Qıpqırmızı rəngi, hava üçün qaldırılmış dəlikləri, novalçaları. Evin qarşısında ucalan və yarpaqları mətbəxin pəncərəsindən içəri soxularaq otaqlara bahar tərəvəti yayan çinar isə bambaşqa aləm idi.

Aradan on bir il ötsə də, evimizin bütün incəliklərini, ən xırda özəlliklərini, hətta haradan nə hava duyulduğunu, necə qoxu gəldiyini dəqiqliklə xatırlayıram. Məsələn, evin ön divarının sağ tərəfində, aynəbənddən təxminən bir metr aşağı - divarın içində sərçə yuvası vardı. Dəfələrlə nərdivan qoyub çıxmış, o yuvanın içindəki findıq boyda yumurtalara baxmışdım. Boz sərçənin cikkildəyə-cikkildəyə yuvaya girib çıxdığını da az görməmişdim. Pilləkən tutağının da, mətbəx qapısının da rəngi göy idi, aynəbənd isə ağ boya ilə boyanmışdı. Alt mərtəbədəki pəncərələrin hamısına cağ vurulmuşdu. Cağların naxışı eyni idi. Arxa zirzəmidən kəsif nəm qoxusu gəlirdi. İşıq çəkilməmişdi bura. Qış vaxtı taxta çəlləkdə qoyduğumuz kələm turşusunu, boş arı yeşiklərini, köhnə çemodanları, qara çay yeşiklərinə yığılan irili-xırdalı məişət əşyalarını bu otaqda yerləşdirmişdik.

Pilləkənimizi də unuda bilmirəm. Hətta pillələrin sayı da yadımdadır: on beş... Özü də Bakı kubikindən tikilmişdi pilləkənimiz. Tutacaq yerini də əla düzəltmişdik. Nazik boru... Günəş öz şüaları ilə birlikdə...

Əvvəllər evimizin qabaq qapısı birbaşa həyəətə açılırdı. Sonalar qarşısında mətbəx üçün ikimərtəbəli otaq tikdik. Evimiz külək ağzında yerləşdiyindən ikinci mərtəbəsinə şüşəbənd qoymadıq. Tək kubiklə tikdirdik. Dədəmin söylədiyinə görə, evimiz çox xərc aparıbmiş. Bütün xırda-para hesabları da nəzərə alsaq, hər bir iri daş "urus onluğuna" gəlib oturub divara. Otaqlar hamısı təmirli, qapılar hazır, içinin mebel-filanı yerli yerində. Amma yenə də projekt başa çatmamışdı və dədəmə görə, bu haradasa üç-dörd il də davam edəcəkdi. Buraya daxil idi nələr: artırmanı uzatmaq, hamamı, tualeti evə köçürmək, tövləni evdən uzaqlaşdırmaq, çardağı götürüb yeni tikilmiş mətbəxlə bahəm vurdurmaq və s.

Mətbəximiz tam təmir olunmamışdı. Sərəyalın yaxasındakı bulaqların birindən boru ilə çəkdiyimiz su ikinci mərtəbəyə rahatca qalxırdı və bütün günü şırhaşır axırdı. Krantın böyüyü isə həyətdə, evin sağındakı ot tayasının yanında idi.

Aynabəndimizdə daha çox didilmiş yun olardı. Ora gündöyən yer olduğundan bu cür ev işləri üçün əlverişli idi. Özümüz dolayı otaqda yaşayırdıq. İçəri girən kimi diqqəti divardan asılan böyük fotosəkil cəlb edirdi. O anamın atasının şəkli idi və açığını deyim ki, o vaxt ən böyük dərdimiz bu nurani kişinin vəfatıydı. Şəkli əmim poçtla göndərib Moskvada böyütdürmüşdü. Qaçhaqaç vaxtı anam birinci o şəkli götürdü. Dədəm Arandan xeyli gec gəlmişdi və gəlib çıxanda kənddə, demək olar, heç kim qalmamışdı. Gətirdiyi maşın isə çox balaca idi. Odur ki, evin ən vacib əşyalarını yüklədik maşına: un, düyü, çörək, xalçalar, yorğan-döşəyin üzü, televizor, pal-paltar, qab-qacaq, yatıb-duracaq və ən əsası çadır...

Evimizə gələn qonaqlar kallaı otaqda qalırdılar. Kallaımız xeyli böyük və yaraşılıq idi. Beş böyük pəncərəsi vardı. Tavandakı çilçıraç yağlı boyayla rənglənmiş ağappaq otaqda minbir rəngə çalırdı. Dədəm bu çilçırağı ermənilərə qıymadı. Ayağının altına stul qoyub dardı və tavanı dağıdıb yerindən çıxartdı. İşıqçün uzanan nazik şunur yağlı boyanı xışiltıyla yarıb qapının tininə qədər uzandı. Anam ağladı...

Evimiz çox əziyyətlə tikilmişdi. Əvvəla, yeri sərt idi, ikincisi, qapısına maşın gəlmirdi. O boyda tikilinin daşını, qumunu, sementini dədəmlə anam çiyinlərində daşmışdılar. Odur ki, evimizdən əbədi ayrılacaqlarını xəyallarına belə gətirmək istəmirdilər. "Yəqin bir həftəyə, uzağı on günə, bir aya qayıdırıq"- deyirdilər.

Sürücümüz Füzulinin Veysəllisindən idi. Qaçqınlığın nə olduğunu bilirdi. Odur ki, maşına doluşmazdan əvvəl anama dedi ki, xala, evinizə son dəfə rahat -rahat tamaşa elə, gözlərinə köçür... Bir daha görməyəcəksən .

Anam qapının qifilini vurub aşağı düşdü, bağçanın qapısını örtüdü, ayağı bağlı toyuqları yeşiklərə doldurub maşına qoydu. Sonra çevrilib evimizə xeyli tamaşa elədi. Ən axırda əyilib evin "ayağından" -divarla torpağın birləşən yerindən öpdü və dınmız-söyləmız qayıdıb maşına əyləşdi.

Biz uşaqlar "kuzada" idik və sevindiyimizdən atılıb düşürdük. Bu əzəmətli dağın kölgəsində və bu maşın görməyən həyətin darısqallığında keçən beş-on il ömür bezikdirmişdi bizi. Maraqlı yerlər görəcəkdik yəqin. Düzəngahlar... Futbol... Bircə ona heyif ki, qapıdakı "daşqa"nı götürmədik. Bizimçün o boyda kənddə bu "daşqa" qədər qiymətli şey yox idi və baxan olsaydı, bəlkə də evimizdən daha artıq o "daşqa"nın arxamızca pıçıldadığının şahidi olardı: "Məni atdınız..."

Qaçqınçılıqdan altı ay sonra qohumlarımızdan biri Kəlbəcər üzdən aşıb getmişdi kəndimizə. Onun gətirdiyi xəbəri bütün ailə üzvlərimiz söz-söz cümlə-cümlə əzbər bilirik. Bu cümlələri təhrif edən olsa, daxmamızda əməlli-başlı mərəkə qopar: "...Qıfılı sındırmışdılar. Hər yeri qırıb-töküb axtarmışdılar. Salamət pəncərə yox idi. Pilləkəndə bir qarış ot bitmişdi. Həyətinizdə cəngəl əlindən yerimək olmurdu. Məhəllədəki evlərin və ot tayalarının heç birini yandırmamışdılar."

Evimizi son dəfə fotosəkildə gördüyümdü. Uzaqdan çəkilməmiş pozuq, bulanıq bir fotosəkildə... Onu da bizə vermədilər. Kənd bütöv düşmüşdü deyən üstündə dava idi. Üzünü çıxarmaq isə heç cür mümkün deyildi.

Anaxanım

Dədəmin birinci arvadı olub Anaxanım. Həm də yaxın qohumudu. Bir yerdə on ilə yaxın ömür sürüblər, övladları olmayıb. Tale gülməyib üzlərinə. Səbəbi özündə biləndə «gəl üzüsulu ayrılacaq» deyib dədəmə. Dədəm də razılaşıb, yaxın-uzaqda yaşayan qohum-əqrəba da... «Elin adəti var, doğmayan arvadı saxlamazlar!»

Balaca daxmalarında nə varsa, tən bölüblər. Bir daxma qalıb, bir də bir inək. İnəyi ona bağışlayıb dədəm, daxmanı özü götürüb. Deyilənə görə, heç inəyi də aparmaq istəmirmiş: «Nəyimə gərəkdi, saxlayanım yox, otaranım yox. »

Zənbilini qoltuğuna vurub, inəyini qabağına qatıb getmək istəyəndə, «Dayan» deyib dədəm:

«İlk oğlumu sənə verəcəm... Qoy qocalanda yiyə dursun sənə».

Dinməyib Anaxanım, başını aşağı salıb.

Miladın 1976-cı ilinin ilk günü mən gəlmişəm dünyaya. Dədəmin ilk oğlu, babamın ilk oğul nəvəsi... Daha doğrusu, yanvarın ortalarında doğulmuşam, sənəddə birinə yazıblar. Uşaqlığımlı dumanlı xatırlayıram. Amma aqlım kəsəndən ta bu günəcən özümə qarşı hədsiz sevgi duymuşam Anaxanımdan. Yalan olmasın, əllərində anamın əllərindən artıq bir hərərət hiss etmişəm. Böyüdükcə bu gerçəkliyi mistik vahimələrlə qavramışam. İllah da eşidəndə ki, dədəmlə Anaxanımın arasındakı söhbəti başqa heç kəs bilmir. Hətta doğma anam belə...

Sonradan mənə məlum olmayan səbəbdən dədəmlə Anaxanımın sevdası baş tutmayıb.

İndi Bakıdayam... Darısqal bir yataqxana otağında. Ailəmlə, övladlarımla...

Anaxanım isə Ağcabədinin Taxtakörpü qəsəbəsindən İmişli sərhədlərinə qədər uzanan kəndsiz-kəsəksiz, ağacsız və susuz düzəngahın ortasında... Kəndimizin qış yatağında. Yatağın lap kənarındadı yaşadığı yeraltı dam. Olmuşam bu damda. Adam məzar kimi enir bu qəribə olacağın içinə. Ətrafını təxminən bir metr qazıblar. Damın ortasına basdırılan dirəklərin üstünə mil qoyublar. Milə perpendikulyar yerləşdirilən qabırğaların o biri ucu xəndəyin tinindədir. «Tavan»ın sağ küncündə açılmış kiçik bacadan bir ovuc göyüzündən başqa heç nə görünmür. Xəndəyin evin içinə düşən hissəsindən mebel kimi istifadə edir Anaxanım. Üstünə qab-qacaq yığır, fanar, çıraq

qoyur, toyuqlarını kükə salır. Torpağın üzünə gözəl tikmələr çəkib. Gecələr fanarı evin orta dirəyindən asır. Fanar öləziyən şöləsiylə qaranlıq daxmaya daha da hüznü görkəm verir. Gecələr bu tərəflərdən keçəndə səsini qıssan, Anaxanımın gizli-gizli ağladığının, ya da öz-özünə nəsə danışdığıının şahidi olarsan, için tökülər. Bu dünyada torpağı Anaxanım qədər ürəkdən sevən, ona Anaxanım qədər yaxın olan ikinci bir adam çətin ki tapılsın. Zəlzələ olanda da ilk dəfə o hiss edib və qalxıb bütün yatağa hay salıb. Torpağı sevdiyindəndir ki, camaatın yığışığına ona daxal tikməyinə razı olmadı. Çox vaxt pay-püşkünü də qəbul eləmir qohumların. Səbəbini özündən başqa kimsə bilməz. Yalnız ehtimallar yürütmək olar: «İnciyib», «Özünə sığışdırmır», «Ehtiyacı yoxdu» və s.

Yaxşı toyuqları var. Xoruzlu, fərəli, beçəli bir sürüdü. Yeyəndə tək yemir çolpaları. Yumurta hədiyyə etməyi lap çox xoşlayır. Xüsusən, uşaqlara... Novruz bayramında. Gecələr bir az qayğılı yatır toyuqlarından. Ətraf boş səhralıqdı. Tülküsu var, çaqqalı var, oğrusu-əyrisi var. Xüsusən, yay vaxtı hamı çıxıb gedir yaylağa, yataqda üç-dörd ev qalır, onlar da yatağın o biri başında...

Nə qədər çalışırlar yaylağa getmir Anaxanım. Bu onun həyatının sirli harmoniyasını pozacaq sanki.

Yay uzununu işi-gücü örüşdən qurumuş təzək və şax-şəvəl toplamaqdı. Ta o qədər ki, qışın üç ayı sərəsər yandıрмаğa çatsın.

İldə iki dəfə sevinir Anaxanım. Bir Novruz bayramında, bir də camaat yaylaqdan yataqlara köçəndə. Hiss eləyirsən ki, hamı üçün darıxıb arvad. Gedib bir-bir toxunur qohumlara, hal-əhval tutur, dağdan yanaqları turp kimi qızarıb gələn toppuş uşaqları öpür, dişləyir, ağladır. Birdən döyür guya... Gözündə yoxdu Anaxanımın. Hamı uşağını etibar eləyir ona. Elə baxır, doğma anasından da yaxşı. Hətta bəzən qərribə bir ərklə uşaqları doğma analarına tapşırır:

“Qaşını-gözünü az tumarla! Uşağa bax!”

Köçənə macal bu erk yalvarışla əvəz olunur:

“Sən Allah, uşaqdan muğayat ol, çox geridi. Deyillər, dağ bu il yaman nəmişlik olacaq, soyuqdan gözlə, yeməyinə fikir ver.”

Sonra da hədə-qorxu:

“Payız gələndə belə sınığ olsa, vay halına!”

Anaxanımın xoşbəxtliyi yaz başı sonuncu köç maşını yataqdan çıxıb gedənəcən çəkir. Həm tənhalığın, həm gələcək istilərin kədəri bir az da qocaldır Anaxanımı, bir az da torpağa oxşadır. Yayı əyri-üyrü dirəklərin üstə qurulmuş iki metrlik çardağında keçirir. Qərribədir, aranın isti yay gecələrində bircə metr hündürlüyə qalxdım, havanın nisbətən dəyişdiyini açıqca hiss eləyirsən.

O günü yatağa getmişdim. Gördüm Anaxanımı. Qohumların dediyinə görə, xəstələndiyimi eşidib, xeyli narahat olub. Özümə bildirmədi amma:

“Balaların nə təhərdir?”

...Çevrilib düzənliyin ortasındakı balaca təpəcikdən – Anaxanımın yeraltı damından korun-korun qalxan təzək tüstüsünə baxdım. Ağappaq idi... Bulud kimi...

General

“İsgəndər əsir düşüb!”

Xəbər təzə-təzə binələnən qaçqın düşərgəsinin üstündə ildırım kimi şaqqıldadı. İsgəndər kolxoz sədrimiz idi və kənddə elə bir adam tapılmazdı ki, yaxşılığı keçməsin. Kölgəli adam idi İsgəndər, igid adam idi! İndi gəl yurdunun dağılan, yuvanın yağmalanan vaxtı belə xəbərlərin ağırlığına tab gətir.

Qış yatağına bir-bir, iki-bir gələn köç maşınları ilə bahəm qara-qara xəbərlər də gəliridi.

“İsgəndər əsir düşüb!”

“Vay aman, Allah hey!” - bunu dədəm dedi və maşından yenicə tökdüyümüz vəş-vüşü günün altında sərili qoyub yatağın ortasına - İsgəndərin qardaşı Əlimərdangilə yollandı.

“Qardaş heeyyy..! Qarnın yansın, ay nənə!” - Əlimərdan papağını yerə atıb başına-başına döyür, arvad kimi hıçqırır ağlayırdı.

Kimsə tutmaq istəyirdi onu:

“Səbrin olsun, Əlimərdan, işin dəqiqini bilən yoxdu hələ.”

Əlimərdan heç nə eşitmirdi, başını nağaraya döndərmişdi. O, bədəcə nəhəng adamıdı, ortasına örkən dolanmazdı. Qızıl dişləri toppuş sifətinə xüsusi yaraşlıq verirdi. Odu ki, ağlamaq yaraşmırdı bu kişiye, heç yaraşmırdı.

Əlimərdan ruslar demiş, «delavoy» hərəkətləri ilə rayonda ad çıxarmışdı. Buna görə ona «general Akberov» deyirdilər. Kənddəki evi sarayı xatırladırdı. Bir bağı vardı gün axşamacan gəzib qurtarmaq olmazdı.

General Akberovda heç çavuşluq da qalmamışdı. Dərd oynadırdı onu. Bir yana baxanda günahı yoxudu kişinin. Yetim böyümüşdülər hər iki qardaş, çox əziyyətlər görmüşdülər. Hələ-hələ çörək tapıb adam kimi yaşayırdılar ki, belə oldu. Həm də İsgəndər elə adam idi ki, ona bütün camaat yanırıdı, onda qalmış, doğmaca qardaşı ola.

“Qardaş heeyyy... Namərd qardaş!” - qıyya çəkirdi Əlimərdan.

Generalın başına toplaşanlar xısın-xısın pıçıladaşırdılar:

“Bir dəstə adam kolxozun mal-qarasını kənddən çıxarmaq istəyib. Laçının çayına enəndə görüblər ki, yol bağlanıb. Naxırı Həkərinin qırağında qoyub geri dönüblər. Kəlbəcərə tərəf... Gecə vaxtı erməni mühasirəsinə düşüblər. Hərə özünü bir kolun dibinə atıb. Təsadüfən üç yoldaş yolun bir tərəfinə düşüb, tək İsgəndər bir tərəfinə. Ermənilər maşınla gəlib onların arasında dayanıb. Düşüb başlayıblar axtarmağa. Yoldaşlar yolun altı ilə özlərini meşəyə verib aradan çıxıblar, İsgəndər qalıb.”

Barıt qoxusu çəkilməmiş hadisəyə qeybət donu geydirənlər də tapıldı: «İsgəndəri öz yoldaşları öldürüb, heyvanı da Kəlbəcərdə satıblar. Bu şayiəni də yayıblar ki, onları sorğu-suala çəkən olmasın».

Əlimərdan üçün bu söhbətlərin əhəmiyyəti yox idi, deyəsən. Hər iki halda, özü demiş, bir kəndə bab gələn qardaşını itirirdi.

Daha bir köç maşını vığıltıyla yatağa daxil oldu. Əlimərdan kiridi. Köç sahibi düşüb ağır-ağır camaata yaxınlaşdı:

“Əmir müəllimi Laçının girəcəyində yaralayılar. İsgəndər əmidən xəbər yoxdu. Bir də eşitdiyimə görə, şair Möhübbətginin köçü mühasirəyə düşüb.”

“Qardaş hey!”

Qollarını tutmuşdular generalın, başına çırpma bilmirdi daha.

Oğlanları sakit-səssiz dayanıb, general atalarının yesir gününə tamaşa edirdilər. Əslində, bu mənzərənin özü İsgəndərin əsir düşməsindən heç də az təsirli deyildi. Mən hələ anlamırdım bunu. Üç il sonra biləcəkdim ki, atanın acizlikdən ağlamasını seyr etmək övlad üçün nə deməkdir. Üç il sonra qoca nənəmin meyitini yumağa su tapılmıyacaqdı. Bir qızın minnətinə düzələn traktor daş yola çıxar-çıxmaz «xoddan» düşəndə, dədəm heç yana əl çatmayan, ün yetməyən bu sonsuz, palçıqlı düzəngahın ortasında oturub hönkür-hönkür ağlayacaqdı. Mən də dədəmin palçıqlı əllərinin arxasıyla işığı sozalan gözlərini necə quruladığına baxa-baxa güvəndiyim dağların qar altında qaldığını bütün ağırlığı ilə anlayacaqdım və könlümü qara bir bədbinlik çulğayacaqdı.

İsgəndərin körpə uşaqları səs-səsə verib ağlaşdılar. Yenidən ayaq tutub yeriyən yaş yarımlıq qızı da ağlayırdı. Təbii, o, nə baş verdiyini anlamırdı, ancaq «əmi»nin dəliliyindən hiss edirdi ki, nə iş «yaxşı iş» olmayıb.

“Qardaş heyyy...”

General zabitəli səslə bağırdı. Amma həm istinin bürküsü, həm də dərdin ağırlığı əldən salmışdı kişini. Yatağın ortasında stul qoyub əyləşdirdilər. General artıq səyyar haray-həşirdən oturaq ağıya keçmişdi. Yana-yana ağlayırdı. Ona verilən təsəllilər boş və mənasız idi. Dədəm də dinmirdi.

Növbəti köç maşını yatağa daxil oldu:

“İsgəndər əmidən xəbər yoxdu. Kənddən çıxan axırıncı dəstə Kosalar yaxınlığında mühasirəyə düşüb, İmranla Nabatı əsir götürüblər, uşaqları burda yataqdadı. Qara müəllimi yolun ortasındaca güllələyiblər. Zəriş xala maşından düşəndə yıxılıb, ayağını sındırıb. Ona görə, qoyub qaçmağa məcbur olublar. Gülgöz arvadı gecə çinqilin ətəyində itiriblər. Şair Möhübbətgili də tutublar. Qardaşını da, qardaşı oğlunu da əsir aparıblar.”

“Bəs Möhübbət?” – Əlimərdan soruşdu.

“...”

“A bala, Möhübbətə nə gəlib?”

”...Başını kəsiblər ...Yolun qırağındakı tut ağacının altında.”

“Vay-vay-vay! Ay Allah, nədi günahımız? Kərəm elə, İlahi!

General azca fikrə getdi, bir azdan yorğun səsi yenidən eşidilməyə başladı:

“Qardaş heeyyyy...”

Kimsə dözmədi artıq, qranat kimi partlayıb daxaldan çölə sıçradı:

“A qeyrətsiz, camaatın ölüsü ölü döyül?!”

O idi... İnarənin bacısı...

“Özünü qoymusan həyasızlığa. Bilirsən bala itirmək nədi? Gecə... Qaranlıq meşə... Ər şəhid... Üç yaşlı körpə itkin... Bir yandan da tanklar, avtomatlar... Həəə, a qeyrətsiz?!”

“Ay ləçər! Ay ləçər!”- daha heç nə demədi Əlimərdan.

İnarənin bacısının əsəbləri pozulmuşdu. Bayaqdan rabitəsiz cümlələrlə Xocalıya ərə gedən İnarənin başına gələnlərdən danışdı. Əri şəhid olub, üç yaşlı oğluyla qalbmış yazıq gəlin. Xocalı alınan gecə meşədə oğlunu itirir. Nə qədər çalışırlar, qonum-qonşuya qoşulub Ağdama gəlmir. Tək-tənha qayıdıb uşağını axtarır. Təsadüfən meyidinin üstünə çıxır. Uşaq əvvəl yaralanıb və xeyli iməkləyib. Barmaqlarına tikan batmış. Sonra qan itirdiyindən keçinib. İnarə bacısına deyirmiş, onu basdırmaq istədim, amma mənə elə gəldi barmaqlarındakı tikanlar qəbirdə incidəcək onu, tikanları bir-bir çıxartdım, sonra dəfn elədim.

Bu hadisə İnarədən çox bacısına təsir etmişdi. Amma arvadlar danışdılar ki, anası çəkdiyini içində çəkir, heç yas yerlərində də ağlamır. Eləcə oturub matdım-matdım baxır. Çoxu da deyirdi, başı xarab olub ona görə.

İnarənin bacısı danışdı, danışdı birdən başladı oynamağa.

“Bu də sənın Laçının! Dovşan kimi qovaladılar hamınızı. Hökumət hanı, hökumət? Tamah çəkdi apardı, yedi-yedi doymadı! A general, a general, soxdun papağını yerə...”

“A ləçər!”- başını buladı Əlimərdan, buladı, buladı və susdu.

“İsgəndər əmi gəlir!!!” – kimsə qışkırdı.

Hamı həyəcanla çevrilib yatağa daxil olan növbəti köç maşınına baxdı. İnarənin bacısı oyununu saxladı, general oturduğu stuldan üzüqoylu yıxılıb, tozun içinə yumalandı.

Şəhid məktubları

Morqda işləyən Kubra xanım şəhid olmuş əsgərlərin cibindən çıxardığı bu məktubların güllə yerlərini və qan ləkələrini olduğu kimi sizə təqdim edə bilmədiyini üçün təəssüflənir və nöqtəsinə, vergülünə, hətta qrammatik səhvlərinə belə toxunmadan çap etdirməklə ovunmağa çalışır. Üstəlik zamanın öz dəsti-xətti ilə qələmə aldığı bu hekayətləri ixtiyarınıza buraxmaqla təskinlik tapır, düşünür ki, indən sonra bu kağız parçaları əvvəlki qədər ağır olmayacaq, onları kitab rəfindən götürmək, o üzə, bu üzə çevirmək, hətta işığa tutub oxumaq mümkün olacaq.

Hörmətli məktub

Əvvəlan salam. Necəsüz Lələ Güli Elçin Feyruz Hikmət necədir. İşləriniz necə gedir. Bilirəm indi iş əlindən başuzu qaşımağa vaxtuz yoxdur. Əgər mənim kefimi xəbər almaq istəsəz sağ-salamatam. İşlərim də yaxşı gedir. İndi biz bir neçə gündür təlimi başa vurmuşuq. İndi isə pexota təlimi keçirik. Pexota təlimi minemiyot təlimindən çətindir. Günüzlər dəniz qırağında dağda palıqona gedirik gecələr isə çölə hücumu öyrənirik. Yorulmayasan çox əladır maraqlıdır.

Burda bir leytnatla tanış olmuşam, nə vaxt istəsəm məni kağızsız buraxa bilər. Amma qorxuram gələm. Gəlsəm birdən yoldaşlarım döyüşə gedər. Komandirimizə demişəm, döyüşdən kağıznan buraxacaq. Day lələm mənim üçün gəzməsin.

Burda yanımda Kolinofkadan 2-i nəfər var. Biri Məmmədin oğlu Mehrabın arvadının qoxumu Elmidar təyyar oğlu biri Xavizənin oğlu idrisin gəlininin qardaşı Tehran gülseyin oğlu. Mənim sözüüm bu qədər. Yazın görüm öz kefiniz necədir. Lələ

necədir. Vaxt tapıb çölə gedə bilir. Gəlsəm çəlləyin birin mən yeyəcəm. İki aydı balıq yemirəm.

İki yarım aydı gəlməyimə inanmıram. Hələ billəm iki üç gün bundan qabaq gəlmişəm. Günlərim çox xoş keçir.

Burda türklərnən aram yaxşıdı. O gün bizi çağırıldılar dayananda türklər ürəyimə qulağın dayadılar. Çoxu dedi iki dənədi. Komutan deyir türkiyədə belə saldat görməmişəm. Mənə deyir ağ ciyərin hardadı deyirəm qarnımda deyir qarında ağ ciyər olmaz dedim ürəyi iki dənə olanın ağ ciyəri qarnında olur.

Çülü necədir. Almaz gilə deyir onu çox işdəməsin. Kömək eləsin. Mənim üçün darıxmasın sağlıq olsun. Eravanı alanda onunçün erməni gəlmi gətirəcəyəm.

Elçin necədi. Deyin işində olsun day mənə molla lazım deyil. Mamaçanın uşaqlarından biri molladır: cibində quran.

Fiyruz necədi. quşa gedə bilir. Deyin seçmə qurtaran deyil atsın vursun. Almaz necədi deyir uşaqdan madı olsun. Gəlib əmi deyən görüm.

Mehri necədi. deyir ondan qabaq lələ corab toxuyub göndərdi. Ovşim sözüm bu qədər. Məndən məni soruşanlara çoxlu-çoxlu salamlar. Mənə kəddə qohumlardan hasının toyu olacaqsa həmən günü yazın bəlkə döyüşdən gəldim.

Dünyalar qədər istəkli sevgilim Qabil sən bilsən mən bu məktubu necə yazmışam. əzizim bu məktubu mən kövrələ-kövrələ yazıram. Əzizim mən səni başa düşürəm ki sən əsgərliyə məni qoyub getmək istəmirsən. Bilirəm ki məni bir gün görməyəndə darıxırsan. Sevgilim elə mən də sənə kimi darıxıram. Nə etməliyik dözməli və səbr etməliyik. Bəlkədə sən gedəndən sonra orada 1-2 yaxutda 1 ay çətinlik çəkəcək məni görmək istəməyəcəksən. Elə mən də sənə kimi darıxacam. əzizim Qabil mən sənə məktubunu ağlaya-ağlaya oxudum. Bəlkə sən də bu məktubu kövrələ-kövrələ oxuyacaqsan sevgilim mən sənə gedənə kimi sənənlə olmaq istəyirəm. Bəlkədə sən də bu fikirdəsən. Bilirəm əzizim sənə mənə olan sözün nədir. Qabil nə olar məni bağışla. Sənə o gecə məni öpməyinə razı olmadım. Ancaq indi peşmanam ki niyə belə elədim. Mən nə biləydim ki sən belə tez əsgər gedəcəksən. Axı mən elə fikirləşdim ki, biz həmişə görüşəcək və nə vaxt olsa öpüşəcəyik. Yalnız belə olmadı. Bilirəm əzizim dura bilməyəcəyik. Elə isə görüşəndə öpməyə hazır ol. Nə vaxt istəsən öp. Amma özümə demə. Sağ ol.

Mənimçün sənə getməyin çox çətinidir.

İmza: sevgilin Amaliya

Unudulmaz məktub.

Əziz qardaşım Rəsul salam. Salamdan sonra sağlıq və salamatlıq. Yaz görüm necəsən. Rəsul mənim məktub yazmağım ancaq əmin sənənin yanına gələndən gələne olur. Rəsul bibin sənədən ötrü yaman darıxır. Yenə pəpiş başını qatır. Minir bibiyin belinə, qolun, üzün dişdiyir. Nə qədər eliyirik bizdə qalmır.

Yaz görüm nə iş görürsən. Xüsusi kefin necədir. Başar üzüyola ol. Hamımızın sənə çoxlu salamı var. Arzu eləyirik ki, müharibə qurtarsın sağlıq salamatlıq olsun. Rəsul özün neçə aydı ordasan gör imkan olsa icazə al əminnən gəl. Əminə də

tafşırırmışam deyir imkan olsa gətirəcəm. Sağ ol, öpürəm səni məktub yaz. Bir az da sözündən-söhbətindən yaz əmin məktubu özümə verir.

Hörmətli məktub

Əziz qardaşım Rəsul salam. Salamdan sonra yaz görüm vəziyyətin necədir. Sizə indi nə örgədirlər. O qədər yadıma düşürsən ki, burnumun ucu göynəyir. Rəsul qonşumuz Məmişin oğlu İntiqam əsgərlikdən qaçıb gəlmişdi. Deyirdi serjantım məni incidir. deyir pul ver şokalad al, siqaret al.

Əgər səni də incidirlərsə əmim gələcək yanına onda deyərsən. Rəsul Ziyədin bir dəfə gəlib evdəkiləri gördü. Sən də bir dəfə komandirindən icazə al gəl bir səni görək. Qumruynan Tamara yaman darıxıblar səndən ötərin. Elə hamımız... Rəsul aprelin 1-də Tofiq yaman aldatdı məni. Dedi Rəsul gəlir. Mən də səni yuxuda görmüşdüm. Qaçdım həyəətə gördüm yoxsan. Sonra yadıma düşdü ki, aldatma günüdür. Rəsul mənə məktub yaz. Gözləyəcəm. Yaz gör sizi nə vaxt döyüşə aparacaqlar. Bax özündən müğayat ol. Yaxşı. Rəsul səni öpüb ayrılıram. Sağ ol. Cavab gözləyirəm.

İmza bacın Adilə 11.II.94

Cəbhə məktubu

Salam əziz ana kefin necədir
İsmayılıda havalar yaxşımı keçir
Salam de hamıya mənim dilimdən
Sizdə nə var nə yox təzə xəbərdən

Bəlkə ağlayırsan məndən xəbərsiz
Yox, yox, qadan alım ağlama mənsiz
Sənin göz yaşının hər damlasına
Mən qurban kəsilib səssiz səmirsiz

Tez yaz cavabını gözləyirəm mən
Yuxuma girmişdin dünən yenə sən
Nigaran qalmışam anacan, səni
Nə vaxt görəcəyəm bir də görəsən?

Anacan necəsən. Buradan zəng eləmək bir az çətindir. Ona görə də zəng eliyə bilmirəm. Amma çalışacağam ki zəng eləyim. Bilirəm ki, məktub gec gəlib çatır. Amma neyləyək 5-10 gündən sonra uvalneniya məsələsi düzəldi. 3-4 nəfər heç evə getməyən var. Onlardan sonra görək icazə alıb gələ bilərəmmi? Nə isə. Hər şey Allah talanın köməkliyi ilə yaxşı olar. Bura məktub yazmaq istəsəniz Adres belədir. Goranboy rayonu h/h 157 İSR.

Daha nə yazım. Sağ olun, var olun, öpürəm sizi.

Goranboy. 18.XI .93

Sevgilim Qabilə sonuncu məktub

Dünyalar qədər istəkli sevgilim səni sevir və sənin xaişini yerinə yetirir və ağlama deyirsən ağlamıram. Əzizim axı özümü saxlaya bilmirəm sənin məktubunu oxuyanda kövrəlir və ağlayıram. Və çalışıram ki, sən gedəndə dalınca ağlamayım. Mən bilirəm ki, mən ağlasam sən də ağlayacaqsan. Bəli sənin dediyini edirəm. deyirsən fikir eləmə eləmirəm. Və sən yadıma düşəndə şəklinə baxıb elə biləcəm yanımdasan. Qaldı sənin əsgərliyini çəkib gəlməyinə allah qoysa çəkib gələrsən. Həyat qurar və ailə sahibi olarıq. Əzizim ailə quracaq sən ata mən isə ana olacam. Əzizim o nə deməkdi səni ömrüm boyu gözləyəcəm və sənin məktublarını oxuyub səni yadıma salacam. Bəli nə vaxt olsa görüşəcəyik. Elə məndə səni son dəfə bağrıma basmaq və öpmək istəyirəm. Yaxşı əzizim dalınca ağlamayacam. Bilirəm məni sevirsən və mənsiz dura bilməyəcəksən. Elə məndə sənsiz dura bilməyəcəm.

Yaxşı tez-tez məktub yazacam və cavab gözləyəcəm.

Sağ ol. Öpürəm səni.

Amaliya

Şanlı məktub

Əvvəla salam. Əzizlərim mənim əhvalımla tanış olsuz hələlik sağ və salamatam. Dayım Teymur əzizim xala ayın 17-də Arcazor uğrunda döyüşdə ayağımdan yaralandım. Narahat olmayın, axrı ki, Arcazoru aldım. Hindi Ağdərədə qospitalda yatıram. Xala mənim yaralandığımı bizlərdən heç kim bilməsinlər. Xala məndən ötrü ağlamayın çünki Yerevanı alıb pramoy gələcəm sizə, Teymur dayımnan oturub bir qletka araq içib sonra dava salacam.

Eşitmişəm Tahirə ora ərə gedib. allah xoşbəxt eləsin gələndə onu da görərəm. Ordan Füzuli gilə Almariyə asobu çoxlu salam de. Xala səndən bir xaişim var orda bir adam var ona da asobu salam de. Pərviz darıxma gələrəm. Yadındadı sənə mal axtarmağa gedirdik. Lap əla adamın canına yatır heyif cavanlıq. Teymur dayı sən də darıxma az qalib gəlib sizdə vurmağımıza. Xala məndən olsa ora gəlmərəm, məni ora çəkib gətirən bir canlı var (zaravat) Pərviz oraları sənə tapşırırsan onu sənə tapşırıram sənədə allaha

Əzizlərim sağ olun. Ayın axırı bərkə qospitaldan çıxıb sizə gəldim hələlik bu qədər öpürəm sizi.

20 yanvar 1993-cü il

Salam Natiq. Necəsən? Mən yaxşıyam. Sənin də yaxşı olmağın o bir Allahdan arzu edirəm. natiq yəqin orda da havalar soyuq keçir hə? Üşümürsən ki? özünü soyuğa vermə. Allah eləməmiş xəstələnərsən, əynini qalın elə. Natiq, məktubunu aldım. Həm Sahibi gördüyüm üçün, həm də səndən məktub aldığım üçün elə sevindim ki. Natiq, mən sənə məktub yazmışdım. Görünür almamısan. Üstündə Gəncədə olan yerinin adresini yazmışdım. O məktubda səndən o qədər şikayət yazmışdım ki. Yazmışdım ki, sən insafsızsən. Bilirsən niyə? Çünki, mənə məktub yazmırsan. O məktubumdan qabaq sənə üç dənə məktub yazmışdım. Ancaq göndərə bilmədim. Ürəklənib 4-cünü göndərdim, o da gəlib sənə çatmadı. Mən sənin kimi insafsız deyiləm, Natiq. Sənin adresini dəqiq bilsəm, sənə tez-tez məktub yazaram, heç vaxt tapıb oxuyada bilmərsən. Ancaq sizin yeri tez-tez dəyişirlər. Nə olar, ay insafsız, sən

mənə məktub yazsan, öz adresini versən, inan ki, hər gün məktub yazaram sənə. Mən sənə kimi deyiləm. Xahiş edirəm, Natiq, mənə tez-tez məktub yaz, məni məktubsuz qoyma. Mən o biri məktubumda yazmışdım ki, mənə şəklini göndər. Ürəyə bax ki, sən o məktubu almamısan, ancaq şəklini göndərmisən. Amma doğrudan insafsızsan. O nə sözlərdir yazmısan? «Əgər məndən yana darıxsan, şəklimə baxarsan, darıxmasan, o sənənin öz işindir» nə bilim nə. Özün bir fikirləş. Yol gözləyən qız gözlədiyi adamdan yana darıxmazmı? Natiq, mənə bir dənə də şəklini göndər, ancaq gözündə açığı olmasın. Qəşəng düşmüşsən, ancaq, gözlərin görsənmir. Yaman arıqlamısan. Fikir eləmə, hər şey yaxşı olacaq, inşallah. Natiq məhləmizdə toy evi tikirlər, inşallah sən gəlib hazırını görərsən.

Səlvər dayının qızı İlhaməni apardılar. Cəfər dayının qızı İlhaməni nişanlayblar xalası oğluna. Vüqarın bacısı İlahəni nişanladılar Azalı bir oğlana.

II binadakı Rəşidin qızı qoşulub qaçdı. Eldənizin bacısını Habilə verdilər. Deyəsən Habilə də əsgər aparacaqlar, ona görə tez qızın sözünü alıblar. Məhləmizdə olan təzə xəbərlər bu qədər.

Natiq, səndən bir xahişim var. Özünü qoru, ehtiyatlı ol. Bilirəm ki, Sahib də, sən də heç özünüzü fikirləşmirsiz. Natiq, heç olmasa mənim xatirəmə özünü qoru. Bir də ki, arxayın ol, bil ki, yolunu gözləyəcəm. Və sənənin bir barmağına belə tikan batmasını istəmirəm. Bu günlə düz 208 gündür ki, hər axşam dal balkona çıxıb Allaha dua edirəm.

Natiq, məni məktubsuz qoyma. Dözə bilmirəm. İnanırsan ki, az qalırım gedim vayenkomata, Deyim ki, məni yollasınlar sən olduğun yerə. Döyüşə bilməsəm də sənənin yanında olaram. Bu mənə bəsdir. Görəsən götürərlər məni? Kaş bir quş olardım, uçub gəlib səni görüb qayıdardım. Eh, Natiq sözüm çoxdur. Yazdıqca yazmaq istəyirəm. Ancaq bəsdir. Sənə yazdığım məktubları bilmirəm necə göndərim. Sənənin də məktub yazmağını istəyirəm. Amma o məktubun da mənə necə gəlib çatacaq bilmirəm. Mənə məktub göndərsən Zülfiyə xalaya yazarsan ki, elə eləsin heç kim bilməsin. Xahiş edirəm. Əgər bir adam bilsə inan ki mən ölmüşəm. Qonuşlarımızı ki, tanıyırsan.

Mamamın da acığına gələr. Danışdığımızı mamama demişəm. Bir az hirsələndi ki, atan bilsə öldürər. Dedim neyləyim mama əsgər gedirdi. Allah qoysa, gələndən sonra danışmağa getməyəcəm. Elə dedim ki, dinməsin... Nə edim. Əlimdən səni gözləməkdən başqa bir iş gəlmir. Ancaq gözləmək.

Sağ ol. Bir xahişim var səndən. Elə elə ki, bu məktubum ələ düşməsin, cır at.

Özündən müğayət ol.

Özünü qoru.

4.09.1993

(Cır at xahiş edirəm)

Əziz və hörmətli Şükür qardaşım, necəsən, keyfin necədi. Qaqa hələ mən də sənənin darıxıram. Qaqa bir də sən haçan evə gəlirsən. Qaqa sən gələndə mənə remen gətirərsən. Qaqa bir də sənənin 22 mart ad gününü təbrik edirəm. Sənə 100 il ömür arzu edirəm. Qaqa day nə yazım. Birdəfəlik evimizə qayıtmağuvu gözləyirəm.

day qaqa yazmağa bir sözü yoxdu. Sağ ol və sağ salamat qal. Sağ ol qaqa. Səni çoxlu-çoxlu öpürəm.

25.3.94

İmza: Şükürün qardaşı vəli

Sağ ol.

cavab gözləyirəm

Corcinin evi

Corci qadın idi. Qara dərili, suyuşirin, deyib-gülən bir qadın... Əlifbasını bilmədiyimiz ingilis dilində elə şirin danışır ki, qoca arvadlar belə nəfəsini qısıb qulaq verirdilər. Guya nəsə anlayacaqdılar. Guya Corci nəinki azəri dilində, hətta kürd dilinin Qarakeş, Şeylanlı ləhcəsində danışır. O da özünü elə aparırdı ki, guya bizim dili başa düşür, gah gülümsəyir, gah qara sifətinə daha qatı rəng verirdi. Bəs necə? Ola bilərdimi, millətin bu boyda faciəsi ona təsir eləməsin? Axı vətəndaşı olduğu ölkə onu bu insanlara yardım etmək, ev tikmək, tibb məntəqəsi açmaq, məktəb yaratmaq üçün göndərmişdi. Üstəlik gözüaçıq, biləndər adam idi! “Cip” markalı maşınından düşüb, qırmızı, dikdaban ayaqqabılarını tozlu düzəngahlara basan gündən anlamışdı ki, bütün gəvil kolları, qarağanlar, təzəklərlə birgə qızmar yay günəşi bu adamların özünə inamını da yandırır və kösövdə döndərdir. Kiminsə əlinə baxmağa, ən azı gözlərinin işartısını xoş bir şeyə yozmağa adət ediblər. Corci Allahından dönüb desəydi ki, bu yaz sizi Qarabağa qaytaracağıq, hamı inanardı.

Bu yerlərə bircə yol gəlirdi və həmin bircə yol bu yerlərin qeydsiz, şərtsiz hakimi, yoldaş Cabreyilovun asfalt yoldan azacıq aşağı, jandarm idarəsi qarşısında qoyduğu şlaqbaumun altından keçirdi. Şlaqbaum təkəcə öz işini yerinə yetirmir, həm də bir təslimiyyət missiyası həyata keçirirdi. Ətraf rayonlardan, paytaxtın özündən gələn adamlar dini-imanı, vicdanı şlaqbaumun bəri üzündə, jandarm idarəsinin qarşısında qoyur, sonra baş əyib o biri üzə keçirdilər. Düzünə qalsa, yaxından-uzaqdan təşrif buyuran nabelə yoldaşların tanışlıq üçün zəhmət çəkib şlaqbaumun o üzünə, o ilan mələyən, əqrəb kişənəyən çöl-biyabana getmələrinə əşhədü ehtiyac yox idi. Bu, yoldaş Cabreyilovun fikri idi. İstər şlaqbaumun o üzündə, istərsə də bu üzündə daldalanacaq tapanlar yaxşı bilirdilər ki, yoldaş Cabreyilov heç kimdən qorxmur və lazım gəlsə vəziyyəti olduğu kimi etiraf etməyə hazırdır: su yoxdu, otlaq yoxdu, məktəblər işləmir, işıqlar yanmır və s. Bircə səsə-küyə salan olmaya. Dəvə gördün, heç qığını da görmədim! Yoldaş Cabreyilovun bu yazılmamış qanunu xüsusən kənddən gələn qonaqlara aid idi. Yerli sakinlərə qalsa, heç vaxt istəməzdilər ki, elnən toy-bayram libasında gələn bələlərdən ötrü yoldaş Cabreyilovun başı ağrısın, orda-burda kişinin üzünə söz gəlsin. Axı neyləsin bu kişi? Allah erməninin bəlasını versin! Bəyəm yoldaş Cabreyilov deyirdi, o boyda torpaqları alıb milləti zəlil günə qoysunlar?

Adama elə gəlirdi ki, Corci yoldaş Cabreyilovun şlaqbaumundan bir balaca din-iman, bir balaca vicdan keçirə bilmişdi. Yəqin amerikalı olduğundan yaxşı

yoxlamamışdılar. Bəlkə onu camaata sevdiren də qadağan olunmuş mal kimi gəzdirdiyi bu keyfiyyətlər idi!

Corcinin sadəliyi, özünü yüksək tutmamağı da vardı. İlk gəldiyində bu yerlərin ən imkansız, xəstə sakini Abbasəlinin yeraltı damına baş çəkdi. Abbasəli il on iki ay yastıqdan baş qaldırmazdı. Onu yalnız yardım verən maşınların yanında görmək olurdu. Saralmış çöhrəsi, qırışmış üzü görünən kimi uşaqlar qaçıb dağılışır, saatlarla növbəyə duran böyüklər kənara çəkilirdilər. Nə qədər yolunu saxlasalar da, Abbasəli bəhanə tapıb kiminləsə savaşıır, əvvəlcə «bu xarabaya daş qoyanı», sonra hökuməti, axırda da Allahı söyür, aldığı ərzaq payını belinə aşırıb yeraltı damına çəkilirdi.

Camaat buralara təzə-təzə gələndə ümid edirdi ki, bu gün-sabah geri qayıdacaq. Heç kim ürək qızdırıb daxal-daxma tikmirdi. Vaxtı ilə burda heyvan saxlayan adamlar üçün quraşdırılmış darısqal, uçuq-sökük olacaqlarda və yeraltı damlarda daldalanırdılar. Sonralar gördülər yox, iş bir az qəlizdi, başladılar hərə bir yanda koma qaraltmağa. Bircə il keçməmiş hamı yerin altından üstünə çıxdı. Bircə Abbasəli ənənəsinə sadıq qaldı. «Nə qədər yaşayıram evim, ölən gündən qəbrim bu yeraltı damdır» - dedi.

Anası ölsün Corcinin! Günlərin birində, bir yük maşını gəlib Abbasəlinin damının qarşısında dayandı. Fəhlələr kuzadan taxta materialları, şifer, çərçivələr, üstünə qırmızı hərflərlə «USAİD» yazılmış göy rəngli qapı düşürdülər. Sonra ekskvator gəldi, su çəni gəldi, ekskvator çalovuşunu hərləyib yekə bir quyu qazdı, saman-palçıq yoğurdu. Corci özü “Cip”ini kənarda saxlayıb qolunu çırmaladı, Abbasəli üçün bir-iki qəlib kərpic kəsdi. Bəlkə də Abbasəlini bu dünyaya bağlayan ən dəyərli xatirə elə bu idi. Zarafat deyildi ha, «yardım verənlərin böyüyü» palçığı ovuclaya-ovuclaya onunla birlikdə kərpic kəsmişdi.

Xəstə olduğunu unutmuşdu Abbasəli. Fəhlələrə qoşulub işləyirdi. Sırıqlısını çiyinə atıb təsbeh çevirən saqqalı kişilər axşamlar mal-heyvanı yerbəyer eləyəndən sonra, özləri demiş «Abbasəlinin kalafası»nın başına toplaşırdılar. «Salam»dan, «işiniz avand»dan sonra, onun həvəslə yer ölçməyinə, xəndək qazmağına, kərpic daşımağına qaşları ilə zərif eyham vurub gülümsəyir, Abbasəli ilə kürd dilində məzələnirdilər:

«Qə xə cəm qə, jniqi va hılqır, pərəfi mali va bn» (Özünü cəmlə, elə bu arvadı al, təzə evə yığışın).

Qımışırdı Abbasəli, amma yerindəcə etiraz etməyi özünə müqəddəs borc sayırdı:

«Wər məben, Corci insanəqi çəyə!» (Elə deməyin, Corci yaxşı insandır)

Mal-heyvanının otu-ələfi bol olan başqa bir saqqalı və təsbehli kişi qayğısızcasına zarafatı uzatmaq istəyirdi:

«Düye mərəqi çəyə» (Sən də yaxşı kişisən).

Yerin altından üstünə çıxmağın sevinci Abbasəlinin vəzninə təsir eləmişdi. Əvvəlki kimi, hər sözə alınıb, hər eyhama cınamazdı.

Abbasəlinin evini hamı bir-birinə barmaqla göstərirdi. Əməlli-başlı pəncərə, dəhliz, qapı, hətta pəncərədə şüşələr, pərdə... Bir sözlə bəy otağı! Qalın tuman

geyinən və ortasını şalla çəkən, qılçaları tüklü arvadlar danışdırdılar ki, Abbasəli evlənmək istəyir. Özü də dula-mula yiyə durmur, deyir mənə bakirə qız lazımdı, çünki özüm də oğlan xeylağyam. Hətta deyirlər arvadlardan biri məzə üçün Abbasəlinin qabağını kəsib ki, gəl mənə al.

Arvadlar onu da danışdırdılar ki, kişilərdən biri – Abbasəlinin yaxın qonşusu rayona gedirmiş, yolüstü qapıda çırpı yığan Abbasəliyə yanaşib deyib ki, mən gedirəm, arvadı sənə tapşırıram. Narahat olma, özünə demişəm, ürəyin istəyən vaxt daxalın pəncərəsini taqqıldat, gələcək...

Corcinin tikdiyi otağın rahatlığını qonum-qonşu Abbasəlinin burnundan tökməkdə idi. Bu azmış kimi Corci yatağın başqa bir yerində göy rəngli qapısına «USAİD» yazılmış başqa bir otaq da tikirdi. Evin təyinatı bəlli olmasa da, hamı Abbasəlinin yeraltı damların arasında göydələn kimi görünən otağının əlli-əlliyyə dəbdən düşdüyünü anladı. Bəlkə də bu Abbasəlinin xeyrinə idi. Evlə bağlı dözülməz zarafatlar səngiyəcəkdi bir az. Amma kim bilir, bəlkə elə Abbasəlinin ürəyindən idi bu zarafatlar. Bəlkə elə doğrudan da onun könlündən keçirdi ki, kiminsə qılçası tüklü, ortası şallı arvadını evinin yaxınlığındakı bu kalafaya sürükləsin.

Zarafatlar ara verdi. Hamının fikri-zikri yeni tikilən otaq və onun təyinatı idi. Qapısına «USAİD» yazılmış ev barədə ilk açıqlama belə oldu: burda qaçqın qadınlar üçün iş yeri açılacaq – paltar tikəcək, xalça-kilim toxuyacaq, əvəzində pul alacaqlar. Nəyi pidsi ki?!

Az keçməmiş düzəngahın bütün gəlinləri bu evə gedib gəlməyə başladılar. Evdə həqiqətən də nələrsə toxuyurdular, dəzgahlar-filan var idi. Ancaq deyildiyi kimi, heç kəs əmək haqqı almırdı. Corci rayonda yaşadığı üçün ən tezi həftədə bir dəfə baş çəkirdi bura. Gələndə qadınlar qarışqa mürəbbəyə daraşan kimi toplaşdırdılar başına. Corcinin tikdiyi evin təyinatı ağır-ağır qalxan dumandan sonra boy verən qocaman Laçın dağlarının füsunkar görünüşü kimi aydınlaşırdı. Hamı bilirdi artıq. Ən azı uşaqlardan gizli arvadlarını danışdırmışdılar. Heyvan saxlamaq və laqqırtı vura-vura domino oynamaqdan başqa məşğuliyyəti olmayan, hava qaralar-qaralmaz çırağını püfləyib arvadlarının yanına dürtülən bu üzü tüklü kişilər arzuolunmaz hamiləliyin qayğısını çəkmirdilər artıq. Corcinin sehrli əlləri dünyaya gələcək körpələrin yolunu analarının bətnində bağlamışdı. Ən əsası, bu, pulsuz-parasız, qoruyucu preparatlırsa başa gəlirdi. İldə bir uşaq doğan, yaxud iyirmi «şirvan» verib rayon mərkəzindəki xəstəxananın abort masasına qalxan, əhval-ruhiyyəsiindən, səhhətindən asılı olmayaraq ərinin yataq təklifinə etiraz etməyi əxlaqsızlıq sayan, qılçası tüklü, ortası şalla çəkilmiş qadınların birdən-birə qısırlaması həqiqəti ağappaq ağardıb hamının gözünə soxmaqda idi. Bəli, hamı bilirdi, üstəlik hamı bilirdi ki, hamı bilir, ancaq yenə danışan yox idi. O evə baxanda əli təsbeqli kişilər söhbətin məbədini unudurdular. Yolu Corcinin evinin yanından düşən adamlar yarımçevrə cızmağa məcbur idilər. Ev boş olsa belə, hündəvərinə gedən heyvanı qaytarmağa hər adam cürət eləmədi. Bu zaman ağılı kəsməyən uşaqları buyurdular: «A bala, a bala, o inəyi bəri qaytar».

Bir gün, axşam vaxtı yenə hamı bir yerə toplaşmışdı. Saqqallı, təsbeqli kişilərdən biri 7-8 yaşlı bir uşağı yanına çağırdı, əyilib üzündən öpdü. Dalınca da yağlı bir zarafat:

«Xalan nə təhərdir?»

Uşaq utandığından başını aşağı saldı, burnunu çəkib ayaqqabısının ucu ilə torpağı təpikləməyə başladı.

«Eşitmirsən ə?» – kişi təsbehini sıırıqlısının cibinə qoyub arxadan iki qolunu uşağın boynuna saldı və əllərini çənəsinin altına sürüşdürüb ona tərəf əyildi:

«Sənnənəm! Xalan nə təhərdir? Corcinin qəhbəxanasına gedirmi yenə?»

Uşaq diksindi, böyük qəbahət yapmış kimi gözlərini bərəldib uğunmaqda olan saqqallı kişilərə baxdı. Onu bayaqdan əzizləyən kişi elə şaqqanaq çəkdi ki, müvazinətini saxlaya bilməyib yerə çökdü. Uğunmaqda olan kişilər sifətlərini əlləri ilə bir-birindən gizlədirdilər.

O axşamdan sonra bu balaca evin yarlığı boynundan asıldı. Hətta qadınlar belə evin təzə təşbehini işlətməkdən çəkinmirdilər. Bu adın Corcinin evinin taleyinə mistik təsiri oldu. Gedib gələn azaldı. Corci özü də buralarda az-az görünməyə başladı. İndi Corcini övladı ikiyə çatan cavan gəlinlər axtara bilərdi.

Bircə Abbasəli! Yazıq Abbasəli... Evin təzə adı zatən onun «əhatə dairəsi xaricində» olan mənəvi dünyasını alt-üst etmişdi. Bir müddət hamının həsəd apardığı «bəy otağı»ndan səs-səmir gəlmədi. Handan-hana bəlli oldu ki, kəsüb Corcidən, ona bəslədiyi sonsuz məhəbbəti məşhur kalafasında dəfn edib və təzədən qayıdıb öz yeraltı dünyasına. Üstəlik rayonda, asfaltda, öüşdə, hətta yardım gətirən maşınlar arasında “Cip” gördümü, arxasını çevirirdi: «Birdən Corci olar». Arxa çevirmək Abbasəlinin ən radikal etiraz aksiyası idi.

Adamların çoxu Abbasəlidən fərqli olaraq, hələ də bir daşı, bir ağacı, bir tərəsi olmayan, yeknəsəq yeraltı damları ilə şimalı-cənubu bilinməyən bu düzəngahın qibləsini Corcinin evi deyən təyin edir, gecələr yol azan çobanlar səmtini bu evlə dəqiqləşdirirdilər. Zarafatla bura «Amerika səfirliyi» deyənlər də vardı. Gündüzlər isə Corcinin evinə günəşdən kölgələnən qoca ulaqlar yaxınlaşırdı.

Balabəy

Ə kişi, yaxşı görək! Yaxşı! Yaxşı. Mən tanımıram Balabəyi? Qarıbir qonşu olmuşuq e... Böyük oğlu İlqar, ortancılı Səlimxan, balacası Hətəm... Üçünü də əsgərlikdən dəlilik adına qurtarıblar. Baxanda inanmazdın ki, bu pəzəvəng uşaqlar Balabəyindi. Ama hardasa suyu çəkirdi, yoxsa analarından şübhələnərdi adam.

Balabəy nə Balabəy! Dişləri Qobustan qayalarına oxşayırdı. Astra siqaretindən o qədər dartmışdı, zəfəran kimi sapsarı idi. Gözləri çökəyə düşmüşdü.

Dərnəgüldəki 12 sayılı yataqxanada qalırdılar.

Birdən evlərində vay-şivən qopurdu:

«Öldü! Yenə öldü!!!»

Arvadı qışqırırdı:

«Səni qara yer yesin! Birdəfəlik öl, qurtarsın canımız!!! Səni heç qalxma bu yastıqdan!»

O saat bilirdin ki, yenə vurub Balabəy. Vurub və pis günə düşüb. Eyvandan boylanırdıq. Ağzına qoruyucu bağlamış ağ xələtlilər ambulansın xərəyində aparırdılar onu. O da heydən düşən qollarını sağa-sola ölçə-ölçə nəsə danışır, söyür, söyüşlər ağzında topuq vururdu.

Dabbaxda gönünə bələdəm Balabəyin.

Rastlaşanda dil-ağız edərdik:

«Həmişə ayaq üstə!»

Qımışardı. Üçcə gün keçməmiş yenə həmə-n-həmə-n idi! Yenə arvadının səsi yataqxananı başına götürərdi:

«Ay Allah, necə ölmür e... bu qeyrətsiz!»

Uşaqları utanıb başını aşağı salırdı. Amma, eşitdiyimə görə, daldada anaları ilə əməlli başlı dava-dalaş salırdılar. Üçü də çox istəyirdi atasını. Balabəyin «ambulans macərasına» uşaqlarının göz yaşları da daxil idi.

Balabəyin arvadı Dərnəgül yolunun üstündə pal-paltar satırdı. Bir qolu şikəst idi yazığın, qrad qəlpəsi dəymişdi. Ama neyləyirsən, tək qoluynan bütün oğlanlarını əsgərlikdən qurtardı, ikisini evləndirdi. Hərəsinə yataqxanadan bir otaq aldı. Hər biri min dollara... Bu «evləşmə»lərin Balabəyə ağırlığı ondan ibarət oldu ki, ömrünün iki gecəsini də «Semaşko»da keçirdi. Səhərlər isə paxmelin üzücü əzabları... Bah-bah-bah!

«Allah var irəhimi var!»

Qonşumuz keçəl Siyatel bütün yataqxana əhlindən fərqli olaraq Balabəyin aqibətindən xatircəm idi. «Bu düzələn deyil» kimi bədbin fikirlər aqlının həndəvərindən dızıldamırdı da!

Keçəl Siyatel necə demişdisə, elə də oldu. Günlərin bir günü, eynəkli bir «doxtur» gəldi yataqxanaya. Balabəy yataqxana uşaqlarını ambulans səsində öyrətmişdi. Hamı əyləncə kimi baxırdı eyni süjetlərə; Vıy... Vıy... Ağ xalatlılar... Xərək... Balabəyin ağarmış çöhrəsi... Söyüşləri... Ama bu dəfə məsələ ayrı cür idi, deyəsən. Eynəkli «doxtur» əlində kubşəkilli çanta ümumi koridorda görünəndə uşaqlar qaçıb köhnə yataqxananın yırtıq-deşiyinə doluşdular.

«Ə, it oğlu it, o zəhrimar nədi ki, ata bilmirsən. Sən öl iynə vurub öldürəcəm səni. Eləməsəm, koppayogluyam! Ağsaqqal adamsan, biabır eləmisən bizi...». Uşaqlıq dostu imişlər. Odu ki, doxtur yaman düşdü Balabəyin üstünə, götürüb xəstəxanaya apardı. Təxminən üç ay bütün yataqxana «ambulans macərası»na həsrət qaldı.

Yelbeyin şəhər həyatı baş verənləri tezliklə unutturdu.

Üç aydan sonra Balabəy gəldi. Özü də necə? Şıx geyimdə, gözündə eynək... Rəngi avazısa da, ovurdları dolmuş, gözləri çökəkdən çıxmışdı. Bircə dişləri həmənkı idi: sapsarı və uçuq-sökük.

İçkini tamam atmışdı Balabəy, siqareti tərgidə bilmirdi amma. Bir dəqiqə diyan da! Necə yəni düz bilmirsən! Bəli, Zəngilandan idi! Zəngilanın orta göbəyindən. Yox, yerazlarla ana tərəfdən qohumluğu vardı. Ona görə, oğlanlarını yaxşı işə düzəltdi. Biri bp-də işləyir indi, biri mühafizədə. Balaca da Gənclik metrosunun yaxınlığında internet-klub açıb. Nə isə... Qoy sözümlü deyim.

İçkini atmaq düşdü Balabəyə. Komendant yataqxanaya qarovulçu qoydu onu. Binanın girişində kiçik bir otaq düzəltdilər. İçində balaca ağ-qara televizor,

maqnitofon, tok çaydanı, bir çarpayı, bir tumbuçka. Hərdən, gecələr arvadı özünü təpirdi Balabəyin yanına. Təkcə bu fakt kifayət idi ki, kişinin əməlli-başlı «düzəldiyinə» əmin olasan.

Balabəy yataqxananın birinci mərtəbəsindəki foyeni çayxanaya çevirdi. Nərdli, daminolu çayxanaya... Özü almışdı hamısını. Bütün xidmətlər kimi çay da pulsuz idi burada. Hətta, azyaşlı uşaqları belə çaysız yola salmırdı Balabəy. Bir yandan da musiqi xidməti... Sazdan, estradadan tutmuş “Bulaq” verilişinəcən. Nüşabə Əsgərlinin pərəstişkarı idi. Balaca otağının uçuş-sökük yerlərini onun şəkilləri ilə örtmüşdü. Nüşabə barədə xüsusi parnoqənaətləri vardı Balabəyin: «Bu cür arvadlarda nə bilim nə necə olur. Xi-xi-xi-xi...»

Ardınca da:

«Öxxxö, öxxö! Səsim dalımnan çıxır, iştahıma bax! Xi-xi-xi!»

Qaçqın şəhərciyinin nərd üzrə çempionuna dalbadal bir-neçə mars verəndən sonra, Balabəyin həyatının yeni, ekzotik səhifələri açıldı bizimçün. Sən demə, möhkəm nərd atırmış. İndiyənəcən Bakıda oynamağa layiq bircə nəfər tapa bilib. Onun da aşının suyunu verdi. Özü də məzələnə, məzələnə: «Dümbüşünü oynat ə...», «Duduşdar», yaxud, «Dürtüşdür», yəni, dubarələr, «Şoqqulu» - şeş qoşa, «Çıxart dürt»- çahar du, «Çıxart sə» - çahar sə, «Pencək» - pənc yek, «Yıx sürü» - yığdılar və s. və i a. Ən maraqlı və mürəkkəb təyinat isə «Boz qurd» idi. «Boz qurd»! Dörd çahara belə deyirdi. Nə biləsən niyə? Bunu çox sonralar öyrənə bildik. Dörd çahara cayıllar adətən «Canavar» deyir. Balabəy daha avanqard yozum verib dördlərə: canavar – qurd eyni şeydi. Qurdun da ən güclüsü boz qurdu. Bununla təkcə bozqurdçulara rəğbətini numayiş etdirmir, həm də oyunu hökmən qələbə ilə başa çatdıracağına işarə vururdu. Dörd çaharı rəqib atanda heç vaxt «Boz qurd» ifadəsini işlətmirdi. Sadəcə deyirdi: «Dördəmlə görək!»

Nərdi harda öyrənsə yaxşıdı? Türmədə.

«Mən ölüm, nə üstə yatmısan, Balabəy!» – keçəl Siyatelin oğlu zarafatlaşmaq istədi bir dəfə.

«Ə, bir arvada sataşmışdım dana! Hayasız elə şivən qopartdı elə bil ömründə kişi görmüyüf.»

«Bir şey eləyə bildin, mən ölüm?»

Zəri ovcunda qarışdır-a-qarışdır-a yanpörtü keçəl Siyatelin oğluna baxdı:

«Elədim»

«Deynən sən öl!»

«Mameyin başı haqqı, elədim»

Hamı güldü. Balabəy də bir anlıq «Qobustan qayaları»nın «füsunkarlığını» nümayiş etdirib ağzını yumdu. Tütün qoxusu bir az azaldı və o hülqumlu boğazını uzadıb atdığı zərə baxdı:

«Genə də duduşdar...»

Deyirsən, tanımazsan, lovğalıq olmasın, Balabəy də məni tanıyır. Soruşsan bəlkə xatırlayar. Bir dəfə məni «prikol»a da tutub:

«Şair, bu qədər yazırsız, bir dolanışix-zad var yanı?»

«Var».

«İnanmıram, əmə həjət də eləmirəm. Mənim oxumaxnan-yazmaxnan aram olmuyuf heç vax. Bir il birə, iki il ikiyə, üç il üçə getmişəm. Hərəsinə də, ildə cəmi bir dəfə. Hər dəfə də eyni həftədə, bəlkə, eyni gündə. Ona görə, dərsimiz eyni şey olub: «Qıratın tərifi»

Çənlibeldən səni deyif gəlmişəm

Nə bilim nə, Qırat gəl...

Elə bil arvad-zaddı Qırat. X1-x1-x1-x1-x1... Öxxxxxö... Ööööxxx... xxxtfu!» – başını stolun altına əydi. Əlindəki damino daşlarını rahatlayıb kiməsə (bəlkə də mənə) qışqırdı:

«Aha! Tayını gəldim».

Altının qoşasını stola çırpıb yerinə dolayladı və üzünü yenə mənə çevirdi:

«Hə, şair, bu üç-dörd ildə, axır ki, əzbərlədim «Qıratın tərifi»ni. Ömrü boyu kitablardan öyrəndiyim bircə budu. Ama yaman şeirdi, hə? Kopooğlu Qıratı elə tərifliyin, elə bil ballistik raketdi.»

Balabəy arağı tərgidəndən, urufu mənə keçdi elə bil. İçib saat üçdə, dördə qapını döyürdüm. Gözlərini ovuşdura-ovuşdura tumançaq çıxırdı otaqdan: «Kimdi?»

Hər dəfə üzr istəyib içəri keçirdim.

Bir belə, iki belə, beş belə, iyirmi beş belə... Day «kimsən» demir, qapını açıb dinməzcə hücrəsinə çəkilirdi.

Bir dəfə məni adsız barmağının işarəsi ilə çağırdı:

«Ey, sluşi, ayağını bəri qoy».

Yaxınlaşdım. Çöldən, dəmir qapının çərçivəsinə vurulmuş zəng düyməsini göstərdi:

«Bu, bilirsən də nədi?»

«Bilirəm».

«İndən belə, nə qapını döyürsən, nə də qorxa-qorxa «ay Balabəy dayı» deyib kefini pozursan, eləcə barmağını bura toxundurursan, vəssalam! Bax belə...»

Düyməni basdı, ördək balasının ritmik səsi eşidildi:

«Gördün?!»

«Eşitdim».

«Malades! Di get, əmə, axşam çalış az içəsən».

Bir gecə otaq yoldaşım dalaşmışdım, kəsib gedirdim. Saat hardasa üç-dörd olardı, kefli idim. Birinci mərtəbəyə düşəndə otaq yoldaşım məni arxadan qucaqladı. Qulağının dibinə bir şillə! Səndələdi. Qapıya tərəf cumdum. Qışqırdı:

«Balabəy!»

Balabəy hövlank qalxıb otağından çıxdı. Yenə də tumançaq və ayaqyalın idi. Otaq yoldaşım haray saldı:

«Qoyma getsin, piyandı, maşının altında qalacaq. Qoyma...»

Mən Balabəyi də basdalayıb keçmək istədim.

«Olmaz» – dedi – «get yat, sabah hara istəsən gedərsən.»

İrəli cumdum. Balabəy əlinin arxası ilə sifətimə qapaz qarışıq bir şillə ilişdirdi. Etiraf edim ki, əli çox ağır idi. Arxaya iki addım atıb dayandım. Balabəy əlavə etdi:

«Nəsil-nəcabətini söydürmə mənə. Komendantdan tutmuş keçəl Siyateləcən o kəsin var-yoxunu beləliyərəm ki, mənim qabağında lotuluq eləsin. Eşitdin?»
Dinmədim, əsəbi halda xeyli mənə baxdı, «Qobustan qayaları»nı biri-birinə sıxdı. Gicgahlarındakı əzələlər oynadı. Az keçməmiş yumşaldı, boynumu qucaqlayıb, mənə sinəsinə sıxdı və yumşaq səslə dedi: «Get yat, sabah danışarıq.»
Sabah heç nə danışmadıq, təbii... Ama maraqlı o oldu ki, otaq yoldaşımı çağırıb əməlli-başlı hədələmişdi: «Bir də onun xətrinə dəysən, səni iti qovan kimi qovaram.»

Tezdən harasa gedirdim, gördüm otağından saz səsi gəlir. Kimsə radioda qaytaqlı səslə oxuyurdu:

«Dünya sənə cəlalında başa varan görmədim...»

Azca aralanmış qapıdan içəri baxdım, əllərini başının altında çarpazlayıb mürgüleyirdi...

Sən də deyirsən tanımırsan Balabəyi! Özü də mübahisə eləyirsən. Nə? Bu o adam deyil? Məzələnmə... Məzələnmə dedim! Dəqiq bilirsən? Nə təhər o adam deyil. Bəs bu o adam deyilsə, hansı Balabəydi?

Mənim 16 saatım

Universiteti bitirən kimi təyinatımı qış yataqlarına verdilər. Kəndimizin Ağcabədi-Zərdab yolundan on-on beş kilometr şərqdə yerləşən qarğı-palçıq şəhristanına... Təyinatımı verdilər! Elə də deyirəm guya halva yemək olub.

Ali məktəbi fərqlənmə diplomu ilə bitirdiyimdən rayon təhsil şöbəsində bəh-bəhlə qarşılanacağımı düşünürdüm. Necə bəyəm, camaatın bu çətin günündə savadlı kadrlara ehtiyac yoxdumu? Nə qədər gülməli görünsə də, özümü savadlı sayırdım.

«Niyə gecikmişen?!» – rayonumuzun təhsil şöbəsinin müdiri burnunun ucunda saxladığı eynəyin arxasında noxud boyda görünən gözlərini uzun-uzadı təyinat kağızına dikib uca səslə soruşdu.

«Bir həftədir sizi gözləyirəm, rayonda yox idiniz» – səsim gərləşmişdi nədənsə.

Başımı aşağı əyib eynəyin üstündən təəccüblə mənə baxdı.

«Nə demək istəyirsən? İşə gəlmirik dəəə... deməli».

«Əstəğfrullah! Mən elə demək istəmədim».

«Sən molla məktəbini qurtarmısan, yoxsa “apı”ni? Əstəğfrullah nədi?»

Tutuldum.

«Yerim yoxdu, get yanvarda gələrsən!».

«Onda təyinatıma yazın ki, işlə təmin edə bilmədik. Axı göndərildiyim yerdə ən azı bir il işləməliyəm».

Bu dəfə enynəyini çıxarıb masanın üstünə qoydu:

«Kimlərdənsən ə? Dünənki cücə, mənə cip-cip öyrədirsən?!»

Sənədlərimi qapıya tərəf tolazladı:

«Çıx get. Mən sənə kimi avaralardan işləyə bilmərəm!».

Bayıra çıxanda pörtmüşdüm. Tərs kimi vətən haqqında yazdığım lirik şeirlər yadıma düşdü, qəhərləndim.

«Ə kişi, gəl bəri, məllim dostumuzdu, bu saat həll edəcəm getsin» – qəflətən rastıma çıxan mamoğlunun belə arxayın danışmasına təəccübləndim. Doğrudur, o, vəzifə sahibi idi – kəndimizin kolxozuna rəhbərlik edirdi, amma şöbə müdirində ki o sifəti görmüşdüm, işim çətin düzələrdi. Ən azından bu gün, bu saat düzəlməyəcəkdi. Sənədi qapıya tərəf tozlamaq hara, üstündən iyirmi dəqiqə keçməmiş qol atıb möhür vurmaq hara.

«Gəl, gəl» – mamoğlu israrla məni şöbə müdirinin otağına tərəf dartdı, qapını döymədən içəri girdi, mehribanca görüşdülər. Mamoğlu:

«Məllim, niyə bir dəfə ayağını biz tərəflərə qoymursan, bir qulluq eləyək qardaşımıza...»

«Sağlıq olsun» – şöbə müdiri ayağa durmuşdu.

«Dayım oğludu, savadlı uşaqdı. Bağışlıyın, sizi yaxşı tanımır. İndi nəsil cırlayıb, özün bilirsən. Amma düzələr, qanan uşaqdı».

«Dayın oğlu sənə oxşamayıb» – şöbə müdiri bu dəfə təbəssümlə məni süzdü. Mən yarı içəridə, yarı çöldə boynumu büküb durmuşdum. Mamoğlu sənədləri şöbə müdirinin stolunun üstünə qoydu:

«Düzələr inşallah».

Şöbə müdiri yerində əyləşib stolun siyirməsini çəkdi. Dairəvi möhürü, möhürün yastığını çıxardı. Sonra stolun sağ güncündəki qələm qabına sancılmış qələmi götürüb eynəyini gözünə taxdı. Qaşlarını qaldırıb imza yerini axtardı. İmza atandan sonra möhürü açıb ağızına yaxınlaşdırdı:

«Huuuuuu...»

Tap! Bu da müəllimliyəmin təsdiqi. Mamoğlu da boş dayanmadı, əlini cibinə atıb dörd dənə şax əlliminlik çıxardı və stolun üstü ilə yavaşca sənədlərin altına sürüşdürdü.

Çölə çıxanda qoluma girib sakit səslə dedi:

«İyirmi şirvan verdim haaa... Qaytararsan. Di get, səni təbrik edirəm».

Əlimi sıxdı, xırda, yaşıl gözləri qıyılmış kirpiklərinin arasından pişik gözü kimi parıldadı.

Mən yataqdakı məktəbin ağ şirmayidən quraşdırılmış müəllimlər otağına girəndə beş-altı həmkarım krossvord doldururdu. Məktəbin tədris işləri üzrə müavini başda əyləşmişdi. Arxasındakı şkafın qapısına iri təqvim vurulmuşdu, üstündə türk müğənnisi Sibel Canın şəkli... Direktor müaviniyə yaxınlaşdım, salam verdim, «xoş gəlmisən» - dedi və yarıçürük dişlərini göstərdi. Əynində sarı rəngli palto varıdı. Eynən müəllimlər otağındakı stolların və şkafın rəngində. O, sanki bu görkəmi ilə otaqdakı əşyalara hopmuş, onların ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Gözümü açandan onu müavin kürsüsündə görmüşdüm. Kəndimiz yerində olanda da elə beləcə sarı rəngli palto geyinirdi. Bəlkə də həmin palto idi əynindəki. Bəlkə heç yatanda da soyunmurdu o paltonu. Bir anlıq mənə elə gəldi ki, onu bu vəzifədə əbədi bərqərar eləyən bu sarı rəngli paltonun sehridir. Neçə məktəb direktorunu yola salmışdı və yola salmaqda idi. Elə beləcə... Gülə-gülə... Əsəbləşdiyini, kiminləsə höccətləşdiyini görənlər olmamışdı

hələ. Bir dəfə kənddə ağsaqqal müəllimlərdən biri ona deyib ki, sən Allah bu məktəbi nə vaxt alt-üst edəcəksən, aç denən, qaçıb altından sağ-salamat çıxmaq heç olmasa. O da gülmüşdü və bu gülüşdən sonra təkcə məktəbimiz yox, bütün kəndimiz, rayonumuz alt-üst olmuşdu.

«Xoş gününüz olsun» – başqa söz tapmadım.

Sonra krossvordun başına toplaşan müəllimlərlə görüşdüm. Əlində qələm qəzetin «sükanı arxasına» əyləşən ədəbiyyat müəllimi, o, mənim müəllimim olmuşdu, maraqla mənə baxdı:

«Möhkəm oğlan. Beş hərf, axırincısı «d».

Fikirləşdim və... tapdım:

«Polad».

«Malades!»

Sözü elə həvəslə yazdı ki, sanki qara taleyimizə ağ hərflərlə «biz qayıdırıq» kəlməsini yazırdı.

Başını qaldırdı:

«Sən də bura gəldin? Heyif. Gərək bir yerdə ilişib qalaydın».

Dinmədim. Qoltuğumdakı qovluğuşu eşələyib təyinat kağızını çıxardım və müavinin qarşısına qoydum. O, rayon təhsil şöbəsinin müdirinin eynəyindən daha iri olan eynəyini geyinib sarı stolun arxasına oturdu. Sənədi başayaq gözdən keçirəndən sonra dedi:

«Gəl-get, müəllimlər hamısı yığışandan sonra dərs bölgüsü başlayacaq. Onacan direktorumuz da gəlib çıxar».

Hardasa noyabrın əvvəlləri idi...

Müəllimlər otağından qoyun iyi gəlirdi. Dərs bölgüsünə toplaşan müəllimlərin demək olar ki, hamısının heyvan saxladığını bilirdim. Onu da bilirdim ki, bu müəllimlərin çoxu məktəbə gələndə tövlə paltarını dəyişmir. Üstü peyinli “girzovoy sapok”lar, çatıdan-sicimdən qaralmış ovuclar, düyməsinə at tükü ilişmiş paltolar, kərmə tüstüsü hopmuş sıırıqlılar...

Məktəbin direktoru da burda idi. Bir azdan mamoğlu da gəlib çıxdı. Nə qədər olmasa kəndin rəhbəri sayılırdı. Hörmət-izzətlə başdan yer verdilər. Müəllimlər otağındakı iy-qoxuya elə bu iy qoxunu mənəvi mənada tamamlayan söz-söhbətlər qarışdı. Siyasətdən tutmuş qoyun nobatına, örüşün vəziyyətinə qədər. Arada şad-şalayın zarafatlar da eşidilirdi. Hamı mehribandı. Düzü bu doğma sifətlərin arasında darıxmayacağımı düşündüm. Əksinə, kefim açılmışdı. Amma... Amma dərs bölgüsü başlananda sifətlərin ifadəsi dəyişdi, bayaqkı iy-qoxudan, çöhrələrdəki doğmalıqdan əsər-ələmət qalmadı. Problem nə idi? Təzə gələn müəllimlərə azı 12 saat dərs düzəltmək lazımdır. Saat da ki, göydən tökülmür, gərək kimlərdənsə iki saat, üç saat kəsib gələnləri yola verəsən. Ədəbiyyat müəllimim ayağa durdu və əlini mənə uzatdı:

«Mən öz dərs yükümdən 6 saat – yarım aklad kəsib bax bu cavan oğlana verirəm. 6 saatını da siz düzəldin» – məni çox istəyirdi. Kənddə ikən sərbəst mövzuda yazdığım inşa ədəbiyyatdan «5» yazmışdı. Bu, rayonda xeyli səs-küyə səbəb oldu. Bir dəfə də Süleyman Rüstəmin «Qafurun ürəyi» poemasını əzbər söylədim. Başdan ayağacan. Heyrətləndi, səni bağıma basıb öpmək istəyirəm dedi.

«Bir dəqiqə dayanın» – müavin ayağa durub qələmin arxasını stola vura-vura sakitlik yaratdı – «Qayda belədi ki, rayon təhsil şöbəsi məktəbə göndərdiyi müəllimlər üçün bir az dərs saati da verir. Bu il heç nə olmadı. Hamımız yoldaş, yükün bir adama düşməməsi üçün hərədən iki saat kəsəcəyik, vəssəlam.»

Yerdən səslər:

«Heç para saat da vermərəm».

«Yox əşsi, bostandı!»

«Sən öl bizi doluyublar e...»

«Balaca bir orta məktəbə altmış müəllim yığıblar» və s.

Müavin direktorun sifətinə baxıb gülümsədi və üzünü zala tutdu:

«Onda ixtisas üzrə bölgü aparılacaq. Kimin ixtisası nədirsə, o fənnən də dərs deyəcək».

Qeyri-ixtiyari atamın əmisi oğluna baxdım. İxtisasımız eyni idi: tarix. Deməli, əmoğlunun dərs yükü ən azı 12 saat azala bilərdi. Əmoğlu gözlərini sürüşdürdü və qəzəblə müavinə tərəf çevrildi:

«Öz yalançı akladından kəs ver qoy dərs yükü düzəlsin» – adımı çəkmədi – «Gərək mənim boğazımdan kəsəsən».

Müavin yenə gülümsündü. Bu dəfə onun dişlərinin də paltosu və müəllimlər otağının «dekorasiyası» ilə eyni rəngdə olduğunun fərqinə vardım:

«Mənim nə vecimə, öz əmin oğludu, istəyirsən qovaq getsin».

«Əmim oğlu, əmim oğlu! Sən kimin əmisi oğlusan, hansı əmin oğluna bir tikə çörək vermişən?»

Mamoğlu ayağa durdu:

«Ə kişi, dəlisiz, cinlisiz? Dövlətin məktəbidi, dövlətin dərside. Elə danışsınız guya dədənizin malıdır. Bu uşaq öz gücünə ali məktəbə girib, indi də təyinatnan kəndimizə göndəriblər, hamınızdan da savadlıdır. O, bura işləməyə gəlib, dilənməyə yox».

«Düz deyir! Mən dilənçi deyiləm!» – kişiləndim.

«Otur aşağı ə!» – əmoğlu mənə cocudu – «Bu da o deyil ki, müəllimlər otağında Bəxtiyar Vahabzadəni pisləyəsən. Bilirsən kimdi Bəxtiyar?!» – boynunun damarları zol-zol çıxdı – «Sən ağırlıqda kitab yazıb e!». Üzünü yana çevirərək naməlum istiqamətə – «Hərə cibinə yalançı bir diplom dürtüşdürüb özünü adam yerinə qoyur».

«Məllim, indi Heydər Əliyev kimi adamı tənqid edirlər...»

Müəllimlər otağını qərribə bir sakitlik bürüdü və bu sakitlikdə əmoğlunun səsi daha bərkdən eşidildi:

«Kim tənqid edir ə... Heydər Əliyevi?»

«Müxalifət qəzetləri».

«Hydər Əliyevi tənqid edən yeddi başı gərək. Gedib qoşulmusan avara-uvaraya ağına gələni danışsın. Kəs səsini, böyüklərə hörmət qoy» – üzünü direktora tərəf çevirdi və arıq, hülqumlu boğazını irəli uzadıb udqundu – «Sən Allah görürsüz bunu?!»

Müavin yenə gülümsündü və yenə qələmin arxası ilə stolu taqqılatdı. Mamoğlu – kənd kolxozunun sədri müəllimlərlə xeyli çənə vurdu. Əmoğlunun hirsli soyumurdu. Bu dəfə mamoğluya tərəf qıcandı:

«Sən də vəzifənə çox güvənmə haaa... Burda 40 nəfər müəllim var, hərəsi bir qələm çalsa stolun arxanı yandırar».

Mamoğlu bir az ehtiyatlandı deyəsən. Amma özünü o yerə qoymadı, bic-bic gülümsədi:

«Dağılmış kolxozun nəyindən yazacaqsız, rəhmətliyin oğlu?! Beş-altı metis qoyun qalıb, gəlin onu da sizə təhvil verim» – güldü – «Kişi təyinatnan işə gəlib, özünüzü biabır eləməyin, bir akladını düzəldin getsin».

Əmoğlu:

«Sənə qalmayıb. Sən camaatdan oğurluyub satdığın soğanlardan danış».

Mamoğlu dinmədi və bu yerdə məktəb direktoru ayağa qalxıb, nəhayət ki, söhbətə müdaxilə etdi. Özü də çıxışına əmoğluya hücumla başladı:

«Ə kişi, nə istəyirsən? Arvadını xadimə yazdırmısan, bir dəfə işə gəlmir, özün həm pensiya alırsan, həm də 32 saat dərsin var, bir dəfə də sinifə girməmişən...»

Əmoğlunun əlləri əsdi:

«Yaxşı eləyirəm, əlimin içindən gəlir. Böyrəyim xəstədi pampers taxıb gələrəm dərsə, kiməsə istisi-soyuğu olmaz. Sən vərəmdən pensiyaya çıxıb 40 saat dərs deyən müəllimlərinin dərini çək».

«Kimdi vərəm xəstəsi? Adını denən!»

«Özün yaxşı bilirsən kimdi».

Direktorun burun dəlikləri quruya atılan balığın qəlsəmələri kimi qalxıb endi:

«Hər il sentyabr-oktyabr ayını yaylaqda kefləyirsiniz, noyabrın ortası yığılırsız dərs bölgüsünə. İki qara qəpik üstündə bir-birinizin ətinə yeyib məktəbin qapısına da pashı bir qıfıl asırsız. Burdan-bura öz balalarınızı kor qoyursuz. Hələ bir utanmıyıb danışırsız da!» - səsini qaldırıb barmağını silkələdi – «Sən öl sizi yığaram başçının yanına, şalvarınız əyninizdə duruş gətirməz!»

«Şərait yarat, dərs keçilsin!» - əmoğlu dilləndi.

«Nə şəraiti yaradım ə!» - direktor qışqırdı – «Sənin kimi nadürüslərlənin şərait yaratmaq olar?!».

Əmoğlu direktorun üstünə dartındı. Müəllimlər araya girdi. Əmoğlu:

«Nadürüst sənin anasını çərrədib öldürən atandı. Havayı yerə sizə eşşək nəslə demirlər. Ömür boyu bir dəfə yazı taxtasının qabağına çıxıb dərs danışımsan?! Bu camaatın evini yıxan sənənsən!»

Əmoğlunu itələyib çölə çıxartdılar. Direktorun rəngi avazıymışdı. O, qarşısındakı sənəd-sünədi yığışdıra-yığışdıra alçaq səslə dedi:

«Heç bir dərs bölgüsü olmayacaq. Gedirəm təhsil şöbəsinə, məktəbi bağlatdıracam».

Müavinin boyu daha da qısaldı, başı arıq çiyinlərinin arasına çəkildi. Amma sifətindəki məchul təbəssüm hələ də silinib getməmişdi.

Müəllimlər bir-bir, iki-bir dağılışdılar. Mən mamoğlu ilə çıxdım. Mehribancasına qoluma girdi. Pişik gözləri parıldayırdı yenə:

«Sən fikir vermə, hər il belə olur. Əmin oğlu o söyüşlərlənin demək istədi ki, 2 saatın başından keçdim. Lətifəsi səndən uzaq, itaparan olsun! Direktor da məktəbi bağlayıram deməklə razılaşdı və hamıya bildirdi ki, hərə 2 saatından imtina etməlidir. Görmədin müavin necə irişirdi. Sən belə şeyləri bilməzsən, dayoğlu».

«Bəs sən hardan bilirsən» - maraqlı bürüdü.

«Görürsən, yenə səhv eləyirsən. Bu adamlar özüm ağırlıqda ərizə yazıblar məndən. Bilirsən nələr yazırlar? Yazmaqda İsmayıl Şıxlı bunların yanında heç nədi. Mən bunların ürəyini oxumağı bacarmasam, bir gün də işləyə bilmərəm. Deməli belə, müəllimlər dərs keçmədikləri üçün direktorun yanında, direktor bu özbaşınalıqdan rahatca pul qazandığı üçün müəllimlərin yanında üzüqaradır. Şöbə müdiri də, direktordan aldığı rüşvətdən əlavə hərdən müəllimlərin maaşını kəsir. Dərs keçməmişən, pul alırsan, iki-üç ayını da mənə ver. Əslində, düz eləyir. O da buna görə müəllimlərə bir söz deyə bilmir. Hərənin bir üzqarası var, odu ki, bir-birini yola verirlər. Camaat da ki, qoyun kimi şeydi».

«Rayonda-zadda görəndə yazığım gəlirdi bunlara» - yarıyuxulu adamlar kimi dilləndim – «Bəs sən niyə öz etrazını bildirmirsən? Kəndin rəhbərisən axı».

«Çox cavansan hələ... Qulaq as, ictimai yerlərdə heç vaxt böyük adamların əleyhinə danışma. Gördün əmin oğlunu?... İmkanı olsa, səni tutdurardı. Məndən sənə amanat, pisləmə böyük adamları, lap düz desən belə».

«Yalan danışım?»

«Rəhmətlik Səlim müəllimi tanıyırdın? Yox, yadına gəlməz, uşaqsan. Tarixdən dərs deyirdi bizə, çox əzazil müəllim idi. Bir dəfə Azərbaycanın SSRİ-yə daxil olmasından danışdı. Dedi ki, biz ruslarla könüllü birləşmişik. Əlimi qaldırıb ayağa durdum, dedim, məllim, axı babam danışır ki, şura hökuməti gələndə kəndimizdəki bütün qoçaq adamları, varlı adamları, din adamlarını güllələdilər, sürgünə yolladılar. Hökumət adamı görən kimi arvad-uşaq kənddən qaçıb daşda-qayada gizlənirdi. Səlim məllim iri addımlarla mənə yaxınlaşdı, qulağımın dibinə nə təhər bir şillə ilişdirdisə... İnan o şillənin uğultusu hələ də qulağımdadır» – mamoglunun gözləri dərinə çəkildikcə daha çox parıldadı – «O şillədən sonra heç vaxt düz danışmamışam!» – azca fasilə verdi – «Nə mat-mat baxırsan? İnanmırsan mənə? Həyatda bütün qazandıqlarımdan ötrü Səlim müəllimə minnətdaram. Allah rəhmət eləsin o kişiye».

Palçığı yoğura-yoğura yatağın ortasına tərəf addımladıq. Qolumu buraxmamışdı hələ:

«Bir dəfə, aramızda qalsın, qaçqınların vəziyyəti ilə bağlı müşavirə keçirilirdi. Bakıdan da adamlar gəlmişdi – Mərkəzi Komitədən, Qaçqınkomdan, Nazirlər Sovetindən, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyindən, Torpaq Komitəsindən... Bütün kolxoz sədrilərini yığdılar. Mən də getdim. Qaçqınların vəziyyəti necə olmalıdı ki? Su yox, işıq yox, məktəb yox, odun-ocaq yox, otlaq yox. Bircə adambaşına 5 min manat (təxminən 1 dollar) çörəkpulu verilir, vəssəlam. İntəhası işıq elə şeydi ki, 23 saat yanmasa da, 1 saat yana bilər. Məktəbi də həftədə ən azı bir gün açmaq mümkündür. Odun-ocağı da birtəhər tapmaq olur. Odu ki, bu barədə nəşə ümumi bir şey demək olar. Amma faktiki olaraq su yoxdu, kanal bomboşdu. Bunu day dəbbələmək mümkün deyil. Üstəlik vəziyyəti rayon rəhbərliyi də dəqiq bilir, Bakıdan gələnlər də. Minlərlə müraciət gedib ölkənin bütün rəhbər orqanlarına. Tərs kimi həmin il çoxlu taxıl əkməmişik. Bizi əmin etmişdilər ki, su gələcək. Suvarma mövsümü başa çatır, su dərdindən taxıl məhv olurdu. Başçı əvvəlcə Abadxeyir kəndinin kolxoz sədrini hesabata çağırırdı. Bu peydasız, sənin kimi nə var onu söylədi. Zal dəydi biri-birinə. Başçı necə əsəbləşdisə... Qışqırdı bunun üstünə: «Sarsağın biri sarsaq, iş görə bilmirsən, get ərizəni yaz!» İclas protokola düşür axı» – gülmək tutdu mamoglunu. Necə şaqqanaq çəkdisə, az qaldı müvazinətini itirib

yıxılsın. Qolumdan daha bərk yapışdı. İxtiyarsız çevrilib onun gülməkdən artıq yox olan gözlərinin çuxura buraxdığı seyrək kirpiklərə baxdım. Gülə-gülə söhbətinə davam etdi:

«Sonra söz Ağtəpə kəndinin sədrinə verildi. O lətifəni bilirsən? Canavar deyir bu ağılı kimdən öyrəndin, tülkü dovşanı göstərir ki, bu gözüçüxmüşdan».

«Bilirəm».

«Ağtəpə kəndinin sədri o biri yoldaşının tamam əksinə danışdı. İşıq yanır, məktəb işləyir, odun-ocaq boldu, üstəlik suvarma işləri də başa çatıb» - mamoğlu təzədən məni hövsələdən çıxaran bir hırıltıyla uğunub getdi. Hannan-hana əllərini biri-birinə vurub bərkdən dilləndi:

«Ananı sevim, məni qınayan! Su yoxdu yeee, a kişi! Bir damcı belə... Heç adamlar içməyə tapmır» - təzədən hırıltı.

«Bəsdi də» - mən dedim.

«Başçı özü də çaşıb qaldı. Təkrar soruşdu: «Suvarma qurtarıb?!». Kolxoz sədri əminliklə «Bəli» - dedi. Heyrətdən ağız açıla qalan başçı bilmədi nə desin, kişiyyə öz təşəkkürünü bildirdi...

Sonra məni çağırıdılar».

Mamoğlu ah çəkdi. Sanki bu çətin imtahanı indi burda da verəcəkdə. Gülməkdən yaşaran gözlərinin nəmini qurulaya-qurulaya ciddi görkəm aldı:

«Belə yerdə gərək çox savadlı danışasan. Hətta elə bir dildə ki, heç kəs konkret bir şey anlamasın. Məsələn belə – salam hörmətli başçı, əziz qonaqlar, müşavirə iştirakçıları! Son vaxtlar ölkəmizdə gedən quruculuq işləri rayonumuza, eləcə də rəhbərlik etdiyim kolxoza öz uğurlu töhfələrini verib – bu yerdə lazımdı ki, ölkə başçısının bir neçə vacib fərman və ya sərəncamını tarixi ilə birlikdə yada salasan. Qanının arasına girsə, belə şeylər girər. Sonra bu qərarın icrası üçün görülən işlər və s. Mən də eynən belə elədim. İşıqdan, otlaqdan, odun-ocaqdan, təhsildən birtəhər sivişib gəldim əsas məsələyə. Dəqiq yadımda deyil, suvarma barədə təxminən belə bir cümlə işlətdim – suvarma işi bütün respublikada olduğu kimi bizim kolxozda da öz aktuallığını saxlayır və bu istiqamətdə real addımlar atılmasını labüdləşdirir. Biz də hörmətli rayon rəhbərliyinin göstərişinə əsasən bu yöndə lazımlı addımları atırıq. Bax belə! Gördüm başçı gülümsəyir. Amma rəhmətliyin oğlu bataqlıqdan gül kimi çıxdığım yerdə bir sualla təkrar məni itələyib çamurun içinə saldı: «Suvarma işlərini başa çatdırmısan?». Bu artıq konkret sual idi və başçı məndən konkret cavab istəyirdi. Sən olsan, yəqin deyərdin, a kişi, ət almısan ki, küftə istəyirsən?»

«Deyərdim».

«Amma gör mən nə dedim – yox, hörmətli başçı, hələ davam eləyir. Bundan sonra «çalışın yekunlaşdırın» deyib məni vəziyyətdən çıxara bilərdi. Amma daha bir gözlənilməz sual verdi: «Niyə qurtarmamısan?!» İndi fikirləşirəm ki, mənə mirt tuturmuş kişi. Ya da ağılımı, siyasətimi yoxlayırmış. Niyə qurtarmamısan? Uje bu yerdə gərək Fridrix Engels olasan. Dedim, bağışlayın, cənab başçı, texnikamızda bir az nasazlıq var, söz verirəm ki, yaxın günlərdə bu problemi aradan qaldıracam».

«İnanıram» – dedi – «Keç əyləş».

Müşavirədən sonra hamı gözləyirdi ki, Abadxeyirin kolxoz sədrinin fatihəsi oxunacaq. Amma başçı onun ərizəsini cırıb-atdı. Dedi, get işlə, bir az təcrübə topla.

Əvəzində Ağtəpə kolxozunun sədrini qulaqlayıb atdı bayıra. Çağırıb yanına, deyib ki, hansı su ilə suvarmısan taxılını? Kolxoz sədri utandığından qıpqırmızı qızarıb, başını aşağı salıb. Başçı deyib, sən nə həyasız adamsan, cındır bir möhürdən ötrü adam da o sifətə düşərmi?

Həə... Yaxşı adamdı bizim başçı, işin yönünü-yöntəmini biləndi. Bakıda da böyük hörməti var. Sən öl, müşavirəyə gələn adamları heç adam yerinə qoymurdu. Qonaqlığı da, qalmaq məsələsini də Ağcabədi İcra Hakimiyyətinin boynuna qoydu».

Mamoğlu sözünü qurtarıb dərindən ah çəkdi:

«Həə, dayoğlu, dünyanın belə-belə işləri olur» - sonra başını qaldırmadan əlavə etdi – «Axşam kök bir çəpiş kəsmişəm, gedək uşaqlara qovurtdurum, toqqamızın altını bərkidək. İcmək istəmirsən?».

Yeməkdən sonra qalxıb yatağın ortasında kəndçilərimlə gap edirdim. Birdən məktəb direktorunun müavini uzaqdan mənə əl elədi. Yaxınlaşdım. Mamoğlu da hardansa peyda oldu. Müavin mamoğluna baxa-baxa əlindəki əmri mənə uzatdı:

«Təbrik edirəm, 16 saat dərs düzəldik sənə. Adətən təzə gələnlərə 12 saatdan artıq verilmir, amma day sən özümüzünküsən» - sarı, yarıçürük dişlər ölü bir təbəssüm yaratdı müavinin sifətində. Mamoğlu da irişdi və əlimdəki əmri alıb diqqətlə gözdən keçirdi:

«Allah xeyir versin!»

Günəş artıq qüruba əyilmişdi. Hardansa buzov mələməsi eşidildi. Təbiətin sozalmaqda olan işığı palçıq daxmalardan ibarət bu şəhristanı daha da hüznü göstərirdi.

Hərbi-siyasi məsələ

“Budrudum!!!”

Yarıoyaq olsam da, sırazı anlayıram. Top səsi. Top səsi... Yaddaşımı kirkirədən keçirsən də, bu səs qulaqlarımdan gedəsi deyil.

...Füzuli bazarından aldığım karalyoku pencəyimin qoluna silib təzəcə bir dişlək almışdım ki, ərəsət qopdu. Elə bil hər şey mənim bu karalyoku dişləməyimə bənd imiş. Qaçhaq, qovhaqov, yıxılan, duran, büdrəyən, qışqıran, zarıyan... hamı qarışdı biri-birinə. Birdən: «Budrudum!!!» Dalınca da insanın qulaqlarını cırıqlayan vəhşi bir uğultu... Yenə şəhəri top atəsinə tuturdular. Qaçmağa macal yox idi. Yetən-yetən əlləri ilə başını qucaqlayıb yerindəcə şöngüyüdü. Səs gələn səmtə baxdım, heç nə görünmürdü. Uğultunun vahiməsi çiyinlərimdən aşağı basdı, mən də oturdum. Bu an ikinci gurultu və ikinci uğultu göylərin boşluğunu ağışuna aldı. Saniyədən də az zaman ərzində nəsə qara bir şeyin şəhərin üstü ilə keçdiyini hiss etdim. Uğultudan əlavə, partlayışabənzər səs gəldi, şəhər silkələndi. Qorxmağa başlamışdım. Görünür, Füzuli şəhərinin şimalında, ən əhəmiyyətli yüksəkliklərin birində qərar tutan erməni hərbiçiləri bazarın koordinatını düz götürmüşdülər. Tərs kimi bazar günü idi, adam əlindən tərpenmək olmurdu. Bazara düşən istənilən mərmə bir göz qırpımında böyük fəsadlar törədərdi və başına mərmə düşən həmin adamlardan biri də mən ola bilərdim.

Füzulidə hamı topu, qradı, minemyotu səsindən tanıyırdı. Hətta qırıcının səsini o biri uçaqlardan ayıra bilirdilər. Bu mənada şəhər əhalisinin sluxuna yağlı bir beş!

İntəhası, qırıcı elə bir zibildi ki, raketini səsindən əvvəl gəlir. Daha doğrusu, əvvəl raketini gəlir, sonra özü, ən axırda səsi. Atdığı raketlər Qarabağ insanının həyatından qiymətli olduğu üçün qırıcıdan qorxanı avam hesab edirdilər.

Sağlığını görürəm, mən də burada yaşadığım aylar ərzində bütün silah səslərinə öyrəşdim. Part eləməmiş ürəyimdə deyirdim: «peka... avtamat... qrad...».

Üstəlik səslərə uyğun rəftar: top, qrad atıldısa yerə yat, avtamat və tank səsi eşitdin qaç, bu artıq düşmənin yaxında olduğunu göstərir. Ama ən yaxşısı, elə yerdə yaşa ki, bu səslərin heç birini eşitməyəsən.

Eeeee.... şəxsən mən o qədər qaçmışam ki! Özü də tumançaq.

“Erməni gəldi!!!” – gecənin bir aləmi eşitdiyini bu dəhşət dolu səsdən sonra nə ana-bacı yada düşür, nə də pal-paltar.

“Budrudum!!! Uğğğğğğğğğğuuuu... Bışışış!!!”

Hövlank qalxıram.

“Dam! Dam! Daram!”

Oğlumdu. «Elmlər»dəki oyuncaq mağazasından aldığı bir böyük əsgəri yenə divanın, yorğan döşəyin ən əhəmiyyətli yüksəkliklərinə düzüb əməlli-başlı döyüş aparır. Nə qədər çalışsam da, uşağa bu adətini tərgitdirə bilmirəm. Məni boğaza yığıb. Uşaqdı də... Başa salmaq olmur. Başa salmaq olmur ki, ay bala, görürsən yatmışam, nə guppagup salmışam. Bəlkə elə qorxuram! Nədi, adam-zad deyiləm? Topdan-qraddan qorxmayan kafirdi. Bu sənin üçün, razborka-zaddı bəyəm? Mərmidi, üstünə düşdü, düşdü də, neyləyə bilərsən?!

“Tr...trrr...tererere... dam!”

Bilirəm, tankdı.

“Ay uşaq, qoy yataq!”

Hara yatıram.

...Füzulinin Veysəlli kəndinin yanında bir ferma var idi. Payız vaxtı Haramı düzünün qüzeyindəki dərə yoxuşa bu fermaya tərəf köç gedirdik. Birdən bir tank göründü və tırhatır gəlib yanımızda dayandı. Düzü ilk dəfə idi ki, tank görürdüm. Nə bədheybət səsi varmış! Bir az qorxdum da. Biləndə ki, bizimkilərdi, toxdadım. Tank dayanan kimi içindən bir əsgər hobb eləyib yerə düşdü, salamsız-kalamsız yaxınlaşıb say-seçmə qoyunlardan birini qoltuğuna vurdu. Müdirimiz qışqırdı:

“Ə, neynirsən?!”

Cavab gəlmədi. Əsgər qoyunu tankın içinə salladı, sonra da özü yox oldu. Müdir atını tankın qabağına sürdü:

“A bala, bu qalxoz heyvanıdır, neyniyirsiniz?”

Tank kərkinə-kərkinə müdirin üstünə yeridi. Müdir çəkilmədi. Əksinə atı mahmızlayıb tankla döş-döşə dayandı.

“Qoyunu verin köpəyuşağı! Dərəbəylikdi bəyəm!”

Part, tanka bir ağac. Tank sanki ağrıdan dəli bir nərə çəkdi, tüstü-toz bir-birinə qarışdı. Müdirin atı hürkdü. O, uzaqlaşan tankın arxasınca baxıb tüpürdü:

“Bay sizin ananızı... Qiryətiniz varsa, gedin Xocalının hayıfını alın.”

Sonralar öyrəndik ki, həmin tankdakılar Aşağı Veysəllidə xidmət edən əsgərlərdi. Bu bölgədə vur-tut bircə tank var idi, camaatın gözündən basıb lotuluq eləyirdi. Aşağı

Veysəlliyyə erməni hücum edəndə nə qədər əlləşdilərse həmin tank işə düşmədi, kənddə qoyub qaçdılar.

“Da-da-da-da!”

Zibilə düşmədim:

“Ay uşaq, qoy gözlərimin çimirini alım” – bunu da mən deyirəm. Dalınca da ürəyimdə: «Avtomatdı. Görəsən, bu köpəyoğlu silahların səsinə belə dəqiq çıxarmağı hardan öyrənib?»

...Örüşdən evə qayıdırdım. Bir atlı çıxdı qarşıma, əynində hərbi paltar, əlində avtamat. Yuxarıdan aşağı mənə baxıb:

“Sizin uşaqlar axşam bizim fermanın üstündən güllə atıblar. Bu, adama sataşmaqdı. İndi səni öldürəcəm, onlara ibrət olsun.” – dedi.

“Qardaş, Allaha and olsun xəbərim yoxdu.”

“Kəs, düdük gədə! Bu da o döyül ki, müdiriniz əmimi ağacla vura!”

“Müdür vurub, get onu öldür də.”

“Qohumu döyülsən, səni öldürəcəm. Ora baax” - əlini Əmralılar kəndinə tərəf uzatdı – “bilirsən orda hər gecə neçə adam ölür? Sən də onların biri...”

Avtomatı ayağa verdi. Çasıb-qalmışdım, təzəcə qorxmağa başlayırdım ki, güllələr səpələndi. Ayağımın altındakı toz-torpaq, xırda daş-kəsək sifətimə çırpıldı, gözlərim tutuldu, elə bildim öldüm. Yalnız qarşımdakı adamın bərkdən güldüyünü eşitdim. Gülüş at ayaqlarının səsinə qarışıb zəiflədi və itdi. Hardasa on dəqiqə yerimdən tərpenə bilmədim. Elə bil ayaqlarımı yerə mıxlamışdılar.

“Da-da-da-da...”

Nə olur-olsun avtomat qüdrətli silahdı. Ama hərdən düşünürəm ki, gör bu Kalaşnikov əclaf bəşəriyyətə nə qədər ziyan verib. Bəlkə də dünyada onun kəşf etdiyi avtomat qədər insan qətlə yetirən silah olmayıb. Həm də avtomat daha çox ədalətsiz əllərdə qaqqıldayıb.

Avtomat dedim yadıma düşdü, Ağcabədidə məşhur bir adam vardı: Cəbhəçi Mamed. Raykomu devirib, bir müddət hakimiyyəti əlinə almışdı. Mamedin avtomatının güllə yerləri uzun zaman Ağcabədi rayon İcra Hakimiyyətinin binasını və qarşısındakı heykəlin postamentini bəzəyib. Sağlığınızı görüm, o güllə yerlərinə çox baxmışam, hətta sığallamışam da! Mənə elə gəlib, hələ də istidi bu güllə yerləri. Elə bil Səməd Vurğun məşhur misrasını məhz burada qələmə alıb: Soyuq divarlarda güllə-filan... Əvvəllər binanın qarşısında Leninin heykəli olub. Deyilənə görə, Mamed onun da tərəsini odlayıbmiş. Sonra heykəli çiyinlərindən bir-iki santimetr aşağıdan kəsib ondan Məmmədəmin Rəsulzadə düzəltdilər. Ağcabədidəki Rəsulzadənin köksündə Leninin ürəyi «çırpınırdı». Aşağısında isə Cəbhəçi Mamedin güllə naxışı... Avtamat gülləsinin yeri ağ mərmərdə gül kimi açılır.

“Uuuuuuu... Uuuuuuu...”

Təyyarədi yəqin... Qırıcı. Ama qırıcının səsinə dəqiq çıxara bilmir oğlum. Qırıcının səsi hardasa burulur, əyilir, uzaqlaşdıqca daha çox uluyur.

...Bizimkilər Füzulinin ermənilər tərəfindən zəbt olunmuş Hoğa kəndinə hücum planlaşdırmışdılar. Plan belə idi: əvvəlcə qırıcılar qalxıb kəndi bombalayır, sonra tanklar-beempələr gedir, ardınca pexota. Qırıcılar gəlmədi, texnika işə düşmədi, əsgərləri verdilər qabağa. Yalan olmasın, hər metrəyə bir əsgər itirmək bahasına kəndə

girdilər. Erəmənیلərin qoyub qaçdığı ağ çaxırdan nübar eləməmiş, qırıcılar Yevlaxdan qalxdı. Hava əlaqəsi alınmadığına görə kənddə bizimkilərin olduğunu qırıcılara xəbər verə bilmədilər. Yevlax susurdu... Bu susqunluğu qırıcıların Hoğa kəndinə yağdırdığı bombalar pozdu. Qırıcıları ruslardan od qiymətinə kirayə götürüblərmiş. Kim idi bizdə qırıcı alan, ya onu idarə edən. Deyirdilər, ruslar qəsdən bizimkiləri qırıblar... Axşam gün batmamış ermənilər təzədən yerlə yeksan olan Hoğa kəndinin bütün yüksəkliklərinə qayıtdılar.

“Vğğğğğğğğ... ıııııııııı...!”

Bu da hərbi maşın – rus “Ural”ı...

...Xocavənd qaçqınları Ağcabədi ilə Taxtakörpü arasındakı asfalt yolla qoyun sürüsü aparırdı. Birdən bu urallardan biri nəriyyə ilə döngədən çıxdı. Çobanlar birtəhər yolun sağ-soluna atıldılar. Ural gəldiyi sürətlə sürünün ortasına helləndi. Təkərlərə dolaşan qoyun-quzu krele dəyib cındır əsgəri kimi yan-yörəyə səpələnirdi. Maşın sürünü başa-baş iki yerə böldü və uzaqlaşdı.

Bir-iki ağsaqqal kişi qəza ilə əlaqədar ordunun rayon mərkəzindəki qərargahına getdi. Qərargah rəisi heç kimi qəbul etmədi. Axşam işdən çıxanda yaşlı kişilərin biri onu yaxaladı:

“Başına dönüm, yoldaş mayor, bu qoyunların yiyələri Kurapatkində vuruşur. Hamısının ailəsi, uşağı burda yataxda bu heyvanlarnan birtəhər dolanırdılar, indi biz neyləyək?”

“A kişi, özün bilirsən, hərbi vəziyyətdi, gündə yüz meyit gəlir, sən də iki-üç qotur qoyunun dalınca düşməsən.”

“Yoldaş mayor, vallah əlacımız yoxdu.”

“Sən nə təhər adamsan, a kişi! Əmr dalınca gedən maşın yubana bilməz! Sürü asfalt yolda nə gəzir?”

“Başqa yol yoxdu, qadan alım.”

“Get, get burdan, vaxtımı alma!”

Kişini itələyib UAZ markalı maşına yaxınlaşdı. Kişi dözmədi:

“Qurumsaxlar! Siz öləsiz, düz prezidentin yanına gedəcəm!”

“A kişi, ağzının qatığını dağıtma, get, nə bilirsən elə! Get, get...” – qərargahın qarşısındakı əsgərlər kişini zorla itələyib darvazadan çölə çıxartdılar. Kişi arxasını səkidəki ağacların birinə söykəyib dərinə köks ötürdü, sonra boynunu büküb çarəsizcə duran yoldaşlarına baxdı və dedi:

“Evin yıxılsın, fələk!”

“Dam-daram-dam-duuuuum!!!!”

Bu dəfə, day özümü saxlaya bilmirəm, oğlumun hərbiçilərinə əməlli-başlı hücum edirəm. Ayağımı yüksəkliklərdən enib döşəmənin üstündə sıraya düzülən əsgərlərin üstünə qoyub yerimdə bir dəfə buruluram. Ayağım da, nəmxuda, qırx dörd razmer! Başı üzülən, qılçası çıxan, avtamadı düşən... Hərbi texnikaya dəymirəm. Hər necə olsa, əsas insandı. İnsan olmayandan sonra topu, qradı kim atacaq?! Sonra bu şil-şikəst əsgərləri xışmalayıb balaca yataqxana otağının künc-bucağına səpələyirəm... Bölük komandirinə də bir şapalaq:

“Dur əynini geyin, kaşanı ye! Baş-beynimi aparma!”

Və təbii, atəşkəs bərpa olunandan sonra gedib rahatca yatmağıma davam edirəm...

Ən yaxşı müdafiə hücumdur deyənlər haqlı imişlər. Oğlum elə susdurmuşdum, “mıq” eləyə bilmirdi. Ama əsgərlərini bir daha səfərbər etmək istəyini eşidəndə dalağım sancdı. Bu xəbəri mənə arvad verdi. Bizim arvadağa evdə KİV rolunu oynayır. Hər axşam bütün xəbərləri mənə və ailə üzvlərinə o çatdırır; larmpıçka yanib, video işləmir, yataqxanada otaq satırlar, anamın təzyiqi qalxıb, çörək qurtarıb və s. Onu da deyim ki, qaynanamgilnən lap yaxın oluruq. Demək olar, bir yerdə... Aramızda bir divar var. Sizə deyim, qaynata-qaynana ilə yaxın olmaq Rusiya və İran kimi ölkələrlə qonşu olmaq kimi bir şeydi. İstənilən vaxt «ölkə KİV»inə sensasion xəbərlər ötürməyi, daxili münaqişələrdən istifadə edib bu və ya digər məsələləri öz mənafeələrinə uyğun həll etmək üçün «ölkə»yə burun soxmağı bacarırlar. Bu da təbii, kişinin hakimiyyətinin ictimai dayaqlarını sarsıdır. Necə olur-olsun kişi evin ali baş komandanıdır. Bütün hakimiyyəti – lap belə maliyyə naziri postunu arvada güzəştə getmək, xəzinəni onun ixtiyarına vermək olar, ancaq ali baş komandan vəzifəsini heç zaman əldən vermək olmaz! Əsgərlikdə olmasam da, belə işlərdə təcrübəliyəm.

Etiraf etməliyəm ki, qaynatam və qaynanam Rusiya və İran kimi həmişə mənə qarşı qərəzli olublar, qızlarının və nəvələrinin tərəfini saxlayıblar. Odur ki, bu atəşkəs məsələsində sərt siyasət yürütdüyüm üçün mənə yumşaq notalar göndərdilər:

“Uşağın xətrinə dəymə. Sən o yaşda olanda şalvarının düymələrini açma bilmirdin.”

Mənim qohumlarım, yəni atam və anam beynəlxalq təşkilatlar təmsalında çıxış edirlər. Çünki onlar uzaqda – rayonda yaşayır və bizə az-az gəlirlər. Üzdən arvadın və oğlumun sözünü deyib Rusiya və İranla hesablaşsalar da, mahiyyət etibarını ilə mənim tərəfimdədirlər. Çünki mən ailəni onlar istəyən kimi idarə edirəm. Lazım gəlsə, «polis»in, yəni iri və güclü yumruqlarımın hesabına arvad üzərində tam və qəti qələbəmi təmin edirəm. Amma nə olar, nə olmaz, həddi çox aşmıram, arvadın etiraz aksiyalarına, qonşularla qeybətləşməsinə, hətta mənim qarama döşəməsinə icazə verirəm. İstənilən məsələdə onun səsini qiymətləndirir, təkliflərini dinləyir, sonda öz bildiyimi edirəm.

Nə isə, arvaddan aldığı son məlumata görə, oğlumun bölüyündə ölənlər, qılçını-qolunu itirənlərlə yanaşı itkin düşənlər də vardı. Ölənlər və yaralılar hamısı tapılmışdı, itkin düşənlərin işi fırtın idi. Çünki bizim otaqda hündür və ağır şkaflar var, bu şkaflarla divarın arasına düşən əsgərin yiyəsinə xeyri yoxdu. Üstəlik, mən bilən, əməliyyat vaxtı pəncərə açıq olub. Güman ki, itkin düşənlərin bir qismini fırlatmışam küçəyə – maşınların təkəri altına. Oğlum ümidlərini üzmüşdü tamam. Bölüyü bərpa etmək üçün ona vaxt lazım idi. Əlbəttə o, atəşkəsdən istifadə edib öz işini görə bilirdi. Buna görə, diqqətini bağça, məktəb, əlifba kimi zərərsiz istiqamətlərə yönəltmək lazım idi. Mənim son siyasi missiyam bu idi. Bacarırdım da!

Günlərin birində qaynım bir kulyok əsgər, texnika və hərbi sursat gətirdi evimizə. Oğlum sevindiyindən dingildəyirdi. KİV, müxalifət, Rusiya, İran tamamilə onun tərəfində olduğundan səsini çıxara bilmədim. Bu azmış kimi, beynəlxalq təşkilatlar da təxminən arvadın və oğlumun tərəfində idilər. Təklənmişdim.

Qayınımın gətirdiyi kulyokdan nələr çıxmadı: 3-4 bölüyün əsgəri, 3 qırıcı təyyarə, 10 tank, 4 top, 11 hərbi maşın, çoxlu qumbaralar, minalar, tapança, avtamat və pulemyotlar, hətta ovçarka... Bütün bunlar bir yana, səngərin üstünə yerləşdirmək üçün qum doldurulmuş kisələr və sairə və sairə... Bu açıq-aşkar hərbi müdaxilə idi. Beynəlxalq aləmin hadisəni susqunluqla qarşılaması isə tarixi ədalətsizlikdən başqa nə ola bilər ki?

İndi, hər səhər oğlumla aramda belə bir dialoq gedir. O, var səsi ilə, mən isə yarıyuxulu ürəyimdə:

“Budrudum!!!”

“Top.”

“Tr...trrr...tererere... dam!”

“Tank.”

“Da-da-da-da...”

“Avtamat.”

“Vğğğğğğğğ... ıııııınnn....!”

“Bu xocavəndlilərə divan tutan “Ural”.

“Uuuuuuuuuuuuu....”

“Bu da Yevlaxdan Hoğa kəndi üçün qalxan qırıcılar...”